

VIII

POJAVA ČETNIKA U DALMACIJI

Poslije sastanka pretstavnika velikosrpske buržoazije iz sjeverne Dalmacije i južne Like sa pretstavnicima talijanske prefekture u Benkovcu,⁴⁹³ kninski velikosrbi, na čelu sa popom Momčilom Dujićem, obilazili su zbriništa emigranata izbjeglih ispred ustaškog terora u Benkovcu, s. Devrskama i s. Kistanjama. Oni su užurbano radili na formiranju grupa koje će uzeti učešća u ustanku kao organizovane jedinice.⁴⁹⁴ Od 28. jula do 2. avgusta formirane su četiri veće skupine ljudi; dvije od izbjeglica iz Like, a dvije od izbjeglica sa teritorije Kninske općine, koje su se u istom vremenu prebacile na mjesto ustanka.⁴⁹⁵ Jednom od kninskih grupa rukovodio je pop Momčilo Dujić. On se 2. avgusta izjutra na dva talijanska kamiona prebacio u s. Mokro Polje i zahtijevao od ustanika ovog sela da se stave pod njegovu komandu. Ustanici su odobili zahtjev, te je on istog dana sa svojom grupom pro-

⁴⁹³ Gizdić, 217.

⁴⁹⁴ O pripremama ustanika za povratak svojim kućama govori se u domobranskom izvještaju zapovjednika kopnene vojske od 21. VII. 1941. O. br. 383, u kome se, pored ostalog, kaže: „U Kistanju se formira četnička akcija u cilju preuzimanja akcije protiv hrvatskog stanovništva i vlasti na našem području“ (Zbornik V/1 271, dok. 92).

⁴⁹⁵ AVII k. 509 r. br. 5—2.

⁴⁹⁶ U to vrijeme je član OP KPBiH za Drvar, Petar Baltić, formirao ustaničku četu u s. Playnu, koja je bila u tjesnoj vezi sa ustanicima u Drvaru.

dužio preko s. Žagrović i naveče stigao u s. Plavno, gdje je zanočio. Uvidajući da u s. Plavnu ne može obrazovati svoje uporište,⁴⁹⁶ on je 3. avgusta produžio pokret za s. Strmicu gdje je prije Aprilskog rata bio paroh. Koristeći svoj uticaj u ovom kraju, a dolazeći među narod sa naoružanom grupom od oko 50 boraca, ubrzo je postao starješinom ustaničkog s. Strmici, koje u to vrijeme nije imalo ni jednog člana Partije.

Srbi-izbjeglice, kada su primili vijest o ustanku u Lici i Kninu, hitali su u svoje krajeve, ne čekajući ničiju pomoć.⁴⁹⁷ Noću i danju, pojedinačno i u grupama, ne obazirući se na pozive velikosrpskih voda, od 24. jula do 5. avgusta, sa anektiranog dijela Dalmacije povratilo se na područje Like i Knina 4.126 uglavnom za oružje spobnih muškaraca. Povratnici uzimaju aktivno učešće u ustanku, a kada padom Drvara nastaje osjeka NOB-e na ovom području, potpuno iščezava i „drvarski uticaj“ u Kninskoj krajini. Početkom oktobra 1941. ustank u Kninu potpuno je splasnuo. Četnici, uz pomoć Talijana, vještoto koriste taj povoljan momenat. Oni najprije uspijevaju dobiti dozvolu da se „ustanici“ mogu slobodno kretati i po gradu Kninu. Razumljivo, to se odnosi samo na one ustanike koji imaju propusnice ovjerene od talijanskih vlasti.⁴⁹⁸ Propusnice su Talijani ovjeravali samo onima koji su imali četničku propusnicu, potpisana od lica prisutnih sastanku od 23. jula u Benkovcu.

Saradnja četnika sa Talijanima razvijala se svakodnevno često do te mjere da je išla otvoreno na štetu drugog talijanskog partnera — ustaša.⁴⁹⁹ Koristeći zauzetost Njemačke u ratu sa Sovjetskim Savezom, Talijani žele da očuvaju dominantan položaj u NDH. A to nije bilo lako. Ustanak je rušio ustašku vlast, a Talijani žele da elementarne snage ustanka iskoriste, tako da odredbe

⁴⁹⁷ O ovom povratku izbjeglih Srba iz Like i Knina govori i izvještaj Oružničkog krila u Gospiću od 29. VII 1941 (Zbornik V/1 291, dok. 101).

⁴⁹⁸ Izvještaj čete kr. karabinjera Knin od 13. VIII 1941 (AVII k. 509 reg. br. 29/5—2).

⁴⁹⁹ Talijani su 1. VIII 1941 privremeno razoružali ustaše u Kninu (Zbornik tom V/1, dok. 137).

Rimskog ugovora⁵⁰⁰ budu izigrane do te mjere, da se talijanska vlast ponovo restaurira u II zoni. Čvrsto vezati II zonu uz anektirano područje, stvarajući od nje pojas obezbijeđenja talijanskim posjedima u Dalmaciji, bilo je moguće ako se ustaničke snage stave pod kontrolu talijanske vojske, jer nije moglo biti ni govora o uspjehu nekih oštrih mjera ili razoružanja ustanika. Talijanska osjetljivost naročito je velika onda kada anektirani pojas Dalmacije izgubi kopnenu vezu sa anektiranim dijelovima u Gorskom Kotaru i Sloveniji. Zbog toga oni žele da po svaku cijenu održe u svojim rukama t.zv. „Jadranski pravac“⁵⁰¹ koji je, ustankom naroda Like i Knina, bio ozbiljno ugrožen, pa povremeno i prekinut. Talijani su vrlo brzo uvidjeli da mogu izvući ozbiljne koristi od usluga velikosrpskih političara, naročito u prvim danima ustanka. Zato su njihove političke akcije oprezne, protkane taktikom Habzburške monarhije: *divide et impera*. Oni razoružavaju ustaše kada je to potrebno, ali paze da im se ništa ne dogodi, prihvataju njihove od ustanika razbijene jedinice, a s druge strane sa ustanicima vode pregovore. Jedan od takvih pregovora održan je u s. Otriću 11 avgusta 1941. Ustanici Like, po nagovoru četničkih voda, nastupajući pod imenom „Srpski oslobođilački pokret za ličke rezlove“, tražili su od pretstavnika talijanske vlasti „autonomiju pod zaštitom Kraljevine Italije, jer da vjeruju da bi jedino na taj način bili zaštićeni njihovi životi“.⁵⁰² To je bila fatalna pogreška, jer se u nastaloj situaciji, izazvanoj oružanim ustankom, nije najbolje snašla ni partiska organizacija u Lici, koja je mirno gledala, pa djelimično i sama učestvovala u ovim pregovorima.⁵⁰³ Pregovori su

⁵⁰⁰ Zagrebačkim sporazumom od 19 VI 1942 ustaškoj vlasti ponovo je prepuštena cijelokupna civilna uprava u II zoni.

⁵⁰¹ Jadranskim pravcem general Mario Roata naziva pravac Delnice — Otočac — Gospic — Gračac — Knin — Sinj — Split (AVII k. 174).

⁵⁰² Zbornik IV/1 39, dok. 13.

⁵⁰³ Analizirajući učešće nekih članova Partije u pregovorima u s. Otriću, OK KPH za Liku na svome sastanku od 11 IX 1941 dao je ocijenu: „Mnogi članovi Partije, pa čak članovi sreskih i okružnih rukovodstava išli su tako daleko da su vodili pregovore sa talijanskim okupatorima po pitanju lojalnog držanja prema okupatorima, čime su nasjeli i upregli se u kola talijanskog fašizma...“ (Zbornik V/1 79, dok. 24).

unijeli zabunu i kod partiskog članstva i kod naroda. To su vješto iskoristili četnici u Kninu, koji su užurbano radili na formiranju svojih odreda.

Formiranje četničkih odreda u Kninskoj krajini uz talijansku pomoć započeto je koncem septembra 1941. To su bile slabe vojne formacije, bez discipline i ratnog duha. U organizacionom pogledu oslonjene su na sela, čije je stanovništvo, zaplašeno ustaškim terorom, bilo sposobno da brani samo svoja ognjišta. U političkom pogledu, četnički odredi u Kninskoj krajini sprovode politiku „čekanja“ i oslanjaju se na povremenu pomoć četničkih snaga u zapadnoj Bosni i četničkih elemenata u Splitu.

Velikosrpski elementi u Splitu pomagali su četnički pokret u Kninu. Oni su uz odobrenje talijanskih vlasti u septembru 1941 formirali „Odbor srpske pomoći“. U odbor su ušli dr Uroš Desnica, poslanik u staroj Jugoslaviji, Serđije Urukalo, pravoslavni sveštenik, dr Mirko Buić, ban Primorske banovine u staroj Jugoslaviji, dr Ivo Smolić, advokat iz Sinja.⁵⁰⁴ Ovaj odbor se uskoro pretvorio u propagandni aparat četničkog pokreta. Početkom oktobra iste godine održan je sastanak „Odbora srpske pomoći“ i pretstavnika ravnogorskog pokreta Draže Mihajlovića. Sastanku su prisustvovali članovi „Odbora srpske pomoći“ i Nikola Bartulović, Ilija Birčanin, dr. Tomo Mimica i Radmilo Grdić kao pretstavnici Draže Mihajlovića. Zaključeno je da se u prvom redu mora voditi borba protiv komunizma i u tu svrhu treba putovati u sva mjesta.⁵⁰⁵ Formiran je zajednički „Odbor pomoći“ jugoslovenskoj vojsci u otadžbini, koji je vrlo brzo prerastao, dolaskom Dobroslava Jevdevića u Split, u štab četnika dinarske oblasti. Poslije sastanka, ova grupa četnika ponudila je Talijanima svoje usluge pri ugušivanju ustanka u Lici i Bosni i drugim dijelovima Hrvatske okupiranim od Talijana. U tu svrhu oni su otputovali na teren Like i Bosne.⁵⁰⁶

Početkom oktobra u Knin je upućena grupa četnika, pod rukovodstvom Radmana Petra, majora bivše jugoslo-

⁵⁰⁴ Zbornik V/1 92, dok. 31.

⁵⁰⁵ Zbornik V/1 186, dok. 59.

⁵⁰⁶ Zbornik V/1 220, dok. 74.

venske vojske.⁵⁰⁷ U grupi su se nalazili i major Rašeta, poručnik Srboljub Petrović i radiotelegrafista narednik Mladen Nikolić. Ova četnička grupa dobila je zadatak da na području Knina radi na stvaranju četničkih vojnih jedinica, mobilise aktivne oficire i stvari obavještajni centar. Po dolasku u selo Strmicu major Rašeta upućen je u Liku, poručnik Petrović u Kistanje, a narednik Nikolić sa radiostanicom na Prominu. Radman Petar zadržao se u Kninu povezavši se sa poručnikom kraljevske garde Ljubom Ilijićem i domobranskim satnikom Berkovićem. Njemu je pošlo za rukom da u Kninu okupi nekoliko oficira i formira obavještajni centar.

Paralelno sa grupom majora Radman Petra, Ilija Trifunović -Birčanin šalje u Knin popu Momčilu Đujiću grupu oficira u svojstvu vojnih instruktora i to: Živka Brkića, Žarka Božovića, Miodraga Miloševića, Milana Cvetičanina, Milutina Šuravu i Marka Crljenicu. Uz pomoć obe ove četničke grupe, krajem 1941 godine popu Momčilu Đujiću pošlo je za rukom da formira puk „Petar Mrkonjić“. Komandant puka je Momčilo Đujić, a pomoćnik komandanta Miodrag Milošević.⁵⁰⁸

Vodi četnika na Kosovu, Paji Popoviću Birčanin je uputio oficire instruktore: Petra Mijakovca, Stevu Čurunju, Jovana Rubnića, Simeuna Redića i Boška Asanovića. Kra-

⁵⁰⁷ Major Petar Radman iskrcao se sredinom septembra 1941 iz engleske podmornice „U-95“ na Pelješac, zajedno sa narednikom Mladenom Nikolićem i radiostanicom. On je imao zadatak da, pored pomoći četnicima oko organizovanja jedinica, formira obavještajni centar na Promini, pod konspirativnim nazivom „Đuro“. 16 X 1941 Talijani su otkrili ovaj centar, zarobili Mladena Nikolića i internirali ga za Italiju. U ovom obavještajnom centru još su radili Veljko Budimir i jedan domobranski oficir. Za sudbinu majora Radmana Petra se ne zna, a vjerovatno je da su ga Talijani likvidirali.

⁵⁰⁸ O formiranju četničkih jedinica pod komandom popa Đujića Ilija Trifunović-Birčanin, u svome izvještaju Draži Majhloviću od 12 jula 1942, kaže: „Odmah po dolasku u Split počeo sam aktivno učestvovati u organizaciji i akcijama Đujićeve narodne vojske u težnji da tom pokretu dam vojnički karakter“ (AVII signatura H. V. br. 58).

jem 1941 godine, uz pomoć domaćih četnika, ova je grupa organizovala puk „Onisim Popović.“⁵⁰⁹

U Bukovicu, kod komandanta četničke grupe, kao vojni instruktor upućen je oficir Nikola Kukolj. Krajem oktobra u s. Padene formiran je četnički odred pod komandom Vlade Novakovića.

U Vrličkoj krajini (kotar Sinj) na stvaranju vojno-četničkih organizacija radio je pop Petar Stojsavljević, koga je izdašno pomagao Paja Popović, ali sve do 1942 godine nije uspio da formira značajniju četničku jedinicu.

Duž Primorja na organizovanju pokreta „Jugoslovenska vojska u otadžbini“ radile su grupe oficira pod neposrednom komandom Ilije Trifunovića-Birčanina. Međutim, na ovom području sve do kapitulacije Italije nisu postojale formirane vojno-četničke jedinice.

Ilija Trifunović-Birčanin, došao je u Knin 7 januara 1942 a 9-og je u s. Strmici formirao „Dinarsku četničku diviziju“.⁵¹⁰ Komandant divizije je Ilija Trifunović, a njegov pomoćnik bivši pukovnik Uzunčević. U sastav divizije ušle su četničke jedinice: puk „Petar Mrkonjić“ sa sjedištem u s. Biskupiji i „Bukovički odred“ sa sjedištem u s. Padenuima. Prilikom formiranja, divizija je imala 2.426 obveznika, od kojih naoružano puškama 712.⁵¹¹ U težnji da podigne borbenu moć jedinica komandant divizije je 23 februara posjetio komandanta 6 talijanskog korpusa u Splitu. Ovaj je 2 marta naredio komandi divizije „Sasari“ da za potrebe četnika popa Momčila Đurića izda 3.000 pušaka i odgovarajući broj municije. Tokom marta, pop Đurić radi na reorganizaciji jedinica, sa namjerom da, u zajednici sa ličkim i bosanskim četnicima, poduzme operacije protiv NOV u Lici i Bosanskoj Krajini.

⁵⁰⁹ Paja Popović, rodom iz s. Biskupije, sin je Onisima Popovića koji je kao istaknuti borac za nezavisnost bio strijeljan od austro-ugarskih vojnih vlasti u Sinju za vrijeme Prvog svjetskog rata. Pred Drugi svjetski rat prikazivao se kao bliži simpatizer komunista. To mu je donijelo ugled u narodu, pa je za kratko vrijeme uspio okupiti seljake istočnih sela Kninske općine u četničke odrede. Pored toga, on je veoma vješto kolaborirao sa okupatorom, pa su partizani u nekoliko navrata pokušali s njim da uspostave saradnju, ali je on stalno odugovlačio. Ubijen je 19 VII 1942 (Zbornik V/5 dok. 62).

Koncem marta komanda divizije „Sasari“ pozvala je popa Đujića u Knin na dogovor oko stvaranja zajedničkog plana operacija u borbi protiv partizana. Na sastanku održanom 2 aprila 1942, na prijedlog Talijana, Momčilo Đujić je primio obavezu da podrži operacije u pravcu Srba, dok su se Talijani obavezali da materijalno pomognu četnike. Kao stalni pretstavnik četničkog puka u diviziji „Sasari“, delegirani su Nada Simić i Mihailo Žaklanović.⁵¹²

Sprovodeći zaključke sa sastanka u Kninu, 9 aprila 1942 pop Momčilo Đujić sazvao je konferenciju četnika u s. Golubiću. Tada je prvi put proglašena otvorena borba protiv partizana.⁵¹³ Dva dana kasnije četničke jedinice popa Momčila Đujića upale su u južnu Liku sa ciljem da razbiju partizanske jedinice u južnoj Lici, a potom formiraju četničke odrede.⁵¹⁴

Koncem aprila i prvih dana maja jedinice 5 krajiskog NOP. odreda oslobođene su teritoriju od Bosanskog Petrovca do Drvara. Cetničke snage bile su prisiljene da se povuku u pravcu Knina. A 9 maja četnički puk, „Kralj Aleksandar“ pod komandom Mane Rokvića, preko s. Strmice i s. Golubića spustio se u s. Kninsko Polje.⁵¹⁵ Dolaskom ovih jedinica na područje Knina četničke snage su znatno ojačale.

⁵¹⁰ Izvještaj Ilike Trifunovića-Birčanina Draži Mihajloviću od 12 jula 1942 (AVII signatura „HV“ br. 58).

⁵¹¹ Izvještaj pukovnika Uzunčevića Iliji Trifunoviću-Birčaninu od 2 februara 1942 (AVII „HV“, br. 76).

⁵¹² Izvještaj majora Petka Lukovića, obavještajnog oficira popa Momčila Đujića upućen VK 5 1942 g. Arhiv SUP signatura „SP“ br. 28.

⁵¹³ Proglas popa Đujića od 10 IV 1942 upućen srpskom narodu Kninske krajine (AVII „HV“, br. 82).

⁵¹⁴ U izvještaju od 3 V 1942 pop Đujić kaže: „Osim toga bio sam u svim selima ispod Velebita počinjući od Obroveca do Pađena. Svugdje sam sproveo organizaciju i čišćenje, te tako izvršio blokadu Velebita“ (AVII signatura „HV“ br. 81).

⁵¹⁵ Nešto kasnije, pod udarcima NOV, na područje Knina pod zaštitu talijanskih snaga povukle su se četničke snage iz južne Like, tako da je u užoj okolini Knina bilo oko 1.600 četnika iz Like i Bosanske Krajine. Od ovih snaga, poslije savjetovanja četnika pod rukovodstvom Draže Mihajlovića, održanom 13 jula 1942 u s. Zimonjića Kuli (Hercegovina), formiran je 104 četnički gorski štab. Od ovog štaba, u jesen 1942, formirana je Dinarska

Porastom četnika narodu Knina zaprijetila je nova opasnost. Bratoubilačka borba ponovo je započela u ovom kraju, inicijativom četnika koji su od podmukle borbe prešli na otvoreni oružani sukob, stalno praćen masovnim zločinima nad nedužnim stanovništвом.⁵¹⁶ Kninska okolina, zahvaljujući u prvoj redu jakim talijanskim snagama, vanrednom vojno-geografskom položaju, dolasku četničkih snaga iz Like i Bosanske Krajine, postala je četnička operacijska baza u borbi protiv partizana. Budno prateći razvoj četnika u Kninu, GŠ Hrvatske je uočio svu opasnost koja sa njihove strane prijeti NOP u južnoj Hrvatskoj.

četnička oblast. Za komandanta oblasti određen je pop Momčilo Đujić. Od tog dana počinje njegova dominacija nad ostalim četničkim vodama. To je izazvalo rivalstvo, međusobne svađe i upornu podzemnu borbu za vlast. Mane Rokvić u jednom pismu upućenom popu Đujiću pored ostalog piše: „Raspope Đujiću! Tražim za tebe smrtnu kaznu“. U pismu ga dalje optužuje da je on otrovao Iliju Trifunovića-Birčanina, pronevjerio 8 miliona lira, organizovao ubojstvo Nikole Uzunčevića u namjeri da mu opljačka 15 miliona lira, koje je Baćović donio sa sobom od Draže Mihajlovića. Dalje ga u pismu optužuje za ubojstvo 350 nedužnih Srba (Dokument u arhivi SUP, sig. „HP“ br. 49). Sam Baćović je 15 novembra 1943 bacio ručnu bombu na Đujića u namjeri da ga ubije. Momčilo Đujić, plašeći se za svoj položaj, koji mu je pljačkom i službom Talijanima donosio lijep prihod, pokušao je 4 februara 1944 ubiti svoga suparnika Branu Bogunovića. Ocjenu četničke vlasti u Kninu dao je sam četnički obavještajni oficir, izaslanik kapetana Ivaniševića, nasljednika tada već umelog Ilije Trifunovića-Birčanina, u svom izvještaju od 2 februara 1943 u kome se, pored ostalog kaže: „Metode koje su primjenjivali ovdje četnici su negativne. Nastupili su sa pljačkom, nosili su sve moguće predmete. Bez ikakvog su razloga tukli ljude po selima pa čak vršili silovanja. Komandno osoblje je nesposobno i ima najviše krivnje za sam neuspjeh, riba od glave smrdi. Slabost političkih prestavnika, nemaju u narodu nikoga, pa da-pače narod ih mrzi zbog njihove prljave prošlosti.“ (AVII, signatura „HV“, br. 127).

⁵¹⁶ Pri svakoj četničkoj jedinici ranga bataljona, i višoj postojali su prijeksi sudovi. Pored prijekih sudova, svaka četa imala je organizovane patrole „Z“ (Prema materijalu VII, elab. R str. 564).

IX

FORMIRANJE IV OPERATIVNE ZONE I DEJSTVA JEDINICA DO POČETKA JUNA 1942 GODINE

1. MJERE GŠ HRVATSKE ZA RASPLAMSAVANJE BORBI U DALMACIJI

Januara 1942 Vrhovni štab uputio je pismo Glavnom štabu Hrvatske u kome daje ocjenu razvitka NOB u Hrvatskoj i postavlja nove zadatke s ciljem da se pojača i proširi oružana borba. U pogledu dejstva partizanskih jedinica VŠ naređuje:

1) Proširiti dejstvo na cijelu Hrvatsku.

2) Baciti se glavnom snagom na komunikacije, čime će neprijatelja osjetno, pogoditi, a svojim odredima obezbijediti taktičke, moralne i materijalne uspjehe.⁵¹⁷

Da bi se uspješno mogli ostvariti zadaci, Vrhovni štab je naredio da se na području Hrvatske formiraju četiri operativna područja,⁵¹⁸ a pod rukovodstvom GŠ

---

⁵¹⁷ Zbornik V/3 14, dok. 2.

⁵¹⁸ U ovom uputstvu se spominju samo četiri operativna područja. Gorski Kotar sa Hrvatskim primorjem se ne spominje. Prilikom formiranja zona, koje su teritorijalno obuhvatile operativna područja, Gorski Kotar i Hrvatsko Primorje su ušli kao peto operativno područje, odnosno Peta operativna zona.

Hrvatske. Jedno operativno područje obrazovala je Dalmacija. O tome se u pomenutoj direktivi kaže:

...IV. Na teritoriji Dalmacije sve do rijeke Neretve obrazovati jedno operativno područje. Na tome području treba da dejstvuju 3—4 partiz. odreda. Ti odredi imaju sigurna uporišta u planinskim predjelima...⁵¹⁹

Po uputstvu Vrhovnog štaba, s obzirom na stepen razvoja NOB, postojeći mali partizanski odredi nisu mogli zadržati dotadanju organizacionu strukturu i jačinu.

Jačina partizanskog odreda može se kretati i preko 1500 partizana, samo se on dijeli na lake bataljone od po 150—200 partizana, i nikad odred nije grupisan na uskom prostoru... Dakle, odrede treba dijeliti na bataljone...⁵²⁰

Pored toga Vrhovni štab je dao veoma značajne sugestije po pitanju partizanskog načina ratovanja i uopće u pogledu daljeg razvoja NOB u Hrvatskoj. Pred sve odrede postavljeni su zadaci da temeljito ruše komunikacije i tt linije, da stalno postavljaju zasjede neprijatelju i da mu nanose gubitke gdje god se ukaže prilika. Odredi su dobili zadatak da onemoguće zločine neprijateljskih ekspedicija i da čiste teren od petokolonaša, špijuna, četničkih i pljačkaških bandi. Intenzivan politički rad i propaganda, naročito u zaostalim krajevima, bio je glavni zadatak svih partizanskih jedinica. Vrhovni štab ukazuje i nareduje svim jedinicama:

...10) Pri izvršenju svih ovih zadataka starati se da natrimo neprijatelju borbu tamo gdje mi želimo. Dakle, neprijatelja treba iznenaditi i inicijativu uvijek držati u svojim rukama. Sve akcije koje nam neprijatelj naturi pretvaraju se u frontove, a mi za njih nemamo dovoljno naoružanja niti municije...⁵²¹

Međutim, ovo značajno naredenje Vrhovnog štaba stiglo je u Glavni štab Hrvatske (VŠ se tada nalazio u istočnoj Bosni) tek početkom marta 1942 godine.

⁵¹⁹ Zbornik V/3 15, dok. 2.

⁵²⁰ Isto.

⁵²¹ Isto, str. 16.

GŠ Hrvatske prišao je sprovodenju u život dobivenog naredenja. U tom cilju je 21 marta uputio naređenje⁵²² Dalmatinskom partizanskom štabu⁵²³ u kome se kaže:

Naredbom Vrhovnog štaba narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije preuzima Glavni štab Hrvatske komandu nad svim partizanskim jedinicama u Hrvatskoj, Sloveniji i Dalmaciji.⁵²⁴

Ovim su partizanske jedinice Dalmacije došle pod komandu Glavnog štaba Hrvatske. Do tada je svim partizanskim jedinicama na ovom području (preko PK KPH za Dalmaciju) rukovodilo operativno partisko rukovodstvo CK KPH, čiji je sekretar bio Vlado Popović. Ova odluka je bila veoma značajna za razvoj NOB u Dalmaciji, jer se pored ostalog uspostavio neposredan kontakt između partizanskih jedinica Like i Dalmacije, što je uz ostale mјere koje je kasnije poduzeo GSH imalo vidno uticaja na brži razvoj NOB, naročito u sjevernoj Dalmaciji.

U istom pismu GSH je iznio niz konkretnih mјera u cilju što bržeg kontakta sa predstavnicima NOB u Dalmaciji. Tu, pored ostalog, stoji:

Da bi ovaj Štab s vašim jedinicama što prije došao u kontakt upućujemo vam oficira pri ovom Štabu druga Rada Bulata. Imenovani drug će vas preko šibeničkih organizacija obavijestiti gdje će se nalaziti, pa ćete na to mjesto poslati jednoga člana vašega štaba, da se s njim sastane i primi sva potrebna uputstva i naređenja. Po tom članu vašeg štaba poslat ćete nam opširan izvještaj o stanju vaših jedinica, njihovom broju i naoružanju.⁵²⁵

⁵²² Još prije ovog naređenja GŠ Hrvatske je radio na uspostavljanju veze sa Dalmacijom, a u prvom redu sa partizanima na području sjeverne Dalmacije (Bukovice). Ta veza bila je neobično teška, jer se nije održavala direktno Zagreb—Split, preko Like. Pored toga, partizani u Lici su vrlo često izvodili diverzije i sabotaže na železničkoj pruzi i prekidali saobraćaj. Kuriri sa partiskom poštom i materijalima zbog toga su slati u Zagreb zaobilaznim putem, preko Sarajeva ili Istre, pa čak i preko Trsta. Pod ovakvim teškim okolnostima bio je pravi podvig prenijeti partisku poštu i materijale iz Zagreba u Split. Slaba veza između PK Dalmacije i CK Hrvatske ometala je CK-u pravilno rukovođenje partiskom organizacijom i rad na stvaranju partizanskih odreda u Dalmaciji. Zbog toga je CK stavio u zadatak GŠ Hrvatske da radi na uspostavljanju veze sa PK Dalmacije preko partizanskih jedinica u Lici i OK za sjevernu Dalmaciju. GŠ Hrvatske

Rade Bulat je između 21 i 23 marta pošao u Dalmaciju sa jednom grupom boraca⁵²⁶ (14 partizana iz Dalmacije i 30 iz Like) i došao u kontakt sa Štabom Sjevernodalmatinskog bataljona (Bukovičkog) na području Bukovice. Preko postojeće partiske veze poslao je pomenute materijale PK i Štabu Dalmatinsko-dinarskog odreda.

Sprovodeći u život zadatke dobijene od GŠ Hrvatske, Štab Dalmatinsko-dinarskog odreda uputio je svoga operativnoga oficira Maksu Baću u Glavni štab.⁵²⁷ Maks Baće se iz srednje Dalmacije, gdje se nalazio poslije ranjavanja, prebacio u Bukovicu. On je 21 aprila⁵²⁸ održao sastanak sa Štabom bataljona na kojem su donete odluke o mobilizaciji novih boraca, pojačanom političkom radu na području Bukovice i postavljeni konkretni zadaci za vršenje akcija, a na osnovu pisma koje je Glavni štab uputio Štabu Dalmatinsko-dinarskog odreda,⁵²⁹ s obzirom na si-

---

je 21 februara uputio pismo OK KPH za sjevernu Dalmaciju u kome traži podatke o situaciji u Dalmaciji. OK za sjevernu Dalmaciju uputio je to pismo PK u Split. Tada je PK uspostavio prvi put vezu sa GŠH. PK je dobijeno pismo uputio Maksu Baću, jer je on radio na stvaranju odreda, pa je bio bolje upoznat sa razvojem partizanskih snaga u srednjoj Dalmaciji i Livanjskom Polju. Dobivši pismo Maks Baće je napisao izvještaj GŠ Hrvatske. To je, ustvari, prvi pismeni kontakt rukovodstva partizanskih jedinica Dalmacije sa GŠ Hrvatske.

⁵²³ GŠH u nekim dokumentima do formiranja Zone naziva rukovodstvo partizanskih jedinica u Dalmaciji „Dalmatinski partizanski štab“ a u nekim „Štab Dalmacije“.

⁵²⁴ Zbornik V/3 331, dok. 111.

⁵²⁵ Isto, str. 332.

⁵²⁶ Zbornik V/4 8, dok. 1 i 50, dok. 12.

⁵²⁷ Zbornik V/4, dok. 19.

⁵²⁸ Zbornik V/4, dok. 55. Oficir GŠ do tada još nije bio stigao na područje sjeverne Dalmacije.

⁵²⁹ U pismu se, pored ostalog, kaže: „Štab vašeg odreda neka se obrati na P. K. za Dalmaciju i neka od njega zatraži da naredi O. K. Šibenik da bi poduzeo široku mobilizaciju omladine za partizane i da uputi jednog člana, koji bi u zajednici sa oficirom ovog Staba vršio mobilizaciju partizana i organizovao politički rad... Prema obavještenju koje smo dobili, u tom kraju postoje velike mogućnosti za mobilizaciju partizana...“

Jedna od glavnih zadaća Kninskog bataljona bila bi istovremena mobilizacija u srpskim i hrvatskim krajevima kao i paralelna akcija i vojničko djelovanje u tim krajevima (Zbornik V/4 52, dok. 13).

tuaciju u Bukovici, gdje su postojali povoljni uslovi za brži razvoj NOB. U pismu GŠ:sé, pored ostalog, kaže:

Naš oficir zadržat će se sa vašim članom štaba neko vrijeme u području Knina, gdje će obojica pristupiti organizaciji partizana i partizanskih jedinica. Ukoliko ~~tamo~~ još ne postoji partizanske jedinice poslužit će kao jezgro organizacije 30 dalmatinskih partizana, koji će druga Radu Bulata pratiti iz Like u Dalmaciju. Ostali dalmatinski partizani koji se nalaze u Lici neće biti najedanput bačeni u Dalmaciju već postepeno, u grupama, prema naređenju ovog Štaba, uzimajući u obzir vaše prilike, o kojima ćete nas obavijestiti. Osnivanje jačih partizanskih jedinica u području Knina je veoma važno, jer ćemo time dobiti direktnu vezu između ličkih i dalmatinskih partizana, a u isto vrijeme će nam biti omogućeno potući svu onu izdajničku bandu koja se u okolini Knina krije pod okupatorskom zaštitom i preko svojih agenata stalno rovari po Lici.

Pri povratku iz Dalmacije pošaljite sa drugom Radom Bulatom jednog oficira vašeg štaba k nama u Glavni štab Hrvatske.⁵³⁰

Odazivajući se ovom pozivu, odmah poslije sastanka u Štabu Bukovičkog bataljona, Maks Baće je krenuo za Glavni štab Hrvatske. No u međuvremenu u GŠ zakazano je Četvrt vojno-političko savjetovanje.

2. POMOĆ GŠ HRVATSKE NA STVARANJU VEĆIH PARTIZANSKIH ODREDA DALMACIJE

U cilju razrade direktive VŠ i rešenja tekućih pitanja NOB u Hrvatskoj Glavni štab Hrvatske je početkom aprila organizovao savjetovanje kojemu su prisustvovali članovi GŠ Hrvatske, politički komesar i zamjenik komandanta Grupe odreda za Liku, sekretar OK KPH za Liku, komesar i komandant Primorsko-goranskog odreda i komandant Grupe odreda za Kordun i Baniju. Savjetovanje je održano od 8—11 aprila i pretstavljaljalo je značajan događaj u razvoju ustanka u Hrvatskoj. Analizirane su osnovne slabosti partizanskog pokreta u Hrvatskoj. Ukazano je da Srbi-seljaci čine pretežni dio partizana, da se ubuduće treba orijentisati na krajeve nastanjene Hrvatima i da akcije treba proširiti na cijelu Hrvatsku. Radi što uspje-

⁵³⁰ Zbornik V/3 331, s. dok. 111.

šnijeg dejstva zaključeno je da se jedinicama stavi u zadatak najtješnje sadejstvo prilikom izvođenja akcija. Takode je odlučeno da se pristupi većim i složenijim napadima na neprijatelja koji će okupatoru nanijeti teže udarce, ojačati jedinice novim borbenim iskustvima, a povećavati slobodnu teritoriju i dolaziti do većeg plijena. Postavljena je zadaća vojničko učvršćenje jedinica i niz drugih. Na savjetovanju je teritorija Hrvatske podijeljena na pet zona: „I zona: Lika, Kordun i Banija; II zona (Zagrebačka); III Slavonija; IV Dalmacija i V Gorski Kotar i Hrv. Primorje (sjeverni dio). Lika, Kordun i Banija moći će tek preko niza zajedničkih akcija da dobiju zajedničko rukovodstvo“. ⁵³¹ Riješeno je da se pristupi stvaranju jedinica koje neće biti vezane za pojedina uža područja.

Zaključci za savjetovanje imali su krupan značaj, tim prije što su slabosti u razvoju NOB koje su istaknute na savjetovanju dolazile do izražaja i u jedinicama u Dalmaciji, pošto su one bile relativno mlade, i što su stvorenii uslovi za bržu pomoć razvitku NOB u Dalmaciji. Na savjetovanju je podvučeno da je sjevernoj Dalmaciji posvećena najmanja pažnja, mada su tamo bili najpovoljniji uslovi za brz razvitak partizanskih jedinica. Bukovički bataljon i Kninski odred bili su gotovo neaktivni. ⁵³² Dalje se kaže:

„U srednjoj Dalmaciji, u Sinjskom kotaru, postoji Cetinski bataljon od 300 partizana, ⁵³³ ali ni tu još ne postoji štab bataljona,

⁵³¹ Zbornik V/4 80, dok. 20.

⁵³² Na području sjeverne Dalmacije krajem aprila 1942 postojao je Sjevernodalmatinski bataljon. O ovoj neaktivnosti pisao je Maks Baće u svom izvještaju polovinom maja (bez datuma) sljedeće: „Njihov rad (misli se na rad Štaba bataljona — D. P.) od prošlog sastanka 21 IV u prisustvu druga Milića (Baće Maks — D. P.), svodi se na slijedeće: a) Uspjeli su mobilizirati izvjestan broj boraca i organizirati dvije čete sa 160 ljudi ukupno. b) Štab nije funkcionirao, ustvari se rastapao, a osim toga su nastali nezdravi lični odnosi među članovima Štaba... c) Akcije ni jedne nisu izvršili... d) Politički i agitacioni rad također se nije makao sa mrtve tačke... (Zbornik V/4 dok. 55).

⁵³³ Do formiranja Cetinskog bataljona nije došlo, iako se mislilo da će se formirati. Međutim, poslije savjetovanja na Vještića Gori zaključeno je da se formira 1 udarni dalmatinski bataljon. Ovo brojno stanje je dato približno i ono se odnosi na Dinarski NOPO.

već partizanima direktno komanduje sam komandant Dalmacije (Vicko Krstulović — D. P.). Kod Splita u Mosoru se nalazi četa od 140 partizana; između Šibenika i Trogira Rogoznička četa od 50 partizana. U Solinu je ostalo 10 partizana, koji služe za vezu kao mobilizacioni centar.⁵³⁴ U južnoj Dalmaciji se u Biokovu nalazi četa od 120 partizana,⁵³⁵ a oko Imotskog i Metkovića izgleda da ima oko 80 partizana.

Oko Livanjskog Polja se nalazi bataljon od 150 partizana,⁵³⁶ ali oni još nijesu potpuno pouzdani i izloženi su četničkom uticaju. Oko samog Livna postoje brojne grupice partizana, ali su one slabo povezane i nije poznat njihov kvalitet. Tamo djeluje jedan vod od 25 partizana, samih partijaca, ali oni još do danas nijesu uspjeli da okupe ostale grupice oko sebe i da ih organiziraju...⁵³⁷

Pored toga zaključeno je na savjetovanju da se na sektoru Dalmacije smjeliye pride stvaranju krupnijih partizanskih odreda i da se odmah pride formiranju Štaba IV operativne zone koji će rukovoditi svim partizanskim jedinicama u Dalmaciji. Štab Dalmatinsko-dinarskog odreda dobio je naredbu o formiranju zone, vjerovatno, između 16 i 19 aprila.⁵³⁸ „...Štab su te zone do sada sačinjavali drugovi, koje je na taj posao odredio PK KPH za Dalmaciju. On se nikada nije zapravo niti sastao. Drug je komesar (Zirojević) uhvaćen po četnicima i predan Talijanima. Drug je Milić (Baće-Španjolac) bio odmah po dolasku ranjen i onda na liječenju... Drug se komandant Kostja Jović (Vicko Krstulović — D.P.) nalazi u srednjoj Dalmaciji...“⁵³⁹ Tako je praktično rad Štaba spao na dva člana, što je svakako imalo odraza na organizacijsko stanje partizanskih jedinica u Dalmaciji. Ovo je, uz činjenicu da je područje Dalmacije prirodno odvojeno na nekoliko višemanje slabije povezanih cjelina, uticalo na sporo povezi-

⁵³⁴ U to vrijeme u Solinu je djelovala t. zv. Leteća četa od 26 boraca.

⁵³⁵ Odnosi se na Južnodalmatinsku partizansku četu.

⁵³⁶ Misli se na bataljon „Starac Vujadin“ u s. Sajkoviću.

⁵³⁷ Zbornik V/4 165, dok. 46.

⁵³⁸ Tačan datum formiranja Štaba IV operativne zone ne može se utvrditi, jer je ustvari Štab Dalmatinsko-dinarskog NOPO preformiran u Štab zone. Štab IV zone u službenoj prepisci zvanično je uzeo ovaj naziv 21 IV 1942, što se vidi iz jednog dokumenta upućenog Svilajskoj partizanskoj četi, jer ovaj dokument nosi br. 1 djelovodnog protokola Štaba zone (AVII reg. br. 19/5—1, k. 16).

⁵³⁹ Zbornik V/4 334, dok. 84.

vanje partizanskih jedinica sjeverne i južne Dalmacije sa onim iz srednje i sa dotadanjim Štabom Dalmatinsko-dinarskih NOP odreda.⁵⁴⁰

Zbog ovih i drugih uzroka formiranje štaba zone kao rukovodećeg štaba na određenom operativnom području, sa dobrom vezom svih partizanskih jedinica, trajalo je gotovo cijelo mjesec dana.

Poslije savjetovanja (oko 25 aprila) u Glavni štab Hrvatske stigao je Maks Baće i iznio stanje oružane borbe u Dalmaciji. On je tom prilikom dao podatke o brojnom stanju partizanskih jedinica u Dalmaciji. Tada je bilo u srednjoj Dalmaciji oko 500 boraca, u sjevernoj Dalmaciji bataljon od 130 boraca, u južnoj Dalmaciji oko 150 boraca, na području sela sjevernog dijela Dinare bataljon „Starac Vujadin“ sa 150 boraca, i vodovi oko Livna sa oko 100 boraca. Dakle, ukupno u Dalmaciji 1.300 partizana.⁵⁴¹

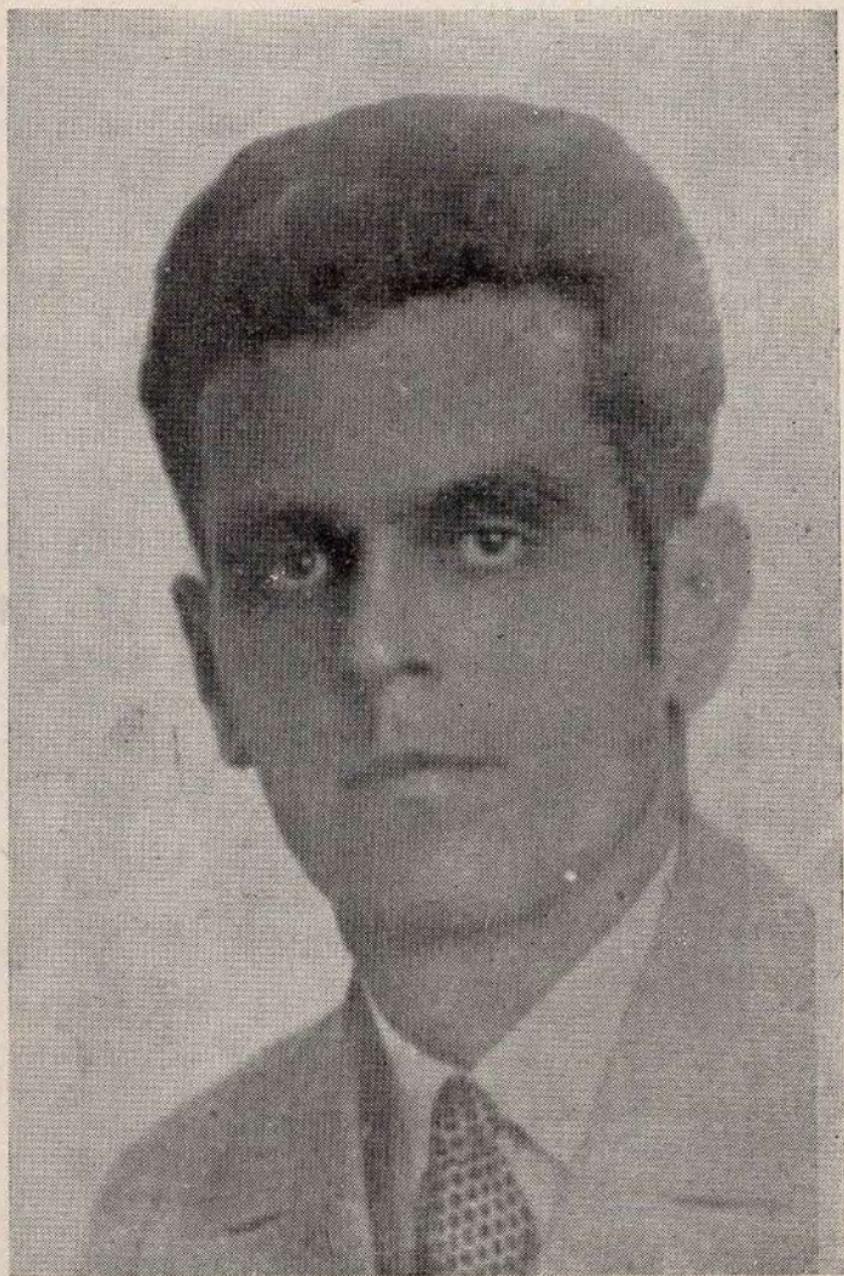
Na osnovu ovog izvještaja operativnog oficira i pismenog izvještaja komandanta Vicka Krstulovića, Glavni štab Hrvatske je dobio potpuniju sliku o stanju oružane borbe u Dalmaciji. Bolje je uočena situacija na području Kninske krajine, gdje su četnici ometali vezu između ličkih i dalmatinskih (u prvom redu u sjevernoj Dalmaciji) partizanskih jedinica. Zbog toga je Glavni štab Hrvatske prihvatio prijedlog Vicka Krstulovića da se pristupi likvidaciji četnika na ovom području.⁵⁴²

Ovakva situacija ometala je razvoj NOB na području sjeverne Dalmacije u kojoj su postojali uslovi za brz razvoj partizanskih jedinica. Pored toga, pomoći Glavnog štaba razvoju NOB mogla se najlakše i najbrže ispoljiti baš

⁵⁴⁰ Ocjenjujući organizaciono stanje partizanskih snaga u Dalmaciji GŠ Hrvatske, 23 maja 1942, pisao je Vrhovnom štabu: „Ova zona (IV operativna zona — D. P.) također nije organizaciono povezana“ (Zbornik V/4 333, dok. 81).

⁵⁴¹ Zbornik V/4 57, dok. 16.

⁵⁴² Zbornik V/4, dok. 19. Prijedlog druga Krstulovića bio je sljedeći: „... Za potpunu likvidaciju četničke bande u Kninskoj krajini, naše je mišljenje da treba zajednički i sporazumno odredi dalmatinski, lički i drvarske izvršiti koncentričan napad sa svih strana i na taj način ih sasvim očistiti...“ (Zbornik V/4, 71, dok. 19).

Vojin Žirojević, politički komesar IV operativne zone. Strijeljan od četnika 21 aprila 1942 u Bosanskom Grahovu; narodni heroj

ovdje, u sjevernoj Dalmaciji, u prvom redu zbog neposredne veze sa Likom u kojoj je razvoj NOB već daleko odmakao, a u sastavu čijih jedinica se nalazio veći broj partizana iz Dalmacije koji su prošli niz krupnih borbi i stekli borbeno iskustvo kakvo nisu imale jedinice u Dalmaciji.

Dobivši potpuniju sliku o stanju NOB na području Dalmacije i sagledavši teškoće, Glavni štab je dao ocjenu dotadanjeg razvoja NOB u Dalmaciji i upoznao Štab zone sa konkretnim mjerama koje je trebalo preuzeti.

Prema ocjeni GŠ Hrvatske, pokret u Dalmaciji i posred priličnog broja partizana nije postigao one rezultate koje je mogao da postigne. Tome je, pored ostalog, pridonijelo i to što se prvi partizanski odredi nisu održali i što je teror okupatora bio veoma jak.

U svom pismu Glavni štab Hrvatske je istakao da su Kninski kotar i sjeverna Dalmacija područje koje ima najviše uvjeta za razvitak partizanskog pokreta. Govoreći o daljim slabostima partizanskog pokreta u Dalmaciji GŠ Hrvatske je pisao:

... 3. Štab od tri lica nije mogao da izvrši s uspjehom zadatke koji su pred njim stajali, naročito kad vam je stradao polit. komesar,⁵⁴³ a operativni oficir bio ranjen.⁵⁴⁴ Malen broj iskusnih kadrova ne može da opravda nepotpunjavanje štaba, jer je praksa pokazala da i slabiji, manje iskusni, mlađi drugovi dobro rukovođeni mogu da znatno olakšaju djelovanje štaba, kontrolu nad jedinicama, njihovo rukovođenje i stalno održavanje veze.

4. Neiskusan kadar koji vodi vaše jedinice u borbu je također rezultat svih grijesaka koje su učinjene. Da su jedinice u početku formirane na najpogodnijem terenu, da su aktivizirane i povedene u borbu, brzo bi u njima izrasli kadrovi sposobni za sve zadaće. Upozoravamo vas samo na taj fakt, da je među dalmatinskim partizanima u Lici bilo takvih drugova od kojih jedan komanduje našim Prvim proleterskim bataljonima,⁵⁴⁵ jedan je upućen za komesara II operativne zone (Zagrebačke),⁵⁴⁶ dok je jedan komesar u oficirskoj školi.⁵⁴⁷

⁵⁴³ Vojin Zirojević.

⁵⁴⁴ Maks Baće.

⁵⁴⁵ Ante Banina.

⁵⁴⁶ Stanko Parmać.

⁵⁴⁷ Vjekoslav Baričić.

5. Vi ste jako slabo iskoristili mogućnosti da u dalmatinskim gradovima mobilizirate proletarijat, koji je bio voljan da se bori u partizanskim redovima. Imali ste u tom pogledu povoljnije uvjete nego i jedan drugi kraj Hrvatske.

I uz malen štab veze su mogle biti osigurane i mogla se pružiti veća podrška vašim jedinicama, ako nikako drugačije, a ono selenjem štaba iz jednog kraja u drugi.

6. Neodlučnost u postavljanju drugova na odgovorne dužnosti i njihovo odvažno izdizanje također je bila zapreka za brzu izgradnju kadrova. Boravite već dugo vremena u Cetinskom bataljonu i mjesto da ste čim prije formirali štab toga bataljona i omogućili mu da uz vašu pomoć što prije sazrije u pravi štab, ostavili ste bataljon bez štaba, preuzeли ste komandu u vlastite ruke i time se sami spustili na štab bataljona, što je nužno moralo škoditi razvitku partizana u čitavoj Dalmaciji.

Da bi se to stanje što prije popravilo i vaše jedinice pošle putem brzog razvitka po primjeru Like, Korduna i Gorskog Kotara odlučili smo slijedeće:

1. U vezi sa što direktnijom pomoći sjevernoj Dalmaciji poslali smo tamo jednog našeg oficira i 60 partizana iz Like (30 Dalmatinaca i 30 Ličana) da svojim iskustvom pomognu tamošnjim partizanima i da nam osiguraju vezu sa Dalmacijom.

2. U vezi s čišćenjem četničkih bandita i pitanjem mobilizacije naroda sj. Dalmacije da stupi u borbu odlučili smo da u najkraće vrijeme počнемo sa većim operacijama oko tromedje⁵⁴⁸ uz sudjelovanje Ličana, Dalmatinaca, proleterskog bataljona, a eventualno i Bosanaca.

3. Smatramo da je uza sve teškoće uslijed pojačanog četničkog uticaja sj. Dalmacija i dalje ostala ključ za rješenje prilika u Dalmaciji. Zbog toga vaš štab treba odmah da preseli u sj. Dalmaciju, da sudjeluje u gore spomenutoj operaciji i da nakon toga svojim prisustvom što više iskoristi nastalu situaciju u sj. Dalmaciji i organizira jake partizanske jedinice u tom kraju.

4. Poslije operacije oko tromedje uputićemo proleterski bataljon na neko vrijeme u sj. Dalmaciju da vam direktno pomogne.⁵⁴⁹

5. Ako si u sj. Dalmaciji uspijete stvoriti čvrstu bazu brzo ćete naći kadrove i za tamošnje jedinice i za ostale krajeve Dalmacije, jer se u pravilno rukovođenoj borbi brzo izdižu kadrovi i rukovodioci.

6. Pristupite odmah što široj mobilizaciji za partizane po gradovima i otocima i upućujte ih u partizane naročito u sj. Dalmaciji. Od tih ljudi nam u najskorije vrijeme osigurajte oko 100 partizana, koje ćemo uvrstiti u naš proleterski bataljon.

⁵⁴⁸ Misli se na tromedu Like, Bosne i Dalmacije.

⁵⁴⁹ Prvi proleterski bataljon Hrvatske nije prešao u sjevernu Dalmaciju (Bukovicu) već je po završetku akcija na tromedi Like, Bosne i Dalmacije prebačen u Liku.

7. Pristupite odmah uspostavljanju veza sa svim jedinicama u Dalmaciji...

8. Popunite vaš štab što prije s dovoljnim brojem drugova makar i manje iskusnih, koji će vam svakako olakšati rad. A kada tokom borbe nađete bolje lako ćete ih zamijeniti.

9. Dajte vašim jedinicama konkretnе zadatke i to takve koje će moći ispuniti. Aktivizacija jedinica biće najbolji način za brzi prirast i porast borbenog kvaliteta vaših jedinica.⁵⁵⁰

Operativni oficir IV operativne zone odmah po dolasku u sjevernu Dalmaciju pristupio je sprovodenju u život ovih zadataka, dok je njihovo realizovanje na ostalom području Dalmacije otpočelo nešto kasnije, za vrijeme savjetovanja na Vještića Gori.

*

Prvi kontakti i prva pomoć koju je Glavni Štab Hrvatske pružio partizanskim jedinicama i rukovodstvima imali su krupan značaj za razvoj NOB na području Dalmacije, u prvom redu u njenom sjevernom dijelu.

3. SAVJETOVANJE VOJNIH I POLITIČKIH PRETSTAVNIKA SJEVERNE DALMACIJE

Na osnovu zadataka koje je postavio Glavni štab Hrvatske, početkom maja krenulo je iz Like u sjevernu Dalmaciju 60 partizana sa Radom Bulatom, oficirom Glavnog štaba, i Maksom Baćom, operativnim oficirom Štaba IV operativne zone. Oni su 5 maja prešli prugu Gračac—Otrić i preko sela Ruište stigli 7 maja kod Kistanja u Bukovici, gdje su stupili u vezu sa Štabom Sjevernodalmatinskog bataljona. Za vrijeme prebacivanja dva voda boraca odbilo je u zajednici sa seljacima napad četnika na selo Cerov Dol.⁵⁵¹

Sedmog maja otpočelo je u selu Čučevu savjetovanje vojnih i političkih pretstavnika iz sjeverne Dalmacije koje je trajalo i sutradan. Savjetovanju su prisustvovali Maks

⁵⁵⁰ Zbornik V/4, dok. 42.

⁵⁵¹ Zbornik V/4 203, dok. 55.

Baće, Rade Bulat, Ante Jurlin (sekretar OK KPH za sjevernu Dalmaciju), članovi OK KPH Nikola Sekulić-Bunko, Milan Lacmanović (tada komandant bataljona), Milka Belamarić, zatim Petar Vojinović, sekretar Rejonskog komiteta KPH za Bukovicu i Vlado Berić, sekretar OK SKOJ za sjevernu Dalmaciju.⁵⁵²

Na savjetovanju je razmotren dotadanji rad Štaba Sjevernodalmatinskog bataljona na sprovodenju zadataka koje je 21 aprila postavio operativni oficir Štaba Dalmatinsko-dinarskih odreda Maks Baće. Konstatovano je da je u tom periodu mobiliziran izvjestan broj boraca, ali da po drugim pitanjima Štab bataljona nije izvršio zadatke.⁵⁵³ Za ovo je Štab bataljona oštro kritikovan i reorganizovan. Zbog dolaska novih boraca iz Like, kao i zbog toga što je mobilisan dio novih boraca, doneta je odluka da se formira novi bataljon pod imenom bataljon „Bude Borjan“, a da se za njegovog komandanta privremeno postavi Rade Bulat, a za komesara Ante Jurlin. Doneti su konkretni vojni i politički zadaci bataljona. U cilju brojnog narastanja bataljona dato je u zadatak partiskoj organizaciji da preduzme mjere za mobilizaciju pristalica narodnooslobodilačke borbe u ovom kraju.⁵⁵⁴

Zbog povoljnih uslova za mobilizaciju novih boraca kako sa područja Bukovice, tako i na području Primorja, i sela sjeverozapadno od Knina (na padinama Velebita), na savjetovanju se došlo do zaključka da se u najskorije vrijeme može formirati odred od dva bataljona.

Pošto je Maks Baće prilikom boravka u Glavnem štabu Hrvatske upoznat sa planom pretstojećih operacija na području Kninske krajine, to je on na savjetovanju informisao prisutne o namjerama GŠ. Razrađen je u osnovnim crtama plan za učešće bataljona „Bude Borjan“ u ovim operacijama.

U cilju potpunijeg rada partiskog rukovodstva na jačanju narodnooslobodilačke borbe, na savjetovanju je bilo riječi da se sjedište OK KPH za sjevernu Dalmaciju

⁵⁵² Zbornik V/4 314, dok. 82.

⁵⁵³ O tome se govori u pomenutom izvještaju Maksa Baće od prve polovine maja (Zbornik V/4 dok. 82).

⁵⁵⁴ Zbornik V/4 203, dok. 55.

prebac i Šibenika na područje Bukovice. Ovo i zbog toga što su se na području Bukovice već nalazila četiri člana OK, a u Šibeniku je rad bio otežan, i što je postojala potreba da se na ovom području razvije življi i širi partiski rad koji bi obuhvatio cijelu Bukovicu.⁵⁵⁵

Savjetovanje čini preiom u razvitu NOB na području sjeverne Dalmacije. Ono je prvo ovakve vrste, na kojemu su se okupili pretstavnici Glavnog štaba Hrvatske, Štaba Dalmatinsko-dinarskog odreda, odnosno IV operativne zone, i vojno-političkih rukovodilaca sjeverne Dalmacije. Na njemu je kritički pretresen dotadanji rad i razvitak NOB u sjevernoj Dalmaciji i donet niz konkretnih mjera za dalji razvoj borbe u ovom dijelu Dalmacije.

Još za vrijeme savjetovanja dat je zadatak dvijema četama da pohvataju tek oformljene četničke grupe u selu Turovcu i Dubokom Dolu (na Velebitu), i da od tamošnjih simpatizera formiraju seoske odbore. Ovo i zbog toga da bi se preko pomenutih sela uspostavila solidna veza Like sa Dalmacijom. Akcije su izvršene 8 maja uzoru. U s. Turovcu je razoružano sedam četnika. Održan je zbor na kojemu su seljaci izabrali Narodnooslobodilački odbor i obećali ekonomsku pomoć partizanskim jedinicama. U Dubokom Dolu akcija nije uspjela jer su četnici blagovremeno pobegli iz sela.⁵⁵⁶

4. FORMIRANJE BATALJONA „BUDE BORJAN“

Sprovodeći u život odluke sa savjetovanja i rješavajući zadatke dobijene od Glavnog štaba, oficir GŠ Rade Bulat je izdao 9 maja naredbu o formiranju bataljona „Bude Borjan“.⁵⁵⁷ Dužnost komandanta privremeno je preuzeo Rade Bulat, s tim da u najkraćem roku osposobi jednog od članova Štaba za tu funkciju. Za političkog komesara određen je Marko Jurlin, a za zamjenika ko-

⁵⁵⁵ Zbornik V/4 314, dok. 82.

⁵⁵⁶ Zbornik V/4 203, dok. 55.

⁵⁵⁷ Bude Borjan, inženjer agronomije, rođen u s. Kričkama, kotar Drniš bio je poznati partiski radnik, koji je za vrijeme režima Maček-Cvetković zatvoren u Lepoglavi, a 3 jula 1941 godine strijeljale su ga ustaše.

mesara Macura Slobodan. Kao operativni oficir i zamjenik komandanta imenovan je Dane Rončević-Radula; za obavještajnog oficira postavljen je Obrad Knežević, za prvog intendantskog oficira Ignjatije Macura, a za drugog intendantskog oficira Milan Lacmanović.⁵⁵⁸ Na dan formiranja bataljon je imao 234 borca naoružanih puškama i 12 puškomitrailjeza.

Štab bataljona postavio je ove zadatke:

II) a) Pošto je okupator u sjevernoj Dalmaciji uspio da preko četničkih bandita, na čelu sa popom Đujićem, razbije jedinstvo naroda i onemogućio širenje Narodnooslobodilačke borbe u ovom dijelu, komesari su dužni organizovati široku kampanju današnje Narodno-oslobodilačke borbe, kako u četi tako i u narodu. Oni će iskoristiti zadržavanje partizana u selu za održavanje javnih zborova i mitinga, na kojima će govoriti o Nacionalno-oslobodilačkoj borbi, o izdajničkoj ulozi četnika, koji danas zajedno s okupatorima učestvuju u gašenju Nacionalno-oslobodilačkog pokreta, služeći se pri tom konkretnim primjerima njihove anti-narodne rabote. Na zborovima treba čitati radio-vijesti i ostali propagandni materijal, kao i govoriti o partizanskoj borbi u drugim krajevima naše zemlje.

b) Osnivati i kontrolisati odbore Narodno-oslobodilačkog fronta, davati im uputstva, brinuti se da u te odbore uđu najpošteniji i naјsvesniji seljaci, koji će svugdje zastupati interese Narodno-oslobodilačkog pokreta.

c) Komandiri i komesari moraju budno paziti da se u partizanske redove ne uvuku neprijateljski špijuni, a naročitu brigu posvetiti čišćenju naših redova od svih nedisciplinovanih, kolabljivih, nesigurnih i neprijateljskih elemenata.

III ...

b) Komandiri će organizovati i sami održavati stručna vojna predavanja: o partizanskoj taktici borbe, o zasjedi, zauzimanju zaklona, o rasporedu jedinice, za vrijeme kretanja, mirovanja i borbe. Sem teoretskih predavanja treba vršiti i praktičnu obuku, a za to iskoristiti vrijeme mirovanja čete...⁵⁵⁹

Formiranje bataljona „Bude Borjan“ pretstavlja važan događaj u razvoju borbe sjeverne Dalmacije. To je bio čvrst i dobro organizovan bataljon, brojno dosta jak i dobro naoružan. Dobar dio boraca učestvovao je u mnogim borbama u Lici i Bosni u kojima su stekli drago-

⁵⁵⁸ Zbornik V/4 212, dok. 58.

⁵⁵⁹ Zbornik V/4 213s, dok. 58.

cjeno borbeno iskustvo. To su zaista bili iskusni, prekaljeni i provjereni borci na čijem se čelu nalazio iskusni komandant Rade Bulat. Bataljon „Bude Borjan“ je prvi čvrsto organizovani partizanski bataljon u Dalmaciji.

5. FORMIRANJE I DEJSTVA KOMBINOVANOG ODREDA I BORBE PROTIV ČETNIKA NA PODRUČJU KNINSKE KRAJINE

Sprovodeći u život direktive Vrhovnog štaba, Glavni štab Hrvatske vršio je pripreme da dijelom snaga Grupe odreda za Liku, bataljom „Bude Borjan“, Prvim hrvatskim proleterskim bataljom, jedinicama IV operativne zone koje su se nalazile na Dinari, i dijelovima 5 krajinskog odreda preduzme iznenadni napad na četnička uporišta u selima zapadno od Knina.⁵⁶⁰ Taj napad zahtjevalo je temeljite pripreme, jer je pretstojala borba ne samo protiv četnika već i protiv domobrana i Talijana koji su pružali svestranu pomoć četnicima koji su početkom maja vršili ispade iz Knina na oslobođenu teritoriju Like.

Borbe oko Knina zahtjevale su jače grupisanje snaga, pa je GŠ Hrvatske formirao Kombinovani odred u čiji su sastav ušli bataljon „Marko Orešković“, Prvi lički udarni bataljon, dijelovi bataljona „Gavrilo Princip“, Prvi hrvatski proleterski bataljon i bataljon „Bude Borjan“. Kombinovani odred brojao je 920 boraca.⁵⁶¹ Za komandanta odreda postavljen je Petar Kleut, oficir GŠ Hrvatske, a za političkog komesara Maks Baće.

Prvi hrvatski proleterski bataljon, Prvi udarni bataljon, bataljon „Marko Orešković“ i Tehnička četa Štaba Grupe za Liku preduzeli su pokret iz rejona Korenica, Udbina i prikupili se 12 maja u rejonu s. Kupirovo — s. Osredci. Idućeg dana jedinice odreda su u dvije kolone krenule dalje na jug i to proleterski i udarni bataljon dolinom rečice Butišnice do s. D. Tiškovac, a zatim skrenuli na zapad do zaseoka Savići, obezbjedujući se samo čelnim osiguranjem, jer su desno imali drugu kolonu, a

⁵⁶⁰ Zbornik V/4 245, dok. 66.

⁵⁶¹ Zbornik V/4 245, dok. 66.

lijeko se dižu strmo kao neki ogromni zid padine planine Ilice. U desnoj koloni bili su bataljon „Marko Orešković“, Tehnička četa i Štab odreda. Ova kolona kretala se pravcem s. Kupirovo—s. Klanac—Kurozeb—Ljubina Poljana—Malinjak—Medugorje—Savići obezbjeđujući se čelnim odredom i desnim pobočnicama prema željezničkoj pruzi.⁵⁶² Odred je 13 maja stigao kod zaseoka Cvijanovići sjeverno od s. Plavno. Bataljon „Bude Borjan“ izvršio je pokret od s. Rujišta, preko Pribudića, gdje je 12 maja porušio željezničku prugu između Bendera i s. Pribudića i 13 maja u zaseoku Cvijanovići ušao u sastav odreda.⁵⁶³

Po pristizanju odreda u s. Cvijanovići jedinice su dobile zadatke. Bataljon „Marko Orešković“ i jedna četa Proleterskog bataljona sa brdskim topom 75 mm imali su da izvrše napad na vijadukt Bender koji su branili dijelovi 3 bataljona 151 pješadijskog puka divizije „Sasari“, 211 alpiskog bataljona, četa karabinjera i oko 30 četnika. Prvi proleterski bataljon (bez 1 čete) imao je da likvidira četnike u selima Plavno, Radljevac i Žagrović a zatim da obezbijedi napad na Bender, zatvaranjem pravca od Prljeva i Pribudića ka Plavnu. Udarni bataljon je imao zadatak da glavnim snagama izvrši osiguranje napada od s. Strmice, a dijelom da spriječi prodor neprijatelja od Knina preko Zagravića ka Benderu. Bataljon „Bude Borjan“ (bez jedne čete) imao je da u toku noći 14/15 maja poruši željezničku prugu između s. Padene i s. Otona, da likvidira četnike u s. Padene i u zaseoku Prevjes i da zatvori pravac Padene—Bender.⁵⁶⁴ Preostala četa ovog bataljona upućena je istog dana u s. Krupu da postavi zasjedu na cesti Gračac—Obrovac i da razoruža četnike u selima Golubići i Krupa. Međutim, zbog izdaje zamjenika komandira čete Milorada Stagnajića,⁵⁶⁵ četa je opkoljena u s. Golubići, ali je uspjela da se istoga dana u dije-

⁵⁶² Petar Kleut, Dejstva Kombinovanog odreda (Vojnoistorijski glasnik 3/1950, 71); Zbornik V/4 243, dok. 66.

⁵⁶³ Zbornik V/4 243, dok. 66.

⁵⁶⁴ Zbornik V/4 dok. 66.

⁵⁶⁵ Milorad Stagnajić se prikrivao da bi izdao partizane onda kada će im nanijeti najveće gubitke. Kasnije je postao organizator t.zv. Antikomunističke milicije.

lovima probije prema s. Erveniku, uz gubitke od 11 poginulih i 12 zarobljenih boraca. Zarobljenici, među kojima je bio i operativni oficir bataljona Dane Rončević, su poslije nekoliko dana streljani u Gračacu.⁵⁶⁶

Napad na utvrđeni i jačim snagama branjeni Bender otpočeo je 14 maja izjutra. Međutim, udarni bataljon nije uspio da prekine prugu, jer su njegovi dijelovi sjeverno od željezničke stanice Padene naišli na četnike i sa njima otpočeli žešću borbu. Napadač je naišao na jak otpor talijansko-četničke posade iz bunkera. Do podne se vodila oštra borba u kojoj su se dijelovi Kombinovanog odreda približili Vijaduktu Benderu na oko 50 m, ali su žeštakom vatrom odbijeni. Oko 1 sat posle podne posadi je stigla pomoć prugom iz Knina.⁵⁶⁷

Štab Kombinovanog odreda, uvidjevši da je bezizgledan dalji napad na Bender, izdao je naredenje da se bataljon „Marko Orešković“, 1 četa Prvog proleterskog bataljona i Tehnička četa Štaba Grupe NOPO za Liku, povuku i zauzmu nove položaje južno od s. Plavno.

Noću 16/17. maja bataljon „Bude Borjan“ i bataljon „Marko Orešković“ dobili su zadatak da razoružaju četnike u s. Zrmanji. Zadatak je izvršen. Zarobljeno je 14 četnika.

Upad snaga Kombinovanog odreda u Zrmanju, a prije toga u Plavno, odrazio se na vojno-političku situaciju u ovom kraju. Političko djelovanje odreda i njegov odnos prema narodu diskreditovali su četničke „vode“, a narod ovoga kraja oslobodili četničkog terora i uticaja. Istog dana po upadu u s. Zrmanja održan je politički zbor kome je prisustvovalo 300 lica. Seljaci koji su imali puške predali su ih partizanima. Dio seljaka iz s. Zrmanje dobrovoljno je stupio u partizane. Od njih je 18 maja formirana Zrmanjska partizanska četa.⁵⁶⁸

Iznenađni napad Kombinovanog odreda na četničke i talijanske snage na prostoru kotara Knina uznemirio je Štab talijanskog 6 korpusa. Stoga on postavlja zadatak diviziji „Sassari“ da uz sadejstvo četnika razbije parti-

⁵⁶⁶ Zbornik V/4 dok. 69.

⁵⁶⁷ Zbornik V/4 dok. 66.

⁵⁶⁸ Zbornik V/4, dok. 69.

zanske jedinice. Uzoru 17 maja neprijatelj je uputio svoje jedinice da opkole s. Plavno. Četnici su imali zadatak da partizanima presijeku otstupnicu ka sjeveru, pa su još u toku noći 16/17 iz s. Strmice izbili na liniju Orlovića (tt 1201) — k 1196 — Konjska Gl. (tt 1337) sa oko 300 ljudi, potisnuvši naše pretstraže u pravcu s. Plavno.

Popodne toga dana talijanske snage zauzele su položaje duž željezničke pruge od Bendera do s. Prljevo i 18 maja izjutra, poslije jake artiljeriske pripreme, preduzele napad u pravcu s. Plavno. Štab Kombinovanog odreda prozreo je namjere neprijatelja, te je izdao potrebna naredenja podređenim jedinicama. Udarni bataljon preuzeo je napad na četničke položaje i odbacio ih u pravcu s. Strmica. Dvije čete bataljona „Marko Orešković“ one mogućile su nastupanje Talijana sa linije s. Prljevo—Bender pa su se istog dana povukle na željezničku prugu prema Kninu.

U međuvremenu, 18 maja, 1 i 2 četa Proleterskog bataljona i dvije čete Udarnog bataljona upale su u s. Golubić sa namjerom da razoružaju četnike pod komandom Mane Rokvića, koji su dan ranije „napali na položaje naših četa, na kurire i na transport“. ⁵⁶⁹ Proleterski bataljon upao je preko Ravnog Dola u južni dio s. Golubića. Pri ulazu u selo bataljon je dočekala grupa seljaka simpatizera NOB, naoružana puškomitraljezima i sa 8 pušaka. ⁵⁷⁰

Druga četa ovog bataljona upućena je u zasjedu na brdo Veljuv (k 462), 4 km sjeverno od Knina. Na ovu zasjedu naišla je talijanska haubička baterija sa stočnom vučom. Baterija je puštena na blisko otstojanje pa je u dvočasovnoj borbi ubijeno 29, ranjeno 42 a zarobljeno 3 talijanska vojnika i oficira. ⁵⁷¹ Zaplijenjena je baterija haubica, ali se zbog pomanjkanja zaprega nije mogla izvući na položaje. Iz topova je ispaljeno nekoliko granata u pravcu Knina a zatim su uništeni. Proleterski bataljon je imao 2 mrtva i 6 ranjenih. Među ranjenima

⁵⁶⁹ Zbornik V/4 255, dok. 69.

⁵⁷⁰ Zbornik V/4 256, dok. 70.

⁵⁷¹ Izveštaj Više komande oružanih snaga Slovenija—Dalmacija od 23 V 1942 (Zbornik V/4 469, dok. 132).

se nalazio i komandant bataljona Ante Banina, ali je ostao na položaju do završetka borbe.⁵⁷²

Istovremeno bataljon „Bude Borjan“, ojačan 1 četom bataljona „Marko Orešković“, dobio je zadatak da 18 maja očisti s. Dolac od ustaša i da izvidi pravac Knin—Ervenik—Obrovac. Plan napada bio je: sa 1 četom bataljona „Marko Orešković“ i 1 četom bataljona „Bude Borjan“ iznenada napasti s. Dolac i pohvatiti ustaše, a sa 3 četom bataljona „Bude Borjan“ osigurati se od talijanske posade iz s. Ervenika.⁵⁷³

Poslije kraćeg odmora u s. Zrmanja i s. Rujište jedinice su pošle noću 19/20 maja na izvršenje zadatka. Četa koja je predviđena da osigura napad od s. Ervenika, blagovremeno je posjela položaje na tt 378, k 494 i k 504 južno od s. Dolac. Međutim ustaške straže iz s. Dolac otkrile su približavanje partizana i o tome obavijestile ustašku miliciju koja je pobjegla ka Erveniku i izvjestila Talijane o napadu partizana. Ovi su zatražili pomoć iz Benkovca, a dijelom posade iz s. Ervenika preduzeli napad sa ograničenim ciljem na položaj 3 čete. Poslije podne stiglo je na kamionima iz Benkovca oko 100 vojnika crnih košulja sa dvije baterije topova kao pojačanje i odmah su preduzeli napad pravcem s. Ervenik—s. Kučević. Namjera Talijana je bila da motorizovanim jedinicama, ojačanim artiljerijom, što prije izbjigu u rejon s. Kučević, opkole partizanske snage u s. Dolac i da ih razbiju. Štab bataljona, cijeneći prvobitni ispad Talijana,

⁵⁷² „— Komandant bataljona drug Banina Ante pri jurišu na topove, iako ranjen dosta teško u vrat (kugla je ušla niže uha, a izašla na zatiljak), nije se ni za časak zaustavljaо. Sam je nekako uspio da rezervnim zavojem zavije vrat i zaustavi krv, koja ga je već svega bila oblila pa odmah produži sa daljine rukovodenjem akcije. Tek na navaljivanje drugova i kada je već borba skoro prestala pristao je da krene za Plavno...“ (Zbornik V/4 257).

O rezultatima ove borbe jedan talijanski dokument kaže: „Jedan bataljon 151-e pješadije („Sasari“) napadnut u blizini Marčinkove Česme (Knin SP — DN) od jedne formacije partizana (dijelovi Proleterskog bataljona — D. P.) koji su zauzeli selo Golubić... (Zbornik V/4, dok. 132).

⁵⁷³ Prema nekim talijanskim podacima, u garnizonu Ervenik nalazila se prije dolaska pojačanja 504 mitraljeska četa iz sastava „zadarskih trupa“.

došao je do zaključka da će se napad ponoviti i to pravcem Ervenik—s. Kučević, pa je naredio svojoj 2-oi četi da zaposjedne kosu ispod s. Kučević, južno od šume Lončarica. Talijani nisu primijetili prestrojenje bataljona „Bude Borjan“, pa su nastupali u koloni, bez obezbjeđujućih dijelova. ^VTalijanska kolona sačekana je na otstojanju 50—100 m jakom puščanom i mitraljeskom vatrom. Razvila se oštra borba. Na jurišnom otstojanju Talijani su se služili ručnim bombama jugoslovenskog porekla (kragujevkama). Aktivirane bombe bacali su bez zadržavanja. Borci 2 čete su te bombe, koje bi Talijani bacili, vraćali na njihove položaje. Hrabrost partizana demoralizatorski je djelovala na talijanske vojnike i oni su otpočeli užurbano povlačenje. Komanda čete pod rukovodstvom komandira Mate Stanića i komesara Jove Matića poduzima energično gonjenje. Talijani su razbijeni; nakon kratke borbe ubijeno je 80 vojnika i 4 oficira, a zarobljeno 3 oficira i 52 vojnika. Bataljon „Bude Borjan“ je imao 3 mrtva i 2 ranjena. Zaplijenjena su 3 minobacača sa 80 mina, 4 mitraljeza „Fijat“ sa 3.000 metaka, 6 puško-mitraljeza i 40 pušaka sa 9.700 metaka, 18 bombi i velike količine druge ratne opreme.⁵⁷⁴

Dijelovi 1 čete bataljona „Bude Borjan“ prodri su istog dana u s. Mokro Polje i postavili zasjedu na cesti Knin—Kistanje. Zasjeda je zaustavila autobus koji je redovno saobraćao na ovoj relaciji, zarobila 1 karabinjera i 1 podoficira, a autobus uništila. Poslije toga ovi dijelovi su održali zbor u obližnjim zaseocima Vejnović i Kanazir.

O ovim borbama talijanska prefektura u Zadru poslala je u Rim sljedeći izvještaj:

U prvim časovima 20-og tekućeg veliki broj komunističkih ustanika koji su došli sa Hrvatske teritorije napali su naš vojni garnizon iz Ervenika gdje se u prvo vrijeme razvila borba na našu štetu sa mrtvima, ranjenim i gubitkom oružja. Kasno po podne istoga dana Ervenički garnizon bio je pojačan trupama iz Benkovca i organizovao se za odbranu. Ipak su druge nadmoćnije ustanice snage uspijеле da prodru na naš teritorij i da napadnu vojni garnizon Biovičino Selo gdje se borba razvijala za nas povoljno, završivši se bjekstvom ustanika koji su pretrpjeli znatne štete. Oko 23 časa istoga dana stiglo je telefonsko

⁵⁷⁴ Zbornik V/4 dok. 80, 82 i 140 i tom V/5 dok. 4.

saopštenje da su druge ustaničke snage napale garnizon Mokro Polje, gdje je komanda mjesnog garnizona raspolagala pojačanjem crnih košulja prispjelih oko 23.30 časova iz Zadra. Pretpostavlja se da ti ustanici pokušavaju da se povežu da bi nadvladali naše garnizone sa pograničnog sektora i da nastave akcijom većeg stila na naselje Kistanje koje se pripremilo za odbranu. Nije bilo moguće doznati druge pojedinosti o toku borbe i nedostaju vijesti o sudbini vojnika Armije određenih za kontrolu pograničnih puteva ovog sektora, a naročito naselja Radučić, Ervenik i Mokro Polje gdje se još uvijek nastavlja borba.

Gubici... 52 vojnika zarobljena, oko 50 van borbe i 3 oficira poginula.⁵⁷⁵

Istoga dana guverner Dalmacije Bastianini uputio je telegram lično Musoliniju koji glasi:

Kao što vam je poznato Duče na granici naših provincija već dva dana su u toku vojne akcije zbog izvršenih napada velikih ustaničkih formacija na naše snage koje ih drže. Smatram da oni neće uspjeti u svom pokušaju invazije i obavještavam vas da se stanovništvo kako pogranične zone tako i iz gradova i sela drži vrlo smireno gledajući svoje svakidašnje poslove.⁵⁷⁶

Ocijenjujući događaje na ovom području, Bastianini živi u uvjerenju da će snagama koje mu stoje na raspolaganju biti sposoban da suzbije širenje partizanskog pokreta na anektiranom području Dalmacije. On očito želi da umiri Musolinija i da snagu guvernerske vlasti (a time i svoju) prikaže takvom da se u pograničnoj zoni kod stanovništva ništa više neće dogoditi.

Međutim, u izvještaju koji je tri dana kasnije upućen iz Komande Kraljevskih karabinjera za Dalmaciju šefu policije u Rimu dr. Carmine Senizeu, kaže se:

... dostavljam ti priloženu vijest o situaciji koja je nastala na području Kistanja, povodom akcija koje još nisu potpuno završene, a koje izvode jake grupe komunista...

Studenog prošle godine predložio sam obrazovanje jedne jake samostalne grupe karabinjera... sa zadatkom da razbiju u začetku centre otpora koje su komunisti formirali i pojačavali s one strane granice koristeći dobro poznate političke, rasne i ekonomske faktore: da je taj moj prijedlog usvojen, skoro si-

⁵⁷⁵ Zbornik V/4 482s, dok. 140.

⁵⁷⁶ Zbornik V/4 482, dok. 139.

gurno je da ti centri otpora ne bi imali mogućnosti da prikupljaju, organizuju i opremaju jake grupe koje se sada prijeteći kreću mnogim zonama demilitarizovanog pojasa i gravitiraju ka granici ovih provincija ...

Vojna vlast, kod koje se više puta urgiralo da obezbijedi granice ovih teritorija, koje su sad već talijanska zemlja, uvijek se izgovarala da nema potrebnih sredstava ...

Kao što je bilo predviđeno, proljeće je zateklo ustanike znatno porasle po broju i sa više iskustva; njihova odvažnost je porasla tako da su, kao što se desilo prije nekoliko dana, smjeli da napadnu važan hrvatski centar Knin ... služili su se i minobacačima, a zatim se povukli ...

... ustanici su napali nekoliko vojnih uporišta (Biovičino Selo, Mokro Polje, Radučić i Ervenik) nanijevši nam bolne gubitke ... i povukavši se poslije toga na jednu uzvisinu na dalmatinsko-hrvatskoj granici, gdje ih vojne vlasti još ne napadaju, jer izgleda nemaju potrebnih snaga.

Ja sam laik u vojnim stvarima, ali bode oči svima da nedostaje topova, tenkova, aviona i da štaviše nedostaju vojna transportna sredstva ...⁵⁷⁷

Uspjeh bataljona „Bude Borjan“ u borbi protiv Talijana pretstavlja značajnu prekretnicu oružane borbe na području sjeverne Dalmacije. Prva akcija većih razmjera protiv jačih talijanskih snaga pozitivno je uticala na borbe ovoga bataljona. Ovaj uspjeh je odjeknuo među narodom ovog kraja potstičući ga na još čvršće prilaženje NOB, a uticao je i na opadanje morala kod onog dijela seljaštva koji je bio pod uticajem četnika i „zaštitom“ Talijana.

Ervenik pretstavlja najveći uspjeh dalmatinskih partizana od početka oružane borbe.

Poraz Talijana kod Ervenika teško je pao Guvernoratu Dalmacije, pa je Bastianini naredio da se na području Kistanje—Ervenik izvrši „čišćenje“. Oko 300 vojnika (uglavnom crne košulje iz sastava 107 legije) upućeno je iz Zadra prema Kistanjama. „Kaznena ekspedicija“ otpočela je „čišćenje“ područja Kistanje—s. Ervenik—s. Mokro Polje. Uništeno je i popaljeno mnogo kuća u selima i zaseocima na ovom području i ubijeno mnoštvo ljudi. Prema nepotpunim podacima samo u zaseoku Bezbradice zapaljeno je 80 stanbenih kuća i gospodarskih zgrada. Ubijeni su stanovnici ovog zaseoka: Špiro, Joso, Miloš,

⁵⁷⁷ Zbornik V/4 494—496, dok. 147.

Marko, Ignjat i Pavle, — svi Bezbradice, Jovan Grulović i još druga petorica, čija imena nisu navedena.⁵⁷⁸

U sklopu dejstava Kombinovanog odreda prema planu GŠ Hrvatske, partizanske jedinice iz srednje Dalmacije su dobile zadatku da pod rukovodstvom Štaba zone, sa istoka preko Dinare poduzmu napad prema Kninu.

Radi toga se 14 maja⁵⁷⁹ Vicko Krstulović sa grupom od 20 partizana uputio sa Vještića Gore prema izvoru r. Cetine u logor Cetinske čete. Iz ove čete je odabrao oko 30 boraca i sa njima 16 maja izbio na Dinaru, kod mjesta Podić u logor Kninskog odreda koji je u to vrijeme imao oko 40 boraca. Sve tri partizanske grupe: sa Vještića Gore, Cetinska četa i Kninski odred brojile su oko 90 partizana. One su 18 maja zaposjele položaje zapadno od željezničke pruge Knin—Drvar, na brdu Pleševica, gdje su pod komandom Vicka Krstulovića očekivale pojačanje (oko 100 boraca) bataljona „Starac Vujadin“, koji je tada bio pod komandom Štaba IV operativne zone. Međutim, dijelovi bataljona „Starac Vujadin“, zbog kolebljivog držanja svojih starješina, a i zbog toga što su borci nerado odlazili sa svog terena, uopće nisu stigli.

Izlaskom na položaj Pleševicu, dodir sa jedinicama Kombinovanog odreda nije uspostavljen. Toga dana izjutra Proleterski bataljon je započeo borbu kod Veljuva (k 462). Čuvši borbu, Vicko Krstulović izdao je naredenje jedinicama za pokret ka mestu borbe. Prije pristizanja ovih snaga u rejon brda Veljuv jake talijanske snage iz Knina intervenisale su prema Proleterskom bataljonu i jedan njegov vod odbacile prema Veljuvu. Poslije podne su jedinice iz srednje Dalmacije uspostavile dodir sa ovim vodom i prihvatile ga pri povlačenju ka Dinari. Do 20 maja

⁵⁷⁸ Zbornik V/5 505, dok. 132.

⁵⁷⁹ Naredenje GŠ Hrvatske o angažovanju jedinica iz srednje Dalmacije u zajedničkim dejstvima na tromedi Like, Bosne i Dalmacije upućeno je Štabu zone 30 aprila, ali je stiglo tek 13 maja, kada su dejstva otpočela, što je veoma otežalo izvršenje zadatka jedinica srednje Dalmacije. Ipak su ove jedinice, iako brojno male, jer se za kratko vrijeme, zbog rasutosti (dejstvovalo se po četama), nisu mogle prikupiti, stigle u rejon Pleševice 12 maja gdje je i naređeno (Zbornik V/5 15, dok. 5).

ove snage ostale su na području oko Pleševice, poslije čega su se vratile na Vještića Goru.⁵⁸⁰ Tako je zbog slabe veze i koordinacije izostalo planirano sadejstvo.

Učešće dijelova Petog krajiškog odreda⁵⁸¹ u neposrednom sadejstvu Kombinovanom odredu je izostalo. Jedinice ovoga odreda u to vrijeme izvodile su dejstva protiv četnika u Livanjskom Polju.⁵⁸²

U toku ovih dejstava Glavni štab Hrvatske je 21 maja izdao naredbu da se Kombinovani odred rasformira,⁵⁸³ jer je uglavnom završio zadatak na području zapadno od Knina, a uslovi za napad na posade na domaku Knina još nisu bili povoljni prvenstveno zbog nadmoćnosti neprijatelja. Međutim, Štab Kombinovanog odreda je ovu naredbu primio tek 26 maja, te je dejstvovao još nekoliko dana (do 28-og) na području između željezničke pruge Gračac—Knin i ceste Obrovac—Gračac i Obrovac—Žegar—Ervenik—Knin. Za to vrijeme odred je vodio borbe sa Talijanima na području Prevjes—Kravlji Most, a zatim je oslobođio od četnika s. Krupu, s. Golubiće, s. Duboki Dol.

Bataljon „Bude Borjan“ izišao je iz sastava Kombinovanog odreda 28 maja kada je prestao rad Kombinovanog odreda; glavnina njegovih snaga je u 13 časova preduzela pokret iz s. Golubići za Liku. Štab odreda je održao sa štabovima bataljona konferenciju 31 maja u s. Vrebcu i raspustio odred.⁵⁸⁴

Kombinovani odred je svojim iako kratkovremenim prisustvom i akcijama imao značajan uticaj na brže razvijanje NOB na području sjeverne Dalmacije. On je mnogostruko uticao na brže organizaciono a i moralno-političko

⁵⁸⁰ Zbornik V/5 16, dok. 5.

⁵⁸¹ Prema planu GŠ Hrvatske izvjesne snage Petog krajiškog NOPO trebalo je da se direktno angažuju u ovim akcijama. O tome je postignuta saglasnost sa Operativnim štabom za Bosansku Krajinu. U vezi sa razradom plana dejstva održan je oko 10 maja sastanak u Srbu na kojem je bio i predstavnik Petog krajiškog odreda. Međutim do sadejstva ovih jedinica u borbama na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije nije došlo, uslijed angažovanja Krajiškog odreda u borbama oko Livna (Zbornik V/4 242, dok. 66).

⁵⁸² Zbornik V/5 16, dok. 5.

⁵⁸³ Zbornik V/4 281s, dok. 75.

⁵⁸⁴ Zbornik V/5 12, dok. 3.

sređivanje i sasredivanje sjevernodalmatinskih jedinica; pojava ovako krupnih partizanskih snaga na ovom području pozitivno je uticala na povećani priliv boraca, a demoralisuće na četnike u prvom redu u selima na teritoriji Kninske krajine.

Korisna dejstva Kombinovanog odreda na području tromede Like, Dalmacije i Bosne bila su dokaz pravilne odluke Glavnog štaba Hrvatske.

6. FORMIRANJE NOP ODREDA ZA SJEVERNU DALMACIJU

Dejstvima jedinica Kombinovanog odreda oslobođena su sjeverozapadna sela Kninskog i jugoistočna sela Gračačkog kotara: Zrmanja, Palanka, Pribudić, Oton i Plavno. Iz ovih sela stupilo je u partizane nekoliko desetina novih boraca, pa je formirana Plavanska četa, a 20 maja i Zrmanjska četa. Od ovih četa i grupe boraca iz bataljona „Bude Borjan“ formiran je 21 maja bataljon „Branko Vladušić“⁵⁸⁵ od tri čete (1-va Zrmanjska, 2-ga Bukovička i 3-ća Plavanska).

Formiranjem bataljona „Branko Vladušić“ stvoreni su uslovi da se formira odred za sjevernu Dalmaciju, a to je i situacija zahtijevala, pa je Štab IV operativne zone 23 maja 1942 naredio Štabu bataljona „Bude Borjan“ da se kroz najkraće vrijeme sve partizanske jedinice u sjevernoj Dalmaciji organizuju u jedan Narodnooslobodilački partizanski odred za sjevernu Dalmaciju od dva bataljona.

Odredeni su:

- u privremeni Štab odreda komandant Rade Bulat, politički komesar Marko Jurlin, obavještajni oficir Obrad Knežević;
- u privremeni Štab 1-vog bataljona komandant Slobodan Macura, politički komesar Vlado Peran, operativni oficir Stevo Perić;

⁵⁸⁵ Po imenu desetara druge čete bataljona „Marko Orešković“ koji je poginuo marta 1942 pri napadu na Srb. Proglašen je narodnim herojem.

— u privremeni Štab 2-og bataljona komandant Mate Stančić,⁵⁸⁶ politički komesar Jovo Martić, operativni oficir Simo Dubajić.

Prvi bataljon je imao boravište i vršio akcije u Bukovici, a 2 bataljon na bosansko-ličko-dalmatinskoj tromedi.

Štab odreda boravio je povremeno na teritoriji jednog ili drugog bataljona, prema potrebanu borbe i organizovanja bataljona.⁵⁸⁷

Odred je formiran 23 maja u s. Rujištima. Bataljon „Branko Vladušić“ upućen je na sektor s. Zrmanja — s. Oton sa zadatkom da ometa neprijateljski saobraćaj na komunikaciji Knin—Gračac i čisti od četnika dolinu r. Zrmanje. Bataljon „Bude Borjan“ iako još u sastavu Kombinovanog odreda, preduzima 25 maja čišćenje s. Krupe, Golubića i Dubokog Dola od četničkih bandi i orijentise svoja dejstva u pravcu Bukovice.

Nekoliko dana kasnije (31 maja) Štab novoformiranog odreda za sjevernu Dalmaciju izdao je naredbu kojom su popunjeni štabovi i bataljonima dati zadaci, gdje se kaže:

1. Nadopunom naredbe br. 3 operativnog oficira IV operativne zone Naredbom br. 4 određujemo, da [se] I bataljon NOP odreda za sjevernu Dalmaciju nazove bataljon „Bude Borjan“ a drugi bataljon „Branko Vladušić“.

2. Privremeni štab Odreda proširuje se imenovanjem sljedećih drugova: Milana Lacmanovića za intendantskog oficira, Stanka Tišmu oficira za vezu i oficira pri Štabu odreda drugom Nikolom Caćom.

3. U Štab bataljona „Bude Borjan“ imenuje se za obavještajnog oficira drug Nikolić Miloš, za intendantanta Ignjatije Macura, a oficira za vezu druga Vejnović Peru.

4. U Štab bataljona „Branko Vladušić“ imenuje se za obavještajnog oficira drug Gojko Pupovac, a drug Egić Obrad imenuje se za oficira pri Štabu bataljona.

5. Štabovi bataljona treba da se čim prije osamostale i da počnu funkcionisati svaki zasebno na svom terenu. Štabovi bataljona moraju imati pisara, stalne kurire za Štab odreda, kao i kurire četa...⁵⁸⁸

U drugom dijelu naredbe daju se konkretni zadaci svakom bataljonu. Bataljon „Bude Borjan“ dobio je zada-

⁵⁸⁶ Proglašen za narodnog heroja.

⁵⁸⁷ Zbornik V/4 309, dok. 81.

⁵⁸⁸ Zbornik V/4 372s, dok. 96.

tak da obezbjeđuje i kontroliše područje između Obrovca—Gračaca—Zrmanje i Mokrog Polja, sprječavajući povratak otjeranih četnika i njihovo ponovo organizovanje; da težište svojih akcija prenese u Bukovicu prodirući postepeno ka Ravnim Kotarima; da napada karabinjerske stanice i posade, uništava transportna sredstva, ruši mostove i drugo. Istaknuta je potreba dejstva na području nastanjenom hrvatskim življem, bliže moru. Bataljon je dobio i druge zadatke među kojima je najvažniji organizaciono sređivanje četa. Pred Štab bataljona „Branko Vladušić“ postavljeno je kao zadatak sređivanje stanja u bataljonu i u Plavanjskoj četi i napad na komunikacije. Plavanjska četa, nastala od učmale i nesredene ranije partizanske čete, bila je veoma slaba. Borci su bili pod jakim uticajem četnika, nedisciplinovani i navikli na život oko svojih kuća. Četi se morala, po naredbi Štaba odreda, pružiti u prvom redu politička pomoć. Naredeno je da bataljon ruši prugu Knin—Gračac između Zagrovića i Otrića, pristupi čišćenju četnika u selima na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije, da spremi zasjedu na cesti Knin—Štrmica i drugo. Na kraju je naredeno da se prekine sa menjanjem starješinskog kadra, jer njega (za dva stepena niže) odreduje Štab odreda. Bataljonima je dat zadatak da rade na učvršćenju ranijih i formiranju novih odbora.⁵⁸⁹

Ovom je naredbom završeno formiranje odreda, prvog na području Dalmacije sastavljenog od bataljona. To je bila tada i najorganizovana jedinica na području IV operativne zone.

Dejstva bataljona „Bude Borjan“

Bataljoni novoformiranog odreda su dejstvovali odvojeno. I kod bataljona je bio najčešći slučaj da su pojedine čete vršile akcije samostalno na širokom području.

Jedna desetina ovog bataljona pod rukovodstvom Slobodana Macure⁵⁹⁰ postavila je 26. maja zasjedu na putu Ervenik—Žegar, na koju je naišla talijanska kolona u kojoj se nalazio zadarski prefekt. U kratkoj borbi ubijeno

⁵⁸⁹ Zbornik V/4 373s, dok. 96.

⁵⁹⁰ Proglašen je narodnim herojem.

je 7 talijanskih vojnika, 3 oficira i prefekt zadarske provincije Vezio Orazi,⁵⁹¹ a zaplijenjeno je 7 pušaka, 3 pištolja i 1 mitraljez.⁵⁹²

Poslije ove akcije cito bataljon se prebacio u Bukovicu; jedna četa orijentisana je prema cesti Knin—Kistanje i postavila zasjedu na koju su naišla 4 juna 2 talijanska kamiona iz 6 biciklističkog bataljona divizije „Peruda“, idući iz Knina. U kratkoj borbi ubijeno je 9, ranjeno 12 a zarobljeno 3 talijanska vojnika i oficira. Ranjenicima je održan govor i pušteni su na slobodu. Zaplijenjeno je 18 pušaka, 2 puškomitraljeza, 4 pištolja, 27 bombi, 1800 puščanih metaka. Četa je imala 2 mrtva i 3 lakše ranjena.⁵⁹³

Istog dana na drugu zasjedu na cesti Kistanje—Ervenik naišla su seljačka kola sa 9 karabinjera. Jedan borac je prije vremena opadio metak na karabinjere, koji su pobjegli, a zasjeda je otkrivena. Prilikom povlačenja ovu četu su opkolile talijanske snage iz Ervenika i Biovičina Sela, u blizini sela Kolašac. Četa je izvršila probor u pravcu Zmištaka (tt 562), pretrpjevši osjetne gubitke: poginulo je 4, a ranjeno 10 boraca.⁵⁹⁴

Poslije toga bataljon „Bude Borjan“ je cijelom snagom napao 6/7 juna karabinjersku postaju u s. Nunić, sjeverozapadno od Kistanja. Radi osiguranja od intervencije iz Kistanja postavljena je jedna zasjeda na cesti s. Nunić — s. Kistanje kod zaseoka Kotur. Poslije kraće borbe slomljen je otpor karabinjera u Nuniću. Zaplijenjeno je: 1 teški mitraljez, 11 pušaka, 11 pištolja i dosta ostalog materijala. Zarobljeno je 10 karabinjera, a 1 ustaša i 1 karabinjer⁵⁹⁵ su ubijeni.

Nemajući podatke o sudbini karabinjerske postaje u s. Nunić, talijanska komanda iz Kistanja uputila je prema s. Nunić kolonu od 12 kamiona sa 230 vojnika i oficira iz bataljona „Diaz“. Druga četa bataljona „Bude Borjan“

⁵⁹¹ Ova akcija imala je politički značaj, jer je zadarski prefekt Vecio Oraci (Vezio Orazi) bio veoma značajna politička ličnost fašističke Italije u Dalmaciji.

⁵⁹² Zbornik V/4 368, dok. 94 i 502, dok. 150.

⁵⁹³ Zbornik V/5 64, dok. 19 i 521, dok. 136.

⁵⁹⁴ Zbornik V/5 64, dok. 19.

⁵⁹⁵ Zbornik V/5 65, dok. 19.

očekivala je ovu intervenciju Talijana, pa je i poslije predaje karabinjera zadržala zasjedu kod zaseoka Kotur i istu pojačala. Zasjedom su rukovodili operativni oficir bataljona Stevo Perić i komesar bataljona Vlado Peran. Borci su se u zasjedi dobro maskirali i pritajili, tako da su ostali potpuno nezapaženi. Oko 9.30 časova kolona je naišla, a zasjeda je otvorila ubitačnu mitraljesku vatru. Nakon borbe od pola sata ubijeno je 47 talijanskih vojnika dok je 41 ranjen.⁵⁹⁶ Uništena su 2 kamiona. Ratni plijen se nije mogao iznijeti, jer su Talijani iz Ervenika sa jednom četom 2 bataljona 151 puka divizije „Sasari“ poduzeli brzu intervenciju u pravcu s. Nunić. Tokom borbe poginuo je komesar bataljona Vlado Peran⁵⁹⁷ i još 4 druga, a lakše je ranjeno 5 boraca.⁵⁹⁸

Poslije višednevnih uspješnih borbi bataljon „Bude Borjan“ prikupio se u s. Komazec (južno od s. Žegar), gdje se nekoliko dana odmarao. Za to vrijeme, uslijed gubitaka u komandnom kadru, izvršene su neke promjene u komandama četa i u Štabu bataljona. Za komesara bataljona postavljen je Franjo Kursar. Za komandira 1 čete je postavljen Božo Blažević, a za komesara Mate Mrša,⁵⁹⁹ za komandira 2 čete Slavko Rupić,⁶⁰⁰ a za komesara Ante Jerkin, i za komandira 3 čete Milan Tišma, a za komesara Dušan Šrbac.⁶⁰¹

Poslije toga bataljon se prebacio u rejon s. Duboki Dol, a zatim s. Rujište, gdje je ostao do upada na područje Promine.

Dejstva Bataljona „Branko Vladušić“

Dok je bataljon „Bude Borjan“ uspješno izvodio oružane akcije u Bukovici, bataljon „Branko Vladušić“ nalazio se u selima Oton, Plavno, Zrmanja i Pribudić. Štab

⁵⁹⁶ Zbornik V/5 551, dok. 143.

⁵⁹⁷ Narodni heroj.

⁵⁹⁸ Zbornik V/5 65, dok. 19.

⁵⁹⁹ Poginuo u Petoj ofanzivi kao zamjenik komesara bataljona.

⁶⁰⁰ Poginuo aprila 1943 kao zamjenik komandanta bataljona Treće dalmatinske brigade.

⁶⁰¹ Zbornik V/5, dok. 21.

bataljona ulagao je velike napore da konsoliduje svoje jedinice. Boraveći na terenu koji je bio pod znatnim četničkim uticajem, bataljon je razvio živ politički rad, jer je poslije uspjelih akcija Kombinovanog odreda nastupilo jako previranje u narodu. Četnici su s vremena na vrijeme vršili podmukle i iznenadne prepade na seljake i njihove porodice koji su pokazivali simpatije prema NOB. Bataljon „Branko Vladušić“ štitio je sela od četničkog terora. Pored toga on je s vremena na vrijeme napadao na četnike sela kotara Gračac i na talijanska osiguranja željezničke pruge s. Otrić—s. Padene. Noću 13/14 juna jedna četa ovog bataljona napala je četnike u s. Rastićevu. Četnici su se bez otpora povukli iz sela. Zaplenjene su dvije puške i nešto stoke.

Noću 15/16 juna bataljon je porušio željezničku prugu između s. Otrić i s. Pribudić. Promet je zaustavljen za 13 sati. Dva dana kasnije „...jedan vod bataljona „Branko Vladušić“ na pruzi između Pribudića i Otrića sačekao je italijansku patrolu, ubio jednog vojnika, 5 živih zarobili od kojih jedan hoće da stupi u partizane. Zaplijenili su 5 pušaka, jedan puškomitraljez i 18 bombi.“⁶⁰²

Jedna desetina 3 čete 22 juna rastjerala je 25 četnika koji su iz zaseoka Dragašića (s. Plavno) gonili stoku otetu od partizanskih porodica. Četnici su se razbježali, ostavivši blago i 1 svog ranjenika. Partizani su vratili blago seljacima.

Prema naredbi Štaba Sjeverodalmatinskog odreda, bataljon „Branko Vladušić“ je 27 juna napao četnike u s. Oton. Četnici su se predali bez borbe. Zarobljeno ih je 32, a zaplijenjeno 18 pušaka, 1 pištolj, 500 kg soli i 10 bombi.⁶⁰³ Četnici iz s. Padena pošli su u pomoć opkoljenim četnicima s. Oton i napali položaje 2 čete bataljona „Branko Vladušić“ kod Vejinovića ograda. Poginuo je 1 partizan, a četnici su imali 2 ranjena.

Stalnim političkim i vojničkim radom i kroz manje borbe i akcije bataljon „Branko Vladušić“ je znatno ojačao. Koncem juna bio je sposoban da izvodi i veće akcije. Zbog toga mu je Štab Sjeverodalmatinskog odreda na-

⁶⁰² Zbornik V/5 115, dok. 35.

⁶⁰³ Zbornik V/5 281, dok. 74.

redio da se pomjeri prema s. Zrmanji i s. Pribudiću, da pojača napade na četnike i brani prilaze oslobođenoj teritoriji južne Like.

Slobodan Macura, politički komesar bataljona »Branko Vladušić«, poginuo 1943 godine; narodni heroj

Tako je, zahvaljujući radu partiske organizacije sa područja sjeverne Dalmacije, posebno Bukovice, pomoći Glavnog štaba Hrvatske i Štaba IV operativne zone, oru-

žana borba na području Bukovice naglo krenula naprijed. Za kratko vrijeme, mjesec i nešto više dana, formirana su dva bataljona i Odred za sjevernu Dalmaciju, izveden je niz značajnih akcija koje su imale krupan vojnopolitički značaj za dalji razvoj NOB na cijelom dalmatinskom području; dolazi do priliva novih boraca iz Primorja i Bukovice. Obrazuju se NOO. Ovim Bukovica postaje jedno od žarišta NOB u Dalmaciji, uprkos nastojanju okupatora i četnika da uspostave svoi uticaj, što im nije uspjelo.

Od ovoga vremena oružana borba protiv okupatora i četnika na području sjeverne Dalmacije razvija se neprekidno, pomjerajući svoje težiste čas u Bukovicu, čas u Primorje; ona nikada ne prestaje, iako njena jačina ponekada oslabi.

7. AKCIJE PRIMORSKE PARTIZANSKE ČETE⁶⁰⁴

(jun — avgust)

Još krajem maja 1942 Štab NOP odreda za sjevernu Dalmaciju poslao je u sjeverodalmatinsko primorje partizanski vod pod rukovodstvom Drage Živkovića, sa zadatkom da vrši akcije na sektoru s. Vodice—Biograd na Moru—s. Stankovci—s. Zaton. Vod je dobio i zadatak da zajedno sa partiskom organizacijom na tom terenu radi na dobrovoljnoj mobilizaciji novih boraca koje će prihvatići i prebacivati na područje Bukovice. Borci ovog voda su pretežno bili rodom sa tog terena i dobro su poznavali taj kraj i ljude u njemu.

Zahvaljujući radu partiske organizacije i privrženosti naroda ovog područja borbi protiv okupatora (izuzimajući rijetke pojedince) i pored jakih okupatorskih garnizona vod se održao, uspješno borio i prerastao u četu, a krajem 1942 u bataljon.

Dolazak voda znatno je uticao na brži razvoj političkih dogadaja na terenu s. Zatona i s. Vodica. Vod je brojno pojačan ilegalcima sa tog područja. Dolazak i for-

⁶⁰⁴ Pisano uglavnom na osnovu neprijateljskih dokumenata i prema podacima od preživjelih boraca ove čete (AVII).

miranje ove partizanske jedinice na Sjeverodalmatinskom primorju pada u vrijeme najjačeg talijanskog terora — kada je narod masovno odvoden u koncentracione logore. U hapšenju naroda Talijanima su pomagali domaći špijuni po okolnim selima koje je trebalo likvidirati. Poslije jedne takve akcije u blizini Tijesna, za nestalom talijanskim špijunom uputila se 13 juna cestom Tijesno—Vodice talijanska patrola jačine 15 karabinjera, fašista i finansa. Primorski vod je u šumi na istoj cesti sačekao u zasjedi pomenutu patrolu, koja je dijelom uništena a dijelom zarobljena. Zaplijenjen je 1 puškomitrailjez, 9 pušaka, 25 bombi i drugo.⁶⁰⁵ Ubrzo zatim intervenisale su jače talijanske snage iz susjednih garnizona, pa je vod opkoljen u rejonu Kovče, gdje je došlo do oštре borbe. Napade talijanske pješadije podržavala je i avijacija. Borba je trajala sa prekidima sve do noći kada se vod probio iz obruča. Sa vodom se nalazilo i civilno stanovništvo iz Vodica i Zatona koje je izbjeglo ispred hapšenja i internacije. Za vrijeme borbi drugarice iz Vodica i Zatona su uspijevale da se probiju do partizana i donesu im hranu.⁶⁰⁶ Ova prva krupnija akcija Primorskog voda uznenimila je talijanske vojne i civilne vlasti.

Talijanske okupatorske vlasti ovako su gledale tada na situaciju u ovom području:

Zone ovog sreza (misli se na Šibenik — D. P.) u kojima najviše harače pobunjenici i odbjegli, su sledeće:

1. Opština Tijesno

Grupa od 34 odbjeglih kreće se u zoni Prosika, koja se nalazi između mora i Vranskog jezera... Jedna druga grupa od oko 100 pobunjenika kreće se u zoni koja se nalazi između sela Prosika, Banjevci... Putičane, Dazlina i Dubrava.

Izgleda da ova grupa namjerava da ode u zonu Kistanje.

2. Opština Vodice i dio opštine Šibenik

Zona u kojoj harače odbjegli prilično je široka: počinje u Dubravi (opština Tijesno) i dolazi do Dazline (opština Tijesno) i obuhvata Gaćeleze, Zaton, Srima, Vodice i Tribunj.⁶⁰⁷

⁶⁰⁵ Zbornik V/5 115, dok. 35.

⁶⁰⁶ Zbornik V/5 145, dok. 45.

⁶⁰⁷ Izvještaj komesara policije Šibenik br. 128/2 od 16 VI 1942 guverneru Dalmacije (AVII).

Mada podaci o broju partizana u to vrijeme na ovom sektoru ne odgovaraju stvarnosti, ipak pokazuju da su okupatorske vlasti cijelo ovo područje smatrale partizanskim.

Na osnovu ovog izvještaja Guvernorat Dalmacije je naredio da se preduzmu mjere „čišćenja“ područja od linije Vransko Jezero—Stankovci—M. Čista—r. Krka do obale.⁶⁰⁸

U „čišćenju“ su uzele učešća sljedeće jedinice: bataljon Skvadrista „Vespi“, 1 četa od 150 milicionera 107 legije MVSN (Dobrovoljne milicije za nacionalnu sigurnost), 7 bataljon skvadrista i 1 četa od 80 agenata javne sigurnosti. Pored toga grupa od 100 karabinjera imala je da očisti poluotok Srima do linije Vodice—Zaton.⁶⁰⁹

Plovni objekti talijanske ratne mornarice dobili su zadatak da kontrolisu obalu od s. Tijesno do ušća r. Krke i njenim tokom do Prokljanskog Jezera. Njima je skrenuta pažnja da ne dozvole eventualno prebacivanje partizana preko r. Krke ili na ostrva.

Radi svake eventualnosti jedna četa karabinjera dobila je zadatak da onemogući povlačenje partizana u šume sjeveroistočno od Vranskog Jezera.

Karabinjeri iz Benkovca i Bribirskih Mostina „koji poznaju zonu“ dejstva podijeljeni su u tri grupe i pridati određenim kolonama „u cilju davanja podataka o stanovnicima“. ⁶¹⁰

Određene jedinice prikupile su se i 15 juna otpočele „čišćenje“ sa linije Dejanoviće—Čelinka (k 238) — Gradina (tt 326)—s. M. Čista—potok Gudača. U toku „čišćenja“ ubijeno je 6 lica, a mnogo kuća opljačkano i zapaljeno. Veliki broj lica je uhapšen i odveden u zatvor. U toku čišćenja Talijani nisu ni došli u dodir sa partizanima jer je Primorski vod na vrijeme obaviješten pa je izbjegao borbu sa nadmoćnim neprijateljem i prebacio se noću 14/15-og na otok Murter, gdje se zadržao dva dana. Poslije povlačenja neprijatelja ponovo se prebacio na prostor s. Pirovac—Biograd na Moru.

⁶⁰⁸ AVII k. 167, reg. br. 52/9—3.

⁶⁰⁹ AVII, k. 156, dok. 62—9.

⁶¹⁰ Zbornik V/5, dok. 147.

Okupator je mislio da će ovim mjerama zastrašiti stanovništvo i očistiti ovo područje od partizana. Ali to mu nije uspjelo ovog puta, a ni kasnije.

Poslije 3 dana, na području koje je zahvaćeno akcijom čišćenja, Primorski vod je nastavio sa dejstvima. Tako je 18 juna oko 16 časova jedna grupa boraca napala na cesti Pirovac—Biograd na Moru automobil u kome su se nalazila dva talijanska funkcionera. Auto je zapaljen, a funkcioneri i šofer crnokošuljaš iz bataljona „Vespi“ ubijeni.⁶¹¹ Poslije toga napadnut je i autobus koji je saobraćao na liniji Šibenik—Zadar.

Odmah poslije ove akcije dvije čete bataljona „Vespi“ ponovo su preduzele čišćenje područja oko Pirovca, ali nisu uspjеле da dodu u dodir sa partizanima.⁶¹²

Sutradan, 19.-og, talijanska komanda iz Zadra sa kraljinjima i jedinicama crnih košulja preduzela je široku akciju čišćenja područja Vodice—Biograd na Moru—Stankovci—Zaton. Medutim, akcija je izvedena u „prazno“, jer se Primorski vod na vrijeme prebacio na o. Murter, a zatim se iduće noći 19/20.-og ponovo vratio na kopno u pravcu s. Stankovci.

Poslije povlačenja okupatorskih snaga, Primorski vod je prilivom novih boraca narastao, pa je u blizini s. Stankovac formirana Primorska četa. Za komandira čete postavljen je Drago Živković. Lako pokretna i veoma vješta u smjelim manevrima, ova partizanska jedinica izdržala je nekoliko akcija čišćenja i, uprkos nadmoćnosti neprijatelja, stalno rasla i jačala, stvarajući prostorno malo, ali značajno poluoslobodeno područje između Zatona, Vodica, Biograda i Stankovaca, koje je poslužilo kao oslonac partizanima sa otoka prilikom prebacivanja za Bukovicu.

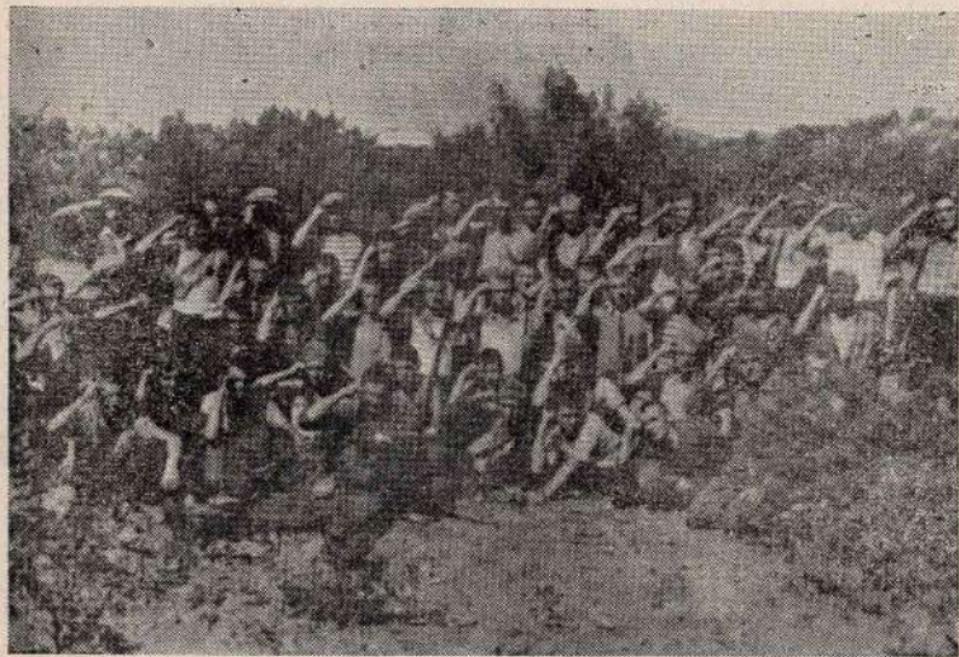
Formiranjem čete manevarske sposobnosti nisu opale. Četa je i dalje napadala i bila napadana. Tako je 2. jula u blizini s. Vodice u rejonu zaseoka Ledine vodila borbu sa snagama do streljačke čete crnih košulja bataljona „Vespi“. U borbi je ubijeno 7 a ranjeno 17 crnokošu-

⁶¹¹ Zbornik V/5 236, dok. 63.

⁶¹² Izvještaj — telegram Guvernatorata Dalmacije od 19. juna 1942 Kabinetu za unutrašnje poslove i sigurnost u Rimu (AVII k. A-01).

Ijaša.⁶¹³ To je bila prva veća borba ove čete poslije njenog formiranja.

Poslije ove akcije na traženje Guvernatorata Dalmacije prebačen je iz Bukovice 3 bataljon 26 pješadiskog puka divizije „Bergamo“⁶¹⁴ u rejon s. Gaćelezi u cilju „čišćenja“ ovog područja. Četvrtog jula otpočelo je „čišćenje“ po-

Primorska četa 1942 godine

dručja Biograd na Moru—Stankovci—Vodice, u kome uče-stvuju: 3 bataljon 26 pješadiskog puka iz s. Gaćelezi, 1 četa bataljona crnih košulja „Tevere“ i bataljon „Rismondo“ iz s. Radošinovci. „Čišćenja“ su podržavali avioni.⁶¹⁵

Primorska četa, obaviještena o namjerama Talijana, donosi odluku o dejstvu po vodovima. Vodovi su upućeni

⁶¹³ Zbornik V/5 622, dok. 170; izvještaj 18 armiskog korpusa br. 5471 od 5 VII 1942 (AVII k. 28).

⁶¹⁴ Bataljon je upućen 12 VI 1942 u Bukovicu po naređenju komandanta 18 armiskog korpusa kao pojačanje tamošnjim snaga koje su vodile stalnu borbu sa bataljom „Bude Borjan“.

⁶¹⁵ Izvještaj 18 armiskog korpusa br. 5756 od 10 VII 1942 (AVII, k. 28).

u tri suprotna pravca, sa zadatkom da prate rad talijanskih napadnih kolona, da se u povoljnem momentu prebace pozadi njih i da ih napadaju, što je i ostvareno.

Dejstvujući u duhu zamisli komande čete, vodovi su se prebacili pozadi neprijateljskog fronta i odmah otpočeli napade. U blizini s. Radošinovci dijelovi Primorske čete su istog dana uveče napali četu crnih košulja. Ranjeno je 7 talijanskih vojnika.

Talijani su 5 jula nastavili „čišćenje“. Treći bataljon 26 puka pretresao je brdoviti predeo duž Vranskog Jezera, ali bez uspjeha.

Jedna grupa partizana iz Primorske čete napala je 9 jula karabinjersku patrolu na cesti Zaton—Gaćeze u rejonu Kovče (k 124). Iz s. Gaćeze odmah je upućena 1 četa crnih košulja iz bataljona „Vespri“, sa namjerom da napadne partizane, ali su se oni povukli prije nego je talijanska četa stigla. „Čišćenje“ je zvanično završeno 11 jula 1942. Primorska četa je vještim manevrom izbjegla sukob sa jačim i brojnijim talijanskim snagama, napadajući manje dijelove i imajući tako inicijativu u svojim rukama.

I ovom prilikom Talijani su hapsili porodice partizana, palili kuće, pljačkali imovinu i ubili nekoliko lica.

Pošto im ni ovaj poduhvat nije uspio oni su poslije nekoliko dana poduzeli novi pretres, ovog puta iz rejona s. Dazlina. U tom pretresu je uzeo učešća bersaljerski bataljon „Zara“, bataljon crnih košulja „Tevere“ i 29 pješadijski bataljon „M“. ⁶¹⁶

Na položajima Soplj (k 221), zaselak Ledine, s. Vodice došlo je 25 jula do oštре borbe između Primorske čete i bataljona „Zara“. Borba je otpočela u 7.30 i trajala je do 11.45 časova neprekidno. Talijani su nadmoćnim snagama pokušali nekoliko puta da zbace Primorskiju četu sa Soplja i ovladaju Ledinama, ali su bili odbijeni. U toku borbe postepeno su pristizale ostale talijanske snage i počesno angažovane u borbu. Oko 12.00 časova Primorska četa se organizovano povukla. U borbi je ubijeno 12, a ranjeno 27 talijanskih vojnika i oficira. Poslije povlačenja Primorske čete Talijani su poubijali veći broj

⁶¹⁶ Ove jedinice su iz sastava Komande trupa Zadar.

žena, djece i muškaraca iz s. Tribunj koji su se bili sklonili u zaselak Ledine.⁶¹⁷ Gubici Primorske čete u ovoj borbi nepoznati su.

Tako je uz samu obalu, na domaku Zadra, gdje je bilo sedište Guvernorata za Dalmaciju, stvorena mala ali značajna partizanska baza, novo žarište na području sjeverne Dalmacije. Ona je u uslovima pojačanog terora okupatora imala značajnu ulogu u prihvatu novih boraca i ilegalaca i njihovom prebacivanju u Bukovicu. Svojom aktivnošću ova jedinica je unijela nesigurnost na za okupatora veoma značajnim komunikacijama Zadar—Biograd na Moru—Šibenik i Zadar—Biograd na Moru—Stankovci—Skradin. Zbog toga su Talijani gotovo svakodnevno reagovali na njenu pojavu i dejstva. Ona se ipak tu održala zahvaljujući u prvom redu masovnoj podršci stanovništva ovoga kraja, brizi partiskih organizacija, svojoj veoma izraženoj pokretljivosti, poznavanju zemljišta i razvijenoj obavještajnoj službi.

8. MJERE OKUPATORA ZA GUŠENJE NOB NA PODRUČJU SJEVERNE DALMACIJE

Veoma uspješan i brz razvitak oružane borbe na području sjeverne Dalmacije, kako u Bukovici tako i u Primorju, zabrinuo je talijanske vojne i civilne vlasti, a i samu vladu u Rimu. O tome kako su fašistički funkcioneri gledali i reagovali na situaciju u sjevernoj Dalmaciji govori izvještaj guvernera Bastianinija Musoliniju:

✓ Za Duće

U mom telegramu br. 4805 od 21 svibnja javio sam vam Duće da se već dva dana na granici nalaze snažne grupe ustanika i da su na granici provincije Zadar bile u toku vojne operacije. Već od prije nekoliko nedjelja sam pismeno privlačio pažnju Vojnih vlasti preključići da se organizuje ozbiljna obrana granice Dalmacije da bi se sačuvala od invazija a moguće i od infiltracija. Nažalost moja ponovljena traženja u tom smislu nisu mogla biti prihvaćena uslijed nedostatka sredstava i trupa koja su sukcesivno mojim traženjima trpele nova smanjenja.

Kada je 18-og jedna snažna ustanička banda⁶¹⁸ napala odrade sjeverno od Knina 14 km od granice provincije Zadra,

⁶¹⁷ Zbornik V/5 657, dok. 187.

a druga banda od nekoliko stotina se pojavila 20-og na granici Ervenika⁶¹⁸, vojne snage kojima se raspolagalo između Zadra i granice brojale su u svemu 4 čete sa efektivnim redutima lišeni artiljerije i merzera za koje sam mobilisao 150 crnih košulja, redovna Zadarska milicija, i na brzinu sam ih stavio na raspolaganje Vojnoj komandi da brani jednu od najugroženijih tačaka granice. Ervenička borba je spriječila bandu da prodre u teritorij provincije, ali ustanici su ostali na svojim položajima i tek slijedećeg dana pod pritiskom drugog našeg napada povukli su se dajući lak otpor sa malo udaljenijih položaja. Jedno vazdušno bombardovanje izgleda da nije dalo veće rezultate.

Na položaju sam obišao zadarske crne košulje i naredio sam da im se smjesta pošalje iz Zadra nekoliko mitraljeza starog tipa i municija. Drug Orazi je istog dana za svoj račun otiašao na isti granični put gdje je danas našao smrt...

✓ Cim sam se vratio u Zadar poslao sam jednog kurira u komandu Druge armije prekljinjući da pribave ljudstvo i sredstva tim prije što se u Erveničkoj borbi raspala jedna od dvije upotrebljene čete. General Roatta je smjesta odredio za tu zonu dva bataljona divizije „Sassari“, koji su stvarno i prispjeli juče, sa teritorije druge zone i ponovio sam svoj zahtjev da se organizuje odbrana granice neophodna da se održi u spokojsvstvu stanovništvo, koje je uslijed približavanja ustanika dobijalo i dobija utisak o našoj slabosti i propasti. 24-og ujutru u prolazu za Zadar general Roatta me uvjerio da će se pobrinuti što je moguće prije da udovolji takvoj potrebi vojno-političke prirode, ali današnji događaj koji se desio na mjestu borbe od 20-og i pomjeranja izvršena juče od strane ustanika nameću hitne mjere sa srazmјernim snagama koje ne postoje u mjestu. Da bi se uvećale zadarske snage bilo je povučeno i jedanaest malih garnizona pješadije, koji su bili na nekim otocima, a kako je stanovništvo ta povlačenja objasnilo kao napuštanje Dalmacije od naše strane mogu da nastanu štetne posljedice. I na splitskoj granici je bilo pokušaja infiltracije uslijed toga što su skoro svi naši vojni garnizoni bili povučeni sa graničnih mesta, ali energična dejstvovanja bataljona toskanskih odjeljenja i jednog bataljona bornih kola izgleda da su za sada dala nekih rezultata.

Smanjenje vojnih snaga pripojenih Dalmaciji posljednjih dana je slijedeće:

Divizija „Peruda“ svedena na dva bataljona sa sjedištem u Splitu pošto su druge čete premještene na razna mesta druge zone, 29 bataljon „M“ premješten iz Splita za Dubrovnik. Ovakva situacija je opasna jer hrabri ustanike spolja, a hrabri njihove saučesnike iznutra, te zahtijeva brzu i energičnu intervenciju koja samo kratkoročno može da izbjegne invaziju komunista u naše dalmatinske provincije i može da dâ stanovništvu potrebnu garanciju o zaštiti.⁶²⁰

⁶¹⁸ Odnosi se na jedinice Kombinovanog odreda.

⁶¹⁹ Prva četa bataljona „Bude Borjan“.

⁶²⁰ Zbornik V/4 505s, dok. 151.

Talijanske pozicije u Dalmaciji bile su potpuno ugrožene. Zbog toga je guverner Duzepe Bastianini, osim zahtjeva za pojačanje vojnih snaga, poduzeo još niz drugih mjera sa ciljem da pošto poto razbije i uništi partizanske jedinice i NOP na „anektiranom“ području sjeverne Dalmacije. Iz Italije su dovučene nove snage; najelitnije jedinice crnih košulja, karabinjera i teritorijalno-mobilnih bataljona. Već krajem juna dovedeno je na područje sjeverne Dalmacije osam bataljona iz 18 armiskog korpusa.⁶²¹

Gradanske vlasti, naslonjene na pojačane vojne snage, sprovode operacije širokih razmjera u cilju fizičkog istrebljenja domorodačkog stanovništva. Naročiti značaj dat je mjerama internacije, koje su sprovedene grubo, bez skrupula.

Medu tim mjerama glavno mjesto zauzima naredba guvernera Dalmacije od 7 juna 1942 koja glasi:

N A R E Đ U J E M O :

Čl. 1

Lica koja su napustila općinu svoga boravka na anektiranom području provincije Zadra da bi se pridružila pobunjenicima, biće upisana u posebne spiskove, koji će se sastaviti za svaku pojedinu općinu.

Za prvu primjenu ove Naredbe spiskove ćemo odobriti Mi, naknadna odlaganja izvršiti će Prefekt provincije, na prijedlog vlasti J. S.⁶²² ili komande grupe Kr. karabinjera.

Spiskovi će biti saopćeni policiskim snagama i vojnim garnizonima i obnarodovani putem oglasa u glavnim mjestima i u najvažnijim nastanjenim središtima.

Čl. 2

Lica upisana u spiskove čim budu uhvaćena, biće bez daljeg streljana.

Obitelji upisanih biće smatrani taocima, i neće se moći, ni iz kakvog razloga, udaljiti iz mjesta gdje je njihovo boravište.

Ko pokuša da se udalji biće strijeljan po nalogu funkcionera J. S. ili oficira Kraljevskih karabinjera koji su nadležni.

Imovina će upisanih, odredbom Prefekta, biti konfiskovana; a ukoliko se tiče pokretnih dobara, ona će se prodati najboljem

⁶²¹ Zbornik V/5 595, dok. 161.

⁶²² Javne sigurnosti.

nudioču, a utržak će se doznačiti općini boravišta da ga namjeni općinskoj ustanovi; ista će namjena biti data nepokretnoj imovini.

Čl. 3

Kogod bude htio da se udalji iz mjesta boravka moraće dobiti propusnicu od najbližeg Ureda J. S. ili Komande Kraljevskih karabinjera.

Seoski glavari, pod njihovom ličnom odgovornošću, ovlašćuju se da izdaju dozvole za vrijeme koje je striktno nužno da bi se došlo do najbližeg Ureda J. S. ili Komande Kraljevskih karabinjera.

Uredi J. S., Komanda Kraljevskih karabinjera i seoski glavari držače u posebnim registrima popisane progresivnim brojem izdate propusnice i dozvole.

Kogod bude nađen bez propusnice ili dozvole prelaza iz mjesta boravka ili se ne bude pokoravao propisima propusnice ili dozvole prelaza biće odmah uhapšen, moći će biti po nalogu funkcionera J. S. ili oficira Kraljevskih karabinjera, koji su nadležni, bez daljega strijeljan.

Čl. 4

Neće se obavljati nikakvo dijeljenje živežnih namirnica u selima koja se nalaze između Obrovca, Žegara, Mokrog Polja, Padjena, Kistanje, Modrina Sela, Paračića, Zelengrada, Županje, sve dok odnosni seoski glavari ne dođu sa barem osam stanovnika iz mjesta komesaru općine u Obrovcu ili u Kistanju da preuzmu, u prisustvu njihovu, funkcionera J. S., Komandanta Kraljevskih karabinjera i komandanta mjesnog garnizona obavezu:

a) da će biti u svakom času na raspoloženju civilne i vojne vlasti, kako bi pridonjeli odbrani javnog reda, kuća, imovine i građana;

b) da će doprinijeti, po nalogu Kraljevskih karabinjera, traženju, identifikaciji i hapšenju upisanih u spiskovima i počinitelja kriminalnih djela, kao i traženju čeljadi u susjednom području.

Davanje živežnih namirnica biće također odmah obustavljeno stanovnicima predjela gdje se dogode kriminalna djela kao sječenje telefonskih i telegrafskih stubova, bacanje eksploziva i oružani napadaji.

Čl. 5

Ako se dogode kriminalna djela kao što su djela predviđena u prethodnom članu i pokaže se da su ona posljedica krivičnog nehata seoskih glavara i stanovnika koji su preuzeeli obavezu da će saradivati na očuvanju javnog reda, oni, između njih, koji budu odgovorni moći će po nalogu funkcionera J. S. ili oficira Kraljevskih karabinjera koji su nadležni bez daljeg biti strijeljani.

U svakom slučaju će biti strijeljani, uvjek po nalogu gore navedenih vlasti, oni koji dadu potpore i pomoći ili na koji bilo način podupru akciju pobunjenika.

Čl. 6

Lica koja se do 22 juna povrate u mjesto iz kojeg su se udaljila i učine akt vjernosti mjesnim policiskim snagama biće im, osim ako ne budu morala direktno i lično odgovarati za druga krivična djela, oproštene kazne za sudjelovanje u oružanim četama i za njihovo organizovanje, i biće također oproštena od sankcija predviđenih u članu 2 ove Naredbe.

Čl. 7

Ova Naredba, obnarodovana putem oglasa, stupa odmah na snagu.⁶²³

Ovom naredbom, kako se vidi, Bastianini je dao ovlašćenje svakoj policiskoj i karabinjerskoj postaji u Dalmaciji da može strijeljati svakog osumnjičenog ili uhvaćenog partizana i onog za koga se ustanovi da ma kakvim sredstvima pomaže „pobunjenike“. Istom naredbom ukinuto je osigurano snabdijevanje ne samo porodicama partizana, već cjelokupnom stanovništvu na području Bukovice.

Ovom naredbom naredeno je da se u općinama ustroje spiskovi „lica određenih za strijeljanje“. Porodice lica upisanih u spiskove smatrane su taocima, odvodene u internaciju, a njihova imovina konfiskovana.⁶²⁴ Uskoro se pokazalo da je broj ovih koji su obuhvaćeni spiskovima malen prema onima koje je trebalo internirati. Zato se predlaže internacija cjelokupnog stanovništva iz onih sela čije stanovništvo simpatiše NOB. Tako komandant „Obalske brigade“ u Šibeniku, general Cigale (?) Fulgosi, u svom dopisu upućenom prefekturi provincije Zadar pod brojem 4005/42 predlaže internaciju sa teritorije općine Tijesno i otoka Murter svih muškaraca od 10—60 godina i svih žena sposobnih za privredivanje.⁶²⁵

Internaciji stanovništva Talijani prilaze veoma ozbiljno. Naredbom guvernera Dalmacije br. 0010835 od 13 juna formiran je koncentracioni logor na O. Molatu u „cilju smještaja porodica onih koji su prešli u ilegalnost“.⁶²⁶

⁶²³ Zbornik V/5 542—546, dok. 141.

⁶²⁴ Zbornik V/5 547, dok. 142.

⁶²⁵ AVII k. 553, br. reg. 27/8—2.

⁶²⁶ Zbornik V/5 559, dok. 148.

Poslije ovih administrativnih priprema po Dalmaciji se vrši pravi lov na stanovništvo, masovniji i drastičniji od lova na jeretike u doba srednjevjekovnih crkvenih inkvizicija. Obično su Talijani noću opkoljavali čitava naselja i uz zločin i pljačku lovili mirno stanovništvo. Nesrećnici su odvedeni kamionima u Šibenik i Zadar, pa brodom u logor na o. Molat. Radi ilustracije iznijećemo koliko je stanovništva deportovano u logor na otok Molat krajem juna i od polovine jula 1942. Napominjem da je to bio samo dio svega onoga što su Talijani tada uradili.

Iz Šibenika, Vodica i Tijesnog do 29. jula odvedeno 236 stanovnika: 35 muškaraca, 88 žena, 55 djece od 1—10 godina i 58 dječaka i djevojčica od 11—18 godina.⁶²⁷

Iz s. Zatona 14. jula odvedene su 52 osobe: 10 muškaraca, 13 žena i 29 djece.⁶²⁸

Iz s. Tijesno, s. Betina i sa otoka Murtera 16. jula odvedene su 54 osobe: 12 muškaraca, 21 žena, 11 djece do 10 godina i 10 odraslih dečaka.

Iz s. Prvić-Luke i iz Šepurine odvedeno je 18. jula 240 osoba: 43 muškarca, 92 žene, 57 djece do 10 godina i 48 dječaka do 18 godina.

Iz Bukovice je 24. jula odvedeno 96 osoba: 24 muškaraca, 19 žena a ostalo djeca u logor na o. Molat.

Sa teritorije „Provincia di Spalato“ odvedena je 29. jula grupa od 417 osoba: 181 muškarac, 96 žena i ostalo djeca.⁶²⁹

Pored ovoga, u toku jula internirane su familije partizana ili „sumnjivih“ lica: iz Primoštena i Rogoznice 10. jula 100 lica, iz Mandaline i Dubrave 12. jula 128 lica. U isto vrijeme još nekoliko mjesta između Biograda i Šibenika doživjela su sličnu sudbinu.

Iz Zadra su 29. jula ukrcane na teretni brod „Firenca“ 754 osobe radi internacije u Italiju.⁶³⁰

⁶²⁷ Izvještaj 22 mobilnog bataljona od 30. VII (AVII reg. br. 37/9—1, k. 553).

⁶²⁸ Izvještaj 22 mobilnog bataljona od 14. VII (AVII reg. br. 15/9—1, k. 553).

⁶²⁹ Izvještaj 107 legije crnih košulja od 13. VII 1942 (AVII reg. br. 15/9—1, k. 553).

⁶³⁰ Izvještaj 107 legije crnih košulja od 14. VII 1942 (AVII reg. br. 14/9—1, k. 553).

Uporedo sa hapšenjem i odvođenjem u internaciju stanovništva Talijani su sve redom pljačkali.⁶³¹ Evo jednog od mnogih primjera. Krajem jula „rekvirirali“ su ulje na otoku Ižu, sakupili ga i smjestili u jedan magazin u s. Iž Mali. Međutim, kada su Talijani 26. jula otvorili magacin radi prebacivanja rekviriranog ulja za Zadar, ulja nije bilo. Omladinci iz s. Iž Mali, u toku noći, uspjeli su da ulje izvuku i da ga sakriju, a dijelom vrati se ljacima od kojih je opljačkano. Ovo je razjarilo talijanske fašiste. Istoga dana su uhapsili oko 50 omladinaca i 4—5 žena iz s. Iž Mali, ukrcali ih na brod „Sofia“ sa namjerom da ih prebace u zatvor u Zadar. Brod je osiguravala oružana pratinja. Međutim, kad se brod otisnuo od obale nekih 400—500 m jedan od omladinaca je viknuo: „Razoružajmo fašiste“. Omladinci su goloruki napali na naoružane Talijane. Fašisti su ubijeni ili bačeni sa broda u more.

Poslije likvidacije oružane pratinje omladinci su naredili da se brod vrati u s. Iž Mali gdje im se priključilo iz sela još oko 220 omladinaca i omladinki i istim brodom svi su krenuli na Dugi Otok.⁶³²

Uskoro poslije ovoga došla je u s. Iž Mali iz Zadra fašistička „kaznena ekspedicija“ i popalila niz kuća, opljačkala selo i strijeljala šest lica i to: Rika Vojvodu, Vicka Bilana, Ivana Letinića, Benjamina Bilana, Gojka Cvitanonovića i Vinka Škordića. Osim toga fašisti su pokupili gotovo cijelo stanovništvo sela i odveli u koncentracioni logor na otok Molat. Tom prilikom odvedeno je 361 lice: 82 muškarca preko 10 godina starosti, 185 žena preko 10 godina starosti i 94 djece ispod 10 godina starosti.

Kako su se „ponašali“ talijanski fašisti prilikom ovog čišćenja govore i sami talijanski izvještaji. Tako napri-

⁶³¹ Prema jednom talijanskom izvještaju prefekture Zadra od oktobra 1942 u logoru na ostrvu Molatu bilo je ukupno 2.195 interniranih. Među njima bilo je djece do 2 godine — 46 muških i 50 ženskih, od 2—6 godina — 98 muških i 9 ženskih, od 7—14 godina — 236 muških i 185 ženskih. Starijih je bilo od 71—80 godina — 24 muškaraca i 15 žena i od 61—70 godina — 96 muškaraca i 82 žene. Tako je teror okupatora najviše pogodio djecu i starce.

⁶³² Zbornik V/6, dok. 78.

mjer, u izvještaju kapetana Concina Roberta, komandanta jedinica koje su vršile „čišćenje“ sela, kaže se:

U 7 časova počelo je čišćenje... Nisam uspio da spriječim, da trupe, koje je spopala neshvatljiva manija za pljačkom, počinje pljačku svake vrste. Odnosilo se ulje, rublje, madraci, dragocenosti, krpe. Izgleda, da je na Ižu Malome od preko 50 šivacih mašina samo malo njih ostalo.

Priča se da su mnoge lade krcate svakog blaga božjeg prispele na Punta Miku...⁶³³

Slična pljačka izvršena je na području Vodica i Tribunja, za vrijeme „čišćenja“ 24 i 25 jula. O tome jedan povjerljiv talijanski izvještaj kaže:

... Za vrijeme operacija 24 i 25 jula u zoni Vodice—Tribunj bataljon bersaljera odnio je čebad, vino, ulje i razne predmete, pa i magarce. Ove su stvari djelomično izgubljene, jer su ih bersaljeri, kad su se umorili da ih nose, napustili, a djelomično ih ukrcali na brodove i odnijeli u Šibenik...⁶³⁴

Sem internacije, fašisti su prišli masovnom ubijanju nevinih stanovnika. U s. Dubravi kod Šibenika ubijen je Ante Junaković na njivi, Ante Škugor za vrijeme večere u svojoj kući, Frane Škugur u ogradi gdje je sjekao drva. U julu, dok se vraćao svojoj kući ubijen je Mile Macura iz Kistanja. Na radovima u polju izgubili su život Petar Tišma, Nikola Gatalica, Milan Prpić, Jovan Zeković, Rade Vujnović, Nikola Reljić, Božo Bezbradica, Nikola Čalić i mnogi drugi. Na osnovu naredbe guvernera Dalmacije ubijani su mnogi i mnogi nedužni građani po svim karabinjerskim stanicama, uz prethodno svirepo mučenje. Tako su 11 avgusta u Šibeniku na groblju „Raskrižje“ strijeljani bez sudske odluke, po naredenju komandanta karabinjera: Vinko Pekas i Ante Belamarić zidarski učenik koji još nije bio navršio 18 godina, dok su u s. Kistanje ubijeni Ilija Tauz, Mitar Reljić i Nikola, Jovan i Dušan

⁶³³ Izvještaj kapetana Končina Roberta (Concino Roberto) br. 1323 od 12 VIII 1942 („Dokumenti o zločinima talijanskog okupatora“, Šibenik 1945, str. 70).

⁶³⁴ „Dokumenti o zločinima talijanskog okupatora“, Šibenik 1945, str. 77.

Mažibrade. U Bilicama, dok je brao smokve, ubijen je Ivo Lokas, a u okolini šibeničkoj Ivo Kronja i mnogi drugi. Dugačka je lista onih koji su ubijeni prema naredbi guvernera Dalmacije Bastianinija.

Na osnovu iste naredbe popaljena su mnoga sela. U selu Primorski Vrpoljac kod Šibenika zapaljeno je 14 jula 110 kuća. Popaljeno je i uništeno s. Rasline kod Zatona. Istog mjeseca zapaljeni su zaseoci Tišme, Mažibrade, Štrbac kod sela Kistanja, s. Nunić u Bukovici, zaselak Kanaziri u s. Mokro Polje, 17 kuća u s. Velika Čista, 19 kuća u s. Bilišani.⁶³⁵ Povjerenik kotara Šibenik, general Enriko Armando, u povjerljivom dopisu broj 171 upućenom prefekturi u Zadru, traži uništenje sela i stanovništva:

Smatram neophodno nužnim za naš prestiž i da bi se izbeglo gore (misli se na političku situaciju — D. P.), poduzimanje mnogo energičnijih mjera nego li su one dosada poduzete, a koje bi mogle ići sve **do uništenja ognjem čitavih krajeva** (podvukao D. P.) te da se onemogući snabdevanje pobunjenika uz prethodnu mjeru (misli se na paljenje — D. P.) — ili na evakuaciju stanovništva, koje bi trebalo poslati u naročito mesto ili ga prisiliti da se pridruži pobunjeničkim obiteljima, da bi ove prisilili da s njima dele svoja oskudna sredstva za život.⁶³⁶

Šifriranom depešom broj 321/R/R prefekturi u Zadru, isti general traži neograničena ovlašćenja za uništenje našeg življa. Kaže: „Smatram nužnim jednu političku akciju upravlјenu ka uništenju ognjem Zatona, Tribunja i Srime.“⁶³⁷

Bastianini je nemoćan u borbi protiv partizana u sjevernoj Dalmaciji. Zbog toga je prišao totalnom uništenju svega onog što nije talijansko. Jedino je mogao Dalmaciju učiniti „vjernom“ fašističkoj Italiji kad opusti njene domove, kada uništi sve ono što ljubi slobodu i prezire ropstvo. Tek bi se tada mirno lepršala „Velika trobojka“. Ali, sve je bilo kasno! Partizanski odredi u Dalmaciji pretvorili su se u oružanu silu, sposobnu da se uspješno bori i pobjeduje „veliku armatu“ Rima.

⁶³⁵ „Dokumenti o zločinima talijanskog okupatora“, Šibenik 1945, sveska 35—42.

⁶³⁶ „Dokumenti o zločinima talijanskog okupatora“, Šibenik 1945, str. 39.

⁶³⁷ AVII k. 553, reg. br. 22/8—3.

Dovlačenjem novih snaga, masovnim terorom i interniranjem stanovništva na području sjeverne Dalmacije, nastala je veoma teška situacija po NOP. Narod je ne samo i dalje bio uz NOB nego je na zločine okupatora odgovorio još jačim prilivom u partizanske odrede. Danonoćno su kolone novih boraca prolazile preko Bukovice za Bosnu i Liku, ali je život naroda i rad partiske organizacije na terenu postao znatno teži. Nastala je u pravom smislu borba na život i smrt golorukog naroda protiv naoružanog okupatora.

9. STRIJELJANJE SEKRETARA CK KPH RADA KONČARA U ŠIBENIKU

Poslije višemjesečnog mučenja, talijanske vlasti su maja 1942 pripremale „sudski proces“ protiv grupe uhapšenih drugova među kojima se nalazio i sekretar CK KPH Rade Končar. Talijani su imali podatke o drugu Končaru od ustaške nadzorne službe, pa su ga neprekidno saslušavali i mučili, ali od njega nisu mogli ništa saznati.

Pripremajući sudenje, Talijani su preduzeli široke mjeru predostrožnosti u Šibeniku, gdje je radio Specijalni sud za Dalmaciju. Dovučene su jake snage crnih košulja iz Zadra i Splita.

Prije sudenja, koje je bilo samo formalnost, određeno je ko će biti strijeljan. O tome jedan izvještaj Kraljevske kvesture Zadra kaže:

... Za koji dan će se u Šibeniku, pri vanrednom суду за Dalmaciju održati proces na teret oko 200 lica iz Splita, odgovornih za teroristička djela i pripadnost subverzivnim udruženjima.

Za optužene se već predviđaju mnoge kazne smrti, koje će biti odmah izvršene...⁶³⁸

Iz zatvora u Splitu dovedeno je 19 maja 66 drugova, među kojima je bio i drug Rade Končar, parobrodom „Admiral Viotti“ u Šibenik.⁶³⁹ Sa broda su ih odvodili pod jakom pratnjom, vezane, na fašistički sud koji je

⁶³⁸ Zbornik V/4 432, dok. 118.

⁶³⁹ Prije izvođenja pred zloglasni fašistički sud, Končar je uspio da uputi jedno pismo drugovima u Zagreb, koje je pisao u trećem licu. U pismu se pored ostalog kaže: „...Isto veče

radio neprekidno 20 i 21 maja. Na licima i telu drugova bili su još sveži tragovi višemjesečnog mučenja: rane, modrice, jake povrede kostiju. Drug Končar je izведен pred Specijalni sud sa još 12 drugova. Od 66 drugova 26 je osuđeno na smrt strijeljanjem, 2 na smrt vješanjem, a većina ostalih osuđeni su na zatvor do 15 godina i odvedeni u Kopar.

Poslije izricanja presude, pretsjednik suda general Vergano, formalnosti radi, upitao je Končara da li će tražiti pomilovanje. On mu je prkosno odgovorio: „Niti ću ga tražiti, niti bih vam ga dao“.

Sutradan, 22 maja, Rade Končar sa 25 drugova odveden je na Šubićevac, na igralište šibenskog „Osvita“. Putem od zatvora do igrališta „Osvit“ fašisti su blokirali sve ulice i prilaze, a na samom igralištu nalazilo se oko 300 fašista. Dok su išli na strijeljanje, drugovi su pjevali i klicali Partiji do posljednjeg daha. Strijeljanje je vršeno u grupama. Fašisti su htjeli da ih strijeljaju okrenute ledima. Protiveći se tome, Rade Končar dobacuje u lice fašistima: „Kukavice, pucajte u prsa!“ Fašisti su ih vezivali za betonske stubove i strijeljali. Rade Končar uputio je fašistima poslednje riječi: „Osvetit će nas naši drugovi! Doći će i vama crni dani, kukavice!“

Strijeljane drugove fašisti su kamionom odvezli na groblje na Raskrižji, gdje su ih pokopali u četiri rake. Sutradan 23 maja na grobovima strijeljanih osvanulo je cvijeće sa trakom na kojoj je pisalo „Drugovi, osvetit ćemo vas“.

O držanju drugova za vrijeme strijeljanja govori i jedan talijanski izvještaj:

(poslije hapšenja — D. P.) vezali su ga za krevet i odmah počeli da tuku... Tukli su ga dva do tri sata, pao je u nesvijest od batina nekoliko puta... nisu dobili nikakvo priznanje onda su mu gurali sol u usta... Bio je četiri dana u nesvijestici, mislili su da će umrijeti... nije ništa priznao niti ma šta potpisivao... Ima još jednu molbu, da u slučaju ako ga postave uza zid, da njegove poslednje misli sprovedete, a to je pozdrav Komunističkoj Internacionali, Centralnom komitetu KP Jugoslavije i CK Partije Hrvatske, svima onima za koje će da dade svoj život. Na kraju pozdrav njegovoj drugarici i njegovom malom proleterčiću, njegovom naslijedniku koga nažalost neće vidjeti („Vjesnik“ 1 X 1942 br. 17).

Grupa u kojoj je strijeljan Rade Končar na nogometnom igralištu na Osvitu 22. maja 1942. godine

Grupa u kojoj je strijeljan Rade Končar

... Od 7 do 7.30 časova u predjelu Šubićevac smrtna presuda izdata od Specij. suda za Dalmaciju 20 i 21 izvršena je nad 25-toricom uhapšenih terorista provincije Split. Presudu su izvršila dva voda vojnika, u prvom vodu bio je bataljon skvadrista „Toskana“, a u drugom jedinice iz Zadra... Osudenici, koji su svih odbili vjersku utjehu klicali su veličajući komunizam...⁶⁴⁰

Herojska smrt Rade Končara i ostalih drugova bila je primjer držanja komunista pred okupatorom. Ona je napajala snagom mnoge sinove naše zemlje. Smrt Rade Končara veliki je gubitak Partije ne samo u Hrvatskoj, nego u cijeloj našoj zemlji.

Godinu dana kasnije organ CK KPH „Naprijed“ pisao je povodom godišnjice smrti druga Končara:

Naša Partija se danas s težinom i bolom u srcima sviju svojih članova sjeća snažne pojave svoga rukovodioca i organizatora, jednog od najvećih i najboljih sinova, svoga Rade Končara. U presudnim časovima naše povijesti on smjelo-boljševički — stvara čitav niz organizacija. Učvršćuje gdje su slabe, stvara nove tamo gdje ih nema. Beskompromisno čisti nedostojne, tude i neodlučne. S divnom smjelošću uzdiže nove borce, svježe i odane. Njima udahnjuje energiju i polet orla, golemu ljubav i silnu mržnju. Odlučnošću i čvrstinom svojstvenom samo velikim borcima on hrabro vodi Partiju. Ona pod njegovim rukovodstvom junački sačekuje predzname teške oluje, spremne izdržati sve tegobe fašističke najezde na naše narode. Tako vođena naša Partija postaje spremna izdržati teške fašističke udarce, dalje povesti naš narod kroz plamen i borbu domovinskog rata k pobjedi naroda.

To je veliko djelo naše Partije. To je djelo i Rade Končara.

Pečat svojega rada duboko utisnut ostavio je u našoj povijesti borac i veliki rodoljub Rade Končar. Kao član (biroa) Komunističke Partije Jugoslavije, ime našeg junačkog sekretara ostat će uz ostale naše rukovodioce jedno od najsvetlijih, čija će ličnost ostati nezaboravna, a djela neprolazna.

Naša Partija je ponosna na svog sekretara.

Rade, kao što si pred sam plotun fašističkih pušaka doviknuo neprijatelju i „Ne bih vam dao pomilovanje“ — tako i naša Partija i naš narod na tvoju godišnjicu Rade Končaru, dovikuju okupatoru i svim njegovim slugama: Niti pomilovanja,

⁶⁴⁰ Zbornik V/4 490, dok. 144. Strijeljano je 26 drugova, a ne 25 kako je gore navedeno. To se vidi iz izvještaja o strijeljanju koje je izvršila 107 legija crnih košulja (Zbornik 5/4 491, dok. 145).

niti smilovanja nećemo imati s ubojicama Rade Končara i hiljade naših ubijenih drugova, naših majki i očeva, naše braće i sestara.

Neka Ti je vječna slava Druže Rade!⁶⁴¹

10. FORMIRANJE T.ZV. ANTIKOMUNISTIČKE MILICIJE (MVAC)

Talijanskom okupatoru nije bilo dovoljno masovno odvodenje stanovništva u logore. Imajući bogato iskustvo sa područja Kninske krajine, južne Like, Hercegovine, Crne Gore i ostalih krajeva pod okupacijom, talijanski okupator je riješio da na „anektiranom području“ sjeverne Dalmacije pristupi stvaranju kvislinških vojnih formacija.

Još maja 1942., u periodu dejstva Kombinovanog odreda, Guvernorat Dalmacije i komanda 18 armiskog korpusa, čije je sjedište bilo u Splitu, uvidjeli su da im četnici olakšavaju posao na okupiranom području i borbu protiv partizanskih jedinica, pa su proučavali mogućnost za stvaranje kvislinških vojnih formacija. Dejstva bataljona „Bude Borjan“ unutar t.zv. „anektirane teritorije“ uplašila su Guvernorat Dalmacije, pa je pospješio formiranje tih jedinica.

Formiranje ovakvih jedinica još krajem 1941 ili i prije Guvernorat nije dozvolio iz dva razloga.

Razvitak oružane borbe na području sjeverne Dalmacije 1941 bio je u početnoj fazi slab (po oružju i borbenom udaru), pa su Talijani mogli postojecim jedinicama održati mir. Međutim, kad su partizanske jedinice ojačale, a njihova dejstva postala zamašnija, kada su u borbama talijanske snage trpele poraze, Guvernorat je riješio da formira kvislinške jedinice. To je urađeno i iz političkih razloga. Naime, okupatoru je tek u maju i junu 1942 postalo potpuno jasno da je narod sjeverne Dalmacije, pod rukovodstvom KP, prihvatio borbu za nacionalno oslobođenje. Partizanske jedinice su rasle priličnom boraca sa Primorja, otoka i sa Bukovice. Otpor je postajao sve jači. NOB je postala masovna a baš toga se

⁶⁴¹ „Naprijed“ organ CK KPH od 28 V 1943, br. 2. (Arhiv CK SKH).

okupator najviše bojao. Dovlačenjem novih trupa riješavao se donekle samo vojni problem, a ne i politička situacija. Stoga je okupator stvorio plan da na području sjeverne Dalmacije produbi razdor između Srba i Hrvata i da gurne stanovništvo u bratoubilačku borbu i na taj način pomoći terora i nasilja zaustavi i razbijje NOB.

Politički prestiž fašističke Italije nije dozvoljavao da se na „anektiranom“ području nalaze formacije koje nisu potpuno talijanske. Ovaj momenat je imao odraza na samo ime kvislinških formacija na području sjeverne Dalmacije, kao i na organizacionu strukturu i komandni kadar. To je bilo naročito značajno u 1941 i početkom 1942 godine kada je fašistički okupator, nastojeći da prodre među tamоšnje stanovništvo, stalno isticao „snagu i veličinu“ fašističke Italije, moć i snagu njene vojske itd.

Stvaranje oružanih kvislinških jedinica na ovom području je bilo olakšano time što su četničke vođe Kninske krajine već tada bile tjesno povezane sa „Komandom četničkih formacija Bosne, Like, Hercegovine i Dalmacije, čije je sjedište bilo u Splitu. Isto tako njihova saradnja sa četničkim voćstvom, ustašama i reakcionarnim dijelom HSS u svim mjestima sjeverne Dalmacije (naravno gdje ih je bilo) bila je vrlo tjesna, naročito po pitanju borbe protiv NOP-a.

Prvi koraci na stvaranju t.zv. antikomunističke milicije padaju početkom juna 1942. Naime, 4. juna stigao je u Zadar iz Kninske krajine Stevo Radenović, jedan od četničkih vođa toga kraja, inače bivši narodni poslanik na listi Stojadinovićeve JRZ za vrijeme stare Jugoslavije. Svojim protivnarodnim radom on je već bio stekao veliko povjerenje Talijana. U njegovoj „pratnji“ nalazio se talijanski kapetan Russi, komandant karabinjera u Kninu. Sutradan, 5. juna, u Komandi kraljevskih karabinjera za Dalmaciju održan je sastanak kome su prisustvovali komandant karabinjera pukovnik Butti, kapetan Russi i Stevo Radenović. Tada je Radenović iznio mišljenje četničke komande Kninske krajine da se formiraju četničke jedinice i na „anektiranom području“.

Istoga dana poslije podne održan je širi sastanak kome su pored gore navedenih prisustvovali šef vojnog kabinet

u Guvernatoratu pukovnik Eudenio Mora uime Bastiani-nija, zatim Vlado Korolija učitelj iz Kistanja, četnički voda toga kraja, poručnik bivše jugoslovenske vojske Veljko Ilić iz okoline Knina, a uime „Komande četničkih formacija Bosne, Like, Hercegovine i Dalmacije“ pukovnik bivše jugoslovenske vojske Uzunčević, tada „inspektor“ te komande, i kapetan bivše jugoslovenske vojske Ivanišević, tada načelnik štaba pomenute četničke komande.

Tada je donesena definitivna odluka o formiranju kvislinških četničkih jedinica na području sjeverne Dalmacije. Talijani su uzeli na sebe snabdijevanje tih jedinica odjećom, obućom, hranom i oružjem i obećali im komandni kadar. Od strane četničkih „voda“ dat je prijedlog da se cijelom ovom „pokretu“ da ime „Prodor“. Talijani su odbacili ovaj prijedlog i odlučili da se ove jedinice nazovu „Milizia volontaria anticomunista“ (MVAC) („Dobrovoljna protukomunistička milicija“).

Poslije ovog sastanka četnički „emisari“ su se razmislili po sjevernoj Dalmaciji radi mobilizacije ljudstva.

Sutradan, 6. juna, otišli su u Obrovac Ivanišević, Uzunčević i jedan talijanski oficir, a Vlado Korolija sa još nekim talijanskim oficirima u Kistanje. Najprije su otpočeli sa formiranjem četničkih „odbora“ po pojedinim mjestima, koji su imali zadatak da vrbuju i regrutuju podesne ljudе u t.zv. antikomunističku miliciju. Takvi odbori formirani su najprije u Obrovcu i Skradinu, zatim u Kistanjama i Benkovcu.⁶⁴²

U međuvremenu, dok su vođeni razgovori sa velikosrpskim elementima, talijanski okupator je pristupio formiranju sličnih jedinica od ustaša u rejonu Biograda, Novigrada, Zemunika, Lisičića, Lišana i Stankovaca. Inicijativu u nekim od ovih mesta za stvaranje ovih bandi dali su katolički popovi, inače pobornici ustaša.

Tako je u prvoj polovini juna 1942 otpočelo stvaranje oružanih kvislinških jedinica od ustaša i četnika na području „anektiranog“ dijela sjeverne Dalmacije, a time i njihova zajednička otvorena borba protiv partizana i NOP uopšte.

Pošto je pripremljen teren za stvaranje t.zv. antikomunističke milicije i rad na tome otpočeo, guverner Dal-

⁶⁴² Zbornik V/5 560—563, dok. 149.

macije je izdao svoj proglaš 26 juna. Objavljuje da Talijani pristupaju stvaranju antikomunističke milicije koja će se sestojati od „pokretnih jedinica“ i jedinica koje će služiti kao stalne posade po selima. Pokretne jedinice imale su zadatku da dejstvuju svugdje gdje to prilike zahtijevaju na području anektiranog dijela Dalmacije, a one po selima su imale da „brane“ sela od partizana i da održavaju red.

Komandni kadar jedinica antikomunističke milicije sačinjavali su pretežno talijanski oficiri i podoficiri, uglavnom oni koji su znali srpskohrvatski jezik. Poneki komandni položaj davan je i izdajnicima u koje su Talijani imali povjerenja, kao naprimjer Vladi Koroliji, Obradu Bianki iz Obrovca i Stegnjajiću iz Benkovca.

Organizacija, komandovanje i snabdijevanje antikomunističke milicije bilo je u nadležnosti Vojnog kabineta Guvernatorata Dalmacije na čelu kojega se nalazio talijanski pukovnik Eudenio Mora.

Već krajem juna određena je plata i regulisane ostale naknade za pripadnike milicije i njihove porodice.⁶⁴³

Za pripadnike antikomunističke milicije koji se istaknu u borbi protiv partizana ili u prikupljanju važnih podataka o partizanima odredene su specijalne nagrade.

Pored četnika i ustaša u „miliciju“ je ušao gradski i seoski ološ i malobrojan dio seljaka. Seljaci su stupali u kvislinške jedinice jer su bili politički nesvesni i zaostali, pritisnuti terorom okupatora i njegovih slugu, izloženi materijalnoj bijedi i nemaštini, pa su mislili da će

---

⁶⁴³ O tome u pismu guvernera Dalmacije od 6 VII 1942 generalu Roati Stoji:

„Povodom razgovora koji je održan javljam ti uslove koji su određeni za ljudstvo grupa koje obrazuju Guvernatorat Dalmacije:

Regrutima: naknada u novcu: 800 lira mjesečno za vođe grupe, 400 lira mjesečno za vođe odjeljenja, 250 lira mjesečno zamjenicima vođe odjeljenja, 100 lira mjesečno običnim vojnicima, i izdržavanje (u ishrani — besplatno) sledovanje u namirnicama. Porodicama: mjesečno sledovanje svakog pripadnika koji se izdržava sastavljeno je ovako: brašna 6 kg, povrća 1,5 kg, zeleni 3 kg, ulja 0,300 kg, i šećera 0,600 kg — za svaku porodičnu grupu specijalno dodijeljivanje novca za rublje i tekstil i to: 50 lira do pet osoba, 75 lira od šest osoba, i 100 lira do sedam osoba“. (AVII k. 1 r. br. 2—4, AO).

stupanjem u teritorijalnu „miliciju“, koja je imala zadatak da „brani“ sela, sačuvati glavu, imanje i materijalno praviti svoj položaj.

Prvobitna organizacija antikomunističke milicije bila je po „grupama“, a dislocirane su u s. Kistanje (grupa br. 5), u s. Đevrska (grupa br. 4), u Novigradu (grupa br. 2), u s. Lišane (grupa br. 3 od ustaških elemenata), u Obrovcu, Lisičiću i Vrani.

Već u julu „grupe“ su uzele učešća u „čišćenju“ na području Bukovice i Primorja. Okupator je, u duhu svoje stare politike, maksimalno koristio ove „grupe“ sa ciljem da raspiri i zaoštiri odnose među stanovništvom sjeverne Dalmacije. On je već tada, a krajem 1942 sve češće, davao zadatke tako da „grupe“ sastavljene od Srba napadaju i čiste sela sa hrvatskim življem i obratno. Međutim, upornim radom partiskih organizacija na području sjeverne Dalmacije okupatoru nije uspjelo da realizuje svoju namjeru. Bratstvo i jedinstvo ovdje je već bilo stvarnost. U partizanskim jedinicama sjeverne Dalmacije, bili su tada podjednako zastupljeni Srbi i Hrvati i udruženim snagama vodili borbu protiv okupatora, ustaša i četnika.

11. USTAŠKO-ČETNIČKA SARADNJA U SJEVERNOJ DALMACIJI

Veoma brz razvitak oružane borbe na području sjeverne Dalmacije, u prvom redu na području Bukovice i okoline Šibenika, natjerao je okupatora da pronalazi nove „izlaze“ i primjenjuje najoštriji teror u cilju sprečavanja daljeg širenja NOB. Pored toga, dejstva Kombinovanog odreda i brzi razvitak NOB u Dalmaciji natjerali su već u maju i voćstvo četnika u Kninskoj krajini i ustaško-domobranske vlasti i komande na zbliženje i „zajedničku akciju“ protiv partizana. Ovo je u početku vršeno prikriveno od seoskih masa koje su se nalazile pod četničkim uticajem i vezale za četništvo u prvom redu radi borbe protiv ustaša i njihovih zločina, a kod kojih borba protiv partizana nije bila popularna.

U tom cilju 16. maja došao je u Knin vođa četnika iz Bosanskog Petrovca Mane Rokvić. Sutradan je održan

sastanak između pretstavnika četnika Mana Rokvića i Steva Radenovića, s jedne, i podžupana Župe Bribir-Sidraga, Ante Vatavuka, s druge strane. Na sastanku je izneto stanje na područjima koja su ugrožena od komunista, odnosno koja su u njihovim rukama. Istaknuto je da oni (četnički vodi) uvidaju da je jedini spas u potpunoj saradnji njih četnika sa hrvatskim vlastima, a u prvom redu sa hrvatskom vojskom.

... Mane Rokvić i Stevo Radjenović kazali su nadalje da će kroz nekoliko dana doći u Knin kod velikog župana jedna delegacija od grupe četnika predvođenih od njega tj. Mana Rokvića, popa Momčila Đujića i Branka Bogunovića da s njim dalje razgovaraju o svim pitanjima u vezi sa smirenjem i sa protukomunističkom akcijom ...⁶⁴⁴

Na sastanku su raspravlјana još neka pitanja o pomoći u novcu, hrani, i zajedničkom stacioniranju jedinica. To je bio samo početak saradnje ustaško-četničke za borbu protiv NOB.

Nekoliko dana kasnije, kod velikog župana Davida Sinčića, došle su četničke starještine iz okoline Knina, Zrmanje, Gračaca, tražeći pomoć za borbu protiv partizana. Župan Sinčić je o tome pisao:

... Jučer sam trima glavnim vodama četnika koji su u borbi protiv partizana, Momčilu Đujiću, Branku Bogunoviću i Mani Rokviću dao svakome po 100.000 kuna ...⁶⁴⁵

Na liniji saradnje došle su i izjave pojedinih četničkih voda. Tako je 28 juna 1942 u s. Kosovu, voda četnika Momčilo Đujić istakao da je potrebna saradnja sa hrvatskim vlastima.⁶⁴⁶ Ovim se na području sjeverne Dalmacije i tromede Like, Bosne i Dalmacije definitivno оформljuje savez okupatora, četnika i ustaša za borbu protiv NOB.

⁶⁴⁴ Izvještaj Velike župe Bribir i Sidraga od 18 V 1942 (Zbornik V/4 451, dok. 128).

⁶⁴⁵ Izvještaj Velike župe Bribir i Sidraga od 10 VI 1942 (AVII reg. br. 12/6—1, k. 195).

⁶⁴⁶ Izvještaj Velike župe Bribir i Sidraga od 1 VII 1942 (AVII br. reg. 19/6—1, k. 195).

X

NOVI POLET U RAZVOJU PARTIZANSKIH ODREDA U DALMACIJI

A. SPROVOĐENJE MJERA G. Š. HRVATSKE I CK KPH

1. SAVJETOVANJE NA VJEŠTIĆA GORI

Tokom maja Štab IV operativne zone i PK radili su na sprovodenju u život mjera koje je poduzeo GŠ i CK KPH, na širenju oružanog ustanka u Dalmaciji. Kao prvo, zakazano je vojno-političko savjetovanje na Vještića Gori za 25 maj 1942.⁶⁴⁷ Do određenog dana nisu stigli na Vještića Goru delegati iz sjeverne Dalmacije, o. Korčule, o. Visa, Dubrovnika i Pelješca, pretstavnik Glavnog štaba Hrvatske, delegat CK KPH, kao ni komandant IV operativne zone Vicko Krstulović i operativni oficir Maks Baće koji su se još nalazili u Kninskoj krajini. Stoga je savjetovanje odloženo za nekoliko dana. Komandant zone je stigao 29 maja u Štab zone na Vještića Gori, pa je odmah odredio da se savjetovanje održi 4 juna, bez obzira da li će do toga dana stići pretstavnici GŠ i CK KPH.⁶⁴⁸ Savjetovanje je održano uz prisustvo 34 delegata, od kojih 29 vojno-političkih pretstavnika, sa dnevnim redom:

⁶⁴⁷ Zbornik V/4 143—146, dok. 42.

⁶⁴⁸ O razlozima otpočinjanja ovog savjetovanja bez prisustva delegata CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske u izvještaju Štaba zone br. 130/42 od 18 jula 1942 kaže se slijedeće:

- 1) Politička situacija i stvaranje jedinstvenog nacionalnooslobodilačkog fronta — referent Ivan Amulić;
- 2) organizaciono pitanje Partije — referent Andrija Božanić;
- 3) pitanje omladine — referent Ivica Kukoč;
- 4) rad AFŽ — referent Cvita Kesić;
- 5) rad narodne pomoći — referent Andrija Božanić;
- 6) vojna organizacija i njeni zadaci — referent Vicko Krstulović.

Uveče, prvog dana savjetovanja stigao je iz sjeverne Dalmacije Maks Baće.

Na trodnevnom savjetovanju sumiran je jednogodišnji rad partiske i omladinske organizacije na dizanju oružanog ustanka i stvaranju partizanskih jedinica i dat je presjek stanja partizanskih snaga u Dalmaciji. Dijelovale su sljedeće jedinice: u sjevernoj Dalmaciji NOP odred za sjevernu Dalmaciju sa dva bataljona („Bude Borjan“ i „Branko Vladušić“) i samostalnim Primor-kim vodom koji je dejstvovao na području Biograd na Moru, Stankovci, Zaton, Vodice, sa ukupno oko 600 partizana. U srednjoj Dalmaciji djelovalo je 400 partizana naoružanih sa 15 puškomitrailjeza i 320 pušaka. Bili su raspoređeni u sedam manjih odreda ili četa i to: Kamešnička, Dinarska, Svilajska, Cetinska, Mosorska, Rogoznička i Vrdovska. U južnoj Dalmaciji dejstvovalo su dvije čete: Južnodalmatinska (zvala se i Biokovska) i Neretljanska, sa ukupno 300 boraca, a na poluotoku Pelješcu, otoku Braču i Hvaru udarne grupe. Prema izvještaju operativnog oficira, Maksa Baće, brojno stanje na području IV operativne zone iznosilo je

---

Pošto su se u Štabu već osam dana nalazili delegati iz južne i srednje Dalmacije i Livanjskog odreda, a na njihovim terenima, koji su njihovim odlaskom ostali bez rukovodstva, nastale borbe uslijed napada okupatorske vojske u zajednici sa ustašama i četnicima, odgovorni drugovi su donijeli odluku da se savjetovanje održi pored toga što drugovi Milić (Maks Baće — D. P.) i delegati CK, Glavnog štaba i sjeverne Dalmacije nisu stigli. Drugovi su svjesni toga, da otsutnošću delegata CK i Glavnog štaba savjetovanje mnogo gubi na političkom i vojničkom značaju i važnosti zbog odluka i mjera koje su trebale biti donešene, ali da teren ne bi i dalje ostao bez najodgovornijih drugova u ozbiljnim momentima koji su nastali, donešena je ta odluka da se savjetovanje bez odlaganja održi (Zbornik V/5 17, dok. 5).

1.547 boraca naoružanih sa 1.235 pušaka, 45 puškomitrailjeza, desetak mitraljeza, 3 bacača i 70.000 metaka. Ove snage su pretstavljale solidnu bazu za dalji razvoj borbe. Konstatovano je da su jedinice slabo povezane sa Štabom IV operativne zone. Ta veza kod nekih jedinica održavala se povremeno, kao naprimjer Mosorski odred i Južnodalmatinska četa. Konstatovano je da vojno-politička situacija u Dalmaciji omogućava, a dalji razvoj oružane borbe zahtjeva stvaranje većih partizanskih jedinica i izvođenje većih poduhvata. Zbog toga je odlučeno da se u srednjoj Dalmaciji formira jedan partizanski odred od dva bataljona koji bi dejstvovao na prostoru Vrlika—Knin, sa težnjom da prodire preko Svilaje u srednju Dalmaciju prema Moseću. Radi što uspješnijeg razvoja borbe u Dalmaciji odred je imao kao bliži zadatak da očisti Kosovo Polje od četnika Paje Popovića, a zatim da težište dejstva prenese u Vrličku dolinu i Petrovo Polje, gdje je trebalo da likvidira oružničke i karabinjerske postaje, razoruža seosku miliciju i podigne narod na ustank.

Na savjetovanju je pretresena vojno-politička situacija na području Livna. U cilju organizacionog sredivanja tamošnjih partizanskih snaga, koje su tada bile poluvojnički organizovane, doneta je odluka da se one reorganizuju i formiraju bataljon „Vojin Zirović“.

Pred jedinice Odreda za sjevernu Dalmaciju postavljen je zadatak da i dalje prenese svoja dejstva bliže obali, na sektor Zadar—Šibenik.

Okružnom komitetu KPH za Makarsku dat je zadatak da od postojećih četa formira bataljon koji treba da kroz kratko vrijeme preraste u odred. Bataljonu je naređeno da poduzme akcije prema Imotskom, gdje su se po tamošnjim selima nalazile oružničke postaje sa malim posadama i seoska milicija. Da bi se narod ovih sela podigao u borbu bilo je potrebno da se likvidiraju oružničke postaje i razoruža seoska milicija.

Na savjetovanju je zaključeno da se plamen oružane borbe prenese i na otoke. Tamo su postojale partizanske grupe, ali su se klonile oružanih akcija, jer se do ovog savjetovanja smatralo da su otoci nepodesni za oružanu borbu, zbog ograničenog terena i malih manevarskih mogućnosti za jedinice.

Uvezi sa svim ovim odlukama o organizovanju bataljona i odreda, izdata su odgovarajuća naredenja od Štaba zone ili su odgovornim drugovima date konkretnе direktive za rad.

Pored toga, zaključeno je da se Štab IV operativne zone proširi i popuni, a izvršene su i izvjesne izmjene. Dužnost komesara zone preuzeo je Maks Baće, a operativnog oficira Ljubo Uvodić.⁶⁴⁹ Za obavještajnog oficira postavljen je Vlada Despot,⁶⁵⁰ a za rukovodioca saniteta Stojan Matić.⁶⁵¹ Vice Buljan, koji je neko vrijeme vršio dužnost komesara zone, određen je zbog bolesti za oficira pri Štabu zone.

Ovo savjetovanje je imalo veliki značaj za dalji razvoj borbe u čitavoj Dalmaciji. Tu su se prvi put sastali rukovodeći ljudi iz Dalmacije da analiziraju dotadašnje rezultate i postave osnovne smjernice za naredni period.

Analizom situacije u Dalmaciji došlo se do zaključka da postoje svi uslovi za brz razvoj pokreta i da se sa više samopouzdanja pride stvaranju novih partizanskih jedinica. Analiza je, prije svega, pomogla kotarskim partiskim rukovodstvima da sagledaju svoje zadatke. Stvaranje partizanskih odreda postavljen je pred sve partiske organizacije kao osnovno pitanje. U rezoluciji donesenoj na ovom savjetovanju, pored ostalog, stoji:

...

3. Partija mora svoju najveću pažnju posvetiti razvoju partizanskog pokreta. U tu svrhu treba sve raspoložive snage mobilisati za rad u partizanskim odredima. Po gradovima i selima treba sprovoditi stalnu mobilizaciju za partizanske odrede. Mobilizaciju naročito treba provoditi među omladinom i radnicima. U svim krajevima i na svim otocima treba stvarati manje partizanske jedinice, koje će voditi oružanu borbu protiv okupatora. U partizansku vojsku treba unositi vojnu disciplinu i razvijati borbenu sposobnost odreda. Štab Zone treba pojačati i nastojati da stvarno bude organizator partizanskih odreda na teritoriji cijele Dalmacije. U partizanskim jedinicama treba osnivati partiske organizacije i povezivati ih sa okružnim komitetima. Politički rad u partizanskim jedinicama treba do maksimuma razvijati i redovno održavati sa borcima političke časove.

⁶⁴⁹ Poginuo 1942 godine.

⁶⁵⁰ Poginuo u borbi za oslobođenje Livna 15 XII 1942.

⁶⁵¹ Poginuo u Petoj neprijateljskoj ofanzivi.

4. Partizanske jedinice i partiske organizacije u njima moraju po selima propagirati ideju jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta, moraju stvarati narodnooslobodilačke odbore i međusobno ih povezivati. Moraju nadalje nastojati, da se pri narodnooslobodilačkim odborima osnuje narodnooslobodilački fond, koji će se brinuti za snabdijevanje partizana. Po selima i gradovima partizanske jedinice će održavati zborove i priredbe.⁶⁵²

Na savjetovanju je konstatovano da su, i pored nedostataka u radu kako partiskih organizacija tako i rukovodstva partizanskih jedinica, postignuti značajni rezultati na organizovanju, jačanju i širenju oružane borbe u Dalmaciji. O tome u rezoluciji stoji:

Za godinu dana narodnooslobodilačke borbe protiv fašističkih zavojevača naša Partija imala je sledeće uspjehе:

1. Naša Partija je prva i jedina pozvala sav narod Dalmacije na jedinstvenu narodnooslobodilačku borbu protiv okupatora. U toj borbi je naša Partija bila stvarni rukovodilac cijelokupne narodnooslobodilačke borbe i stekla velik ugled u najširim narodnim masama.

2. Uza sve poteškoće prvih dana borbe, uza sve poraze prvih partizanskih odreda naša je Partija ipak uspjela da u Dalmaciji digne snažan partizanski pokret. Danas se bore partizanski odredi u južnoj, srednjoj i sjevernoj Dalmaciji, po otocima Braču, Visu i ostalima. Niz manjih i većih partizanskih jedinica djeluje po cijeloj Dalmaciji. One nanose okupatoru teške udarce, vezuju njegove snage i podižu borbu naroda na viši stepen.

3. Pod rukovodstvom naše Partije bori se narod po gradovima i selima protiv fašističkih zavojevača i njihovih slugu, Brojne sabotaže, diverzije, atentati, paljevine, štrajkovi i demonstracije po gradovima, naročito Splitu i Šibeniku, dokaz je mobilizacije najširih slojeva naroda u borbi protiv okupatora.

4. Naša je Partija uspjela u godinu dana da u nizu gradova i sela, naročito u Splitu stvari jedinstveni narodnooslobodilački front protiv okupatora, u kome su okupljeni svi rodoljubi bez obzira na stranačku pripadnost. Organizirani su narodnooslobodilački odbori, koji u svojim organizacijama okupljaju sve slojeve naroda. Jedinstveni narodnooslobodilački front je pod rukovodstvom Partije organizirao niz masovnih akcija, zadobio autoritet u narodu. Narodnooslobodilački odbori razvijaju naročito svoju delatnost u pravcu skupljanja materijalnih sredstava za našu partizansku vojsku i time kuju jedinstvo fronta i pozadine. Sve intrige građanskih stranaka nisu mogle sprečiti okupljanje naroda u organizacijama jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta. Ona su samo doprinjela raskrinkavanju tih izdajničkih vodstava.

⁶⁵² Arhiv CK SKH, k. IIA/71.

5. U toku godinu dana borbe najviše je dala žrtava naša junačka omladina kako u partizanskim redovima, tako u borbi po gradovima. Svojom borbom Savez komunističke omladine stekao je i u najširim omladinskim redovima ogromne simpatije. Oko SKOJ-a okuplja se sva omladina u Dalmaciji. Omladina se borila protiv otuđivanja, trovanja omladine i fašističkih i ustашkih udruženja. U nizu mjesta SKOJ je uspio obrazovati „Saveze mlade generacije“ u kojima je organizirana cijelokupna omladina bez obzira na političku pripadnost. Proces stvaranja Saveza mlade generacije tek je u začetku, ali uvlačenje omladine u narodnooslobodilačku borbu stvara jemstvo da će Savez mlade generacije postati snažno oružje u borbi protiv okupatora.

6. Pljačka okupatora prouzrokovala je glad najširih narodnih slojeva. U borbi protiv gladi ustale su na poziv Partije naročito žene, koje su po gradovima i selima demonstrirale protiv pljačke i borile se za hranu svoje djece i svojih obitelji. U tu borbu uvučeni su naročito u Primorju najširi slojevi žena. U borbi su se žene ujedinjavale, a to je stvorilo osnov za obrazovanje Antifašističkog fronta žena. U nizu gradova i sela žene su organizirale AFŽ, koji je postao među ženama vrlo popularan. Žene sve više pristupaju u organizacije AFŽ.

7. Iako je naša Partija za ovu godinu dana pretrpjela teške udarce, ipak se ona za tih godinu dana ojačala i pročistila. Teoretskim radom i kursevima uspjelo je podići nivo partijskog članstva. Partijski su se redovi znatno pročistili od oportunističkih i bremzerskih elemenata. Stvoren je partijski kadar duboko odan svom rukovodstvu i uklonjeno frakcionašenje i uticaj antipartijskih elemenata na partijske redove. U jeku borbe partijski se kadar očeličio, partijsko je jedinstvo učvršćeno.⁶⁵³

Na osnovu zaključka ovog značajnog vojno-političkog savjetovanja nastavljen je veoma živ politički rad i rad na jačanju i organizovanju partizanskih jedinica u Dalmaciji.

2. SPROVOĐENJE ODLUKA SA SAVJETOVANJA NA VJEŠTIĆA GORI

a) **Formiranje Prvog dalmatinskog udarnog bataljona i razbijanje četničkog puka „Onisim Popović“**

Sprovodenje odluka sa savjetovanja nije išlo ravnomjerno u svim krajevima Dalmacije. Odluke, naročito one o organizaciji jedinica, sprovodene su najprije na području srednje Dalmacije.

⁶⁵³ Iz Rezolucije vojno-političkog savjetovanja na Vještića Gori (Arhiv CK SKH, k. IIA/71).

Po odluci savjetovanja Maks Baće je dobio zadatak da razbijje četnike istočno od Knina i reorganizuje partizanske jedinice u srednjoj Dalmaciji. Razbijanje četnika predviđao je u dvije etape. U prvoj etapi trebalo je komandanta četničkog puka „Onisim Popović“, Paju Popovića zarobiti i prisiliti na saradnju sa partizanima. Predviđeno je da se njegove jedinice razoružaju, a zatim reorganizuju u Kninski dobrovoljački bataljon⁶⁵⁴ kojim bi rukovodio Štab IV operativne zone. Drugu etapu pretstavljala bi dejstva reorganizovanih partizanskih jedinica iz srednje Dalmacije i bataljona „Bude Borjan“ na komunikaciji Knin—Split i rad na razbijanju intervencija četnika popa Đujića. Intervencija jačih četničkih snaga očekivala se iz dva razloga: zbog suzbijanja dejstva partizanskih snaga i zbog težnje da se likvidacijom Paje Popovića kao četnika (čime bi bio uklonjen Dujićev ozbiljan konkurent na vojvodski položaj) srpske mase u Kosovskoj dolini stave pod uticaj popa Momčila Đujića. Ostvarujući zamisli svoga plana, Maks Baće je naredio bataljonu „Bude Borjan“ da preko Bukovice upadne u Prominu, osloboди s. Oklaj i dejstvuje na komunikaciji Drniš—Šibenik. U cilju reorganizacije jedinica u srednjoj Dalmaciji 8. juna naredio je Kamešničkoj, Svilajskoj i Dinarskoi četi da se što prije prikupe u s. Polaća, zaselak Mirkovići, na mjestu Podić. Na ovome mjestu, 18. juna, formiran je Prvi dalmatinski udarni bataljon od tri čete. Tim povodom Štab IV operativne zone izdao je istoga dana naredbu.⁶⁵⁵

Za komandanta bataljona određen je Milan Dokić,⁶⁵⁶ za političkog komesara Danilo Smiljanić,⁶⁵⁷ a za zamjenika komandanta Marijan Bilić.⁶⁵⁸ Za komandira 1. čete odre-

⁶⁵⁴ Zbornik V/5 193, dok. 56.

⁶⁵⁵ Zbornik V/5 111, dok. 33.

⁶⁵⁶ Milan Dokić, partizansko ime narodnog heroja Ante Jonača.

⁶⁵⁷ Danilo Smiljanić je kao komesar bataljona u Prvoj dalmatinskoj brigadi prilikom napada na Jajce koncem 1942 teško ranjen. Da ne bi živ pao neprijatelju u ruke izvršio je samoubistvo.

⁶⁵⁸ Narodni heroj Božo Bilić-Marijan poginuo decembra 1942 kao komandant Prve dalmatinske brigade u borbi protiv Njemaca kod Jajca.

den je Čabo Vito,⁶⁵⁹ za komesara Nurija Dugi;⁶⁶⁰ za komandira 2 čete Bašić Dujo, za komesara Dude Branko i za komandira 3 čete Martinić Pero,⁶⁶¹ a za komesara Jelić Slavko.

Štab bataljona organizovao je u svim četama četne komore koje su bile potčinjene intendantu Dušanu Kotarašu.

U svakoj četi organizovana je sanitetska služba, a za nju je u cijelom bataljonu bio odgovoran Zoran Strožer iz saniteta 2-ge čete.

Štab bataljona bio je pod Štabom IV operativne zone.

Formiranjem Prvog dalmatinskog udarnog bataljona otpočinje organizaciono sređivanje partizanskih jedinica na području srednje Dalmacije. Odmah poslije formiranja bataljonu je naređeno da preko s. Polače upadne u Kosovsku dolinu, da postavi zasjede na cesti Knin—Drniš i Drniš—Vrlika, da razruši željezničku prugu Knin—Split, a zatim da se prebaci na područje Moseća radi dejstva u općini Muć i u Kaštelskoj Zagori. Politički rad ističe se kao osnovni zadatak Štaba bataljona.

... Politički rad u svim selima osnovni je preduslov za bilo kakav trajni uspjeh. Zato ćete sve svoje snage dati za usmeno i pismenu propagandu, za istinsko približavanje narodu. Vi narod morate uvjeriti u potrebu oružane borbe i podnošenja žrtava, ako se želi postići pobjeda. Stalno mu morate ukazivati da se sad vode odlučujuće borbe u čitavom svijetu i u našoj zemlji. Na prвome terenu (misli se na Kosovsku dolinu — D. P.) otvoreno morate raskrinkati Paju Popovića kao talijanskog agenta. Komesar i čitav Štab bataljona budno će paziti na konkretni politički razvitak na tom terenu za vrijeme njihovog boravka i produzimati potrebne političke, a i vojne mjere.⁶⁶²

Odmah po formiranju bataljon se prebacio u rejon s. Polača, pripremajući se za napad na četnike Paje Popovića u s. Biskupija. Prema ranijem dogovoru sa sekretarom partiske čelije ovog sela Mijom Bukarovićem, izrađen je plan za razoružanje četnika i štaba Paje Popovića. Prema tom planu članovi Partije i simpatizeri, kojima je

⁶⁵⁹ Poginuo 1943 godine.

⁶⁶⁰ Poginuo 1943 godine, u Prvoj dalmatinskoj brigadi.

⁶⁶¹ Poginuo 1943 kao politički komesar čete.

⁶⁶² Zbornik V/5 113s, dok. 34.

Paja Popović kao stanovnicima s. Biskupije određivao vojničke zadatke preko sekretara četničkog štaba, inače simpatizera i saradnika partizana, i Mije Bukarovića, koji je po zadatku Partije radio među četnicima Paje Popovića i postao vodnik njegove tjelesne straže u vrijeme napada, noću 18/19 juna biće u patrolama i na obezbjeđenju štaba Paje Popovića. Kad članovi Partije i simpatizeri preuzmu stražu kod četnika, Udarni bataljon upaše u selo, razoružati četnike po kućama, po mogućnosti bez borbe, opkoliti i upasti u Štab Paje Popovića, istoga živa uhvatiti i sprovesti u Štab IV zone.

Noću 18/19 juna u 21 sat Udarni bataljon je opkolio s. Biskupiju. Pošto su se na četničkoj straži nalazili oni koji su predviđeni, bez ikakvih poteškoća bataljon je upao u s. Biskupiju. Grupa partizana na čelu sa komandantom bataljona Antom Jonićem i zamjenikom komandanta Marjanom Bilićem upala je u stan Paje Popovića⁶⁶³ i zatekla ga na spavanju. Pozvan na predaju, Paja Popović je taktizirao tražeći pogodan momenat za bjekstvo. Iskoristivši malu neopreznost partizana skočio je sa kreveta i dograbio puškomitrailjer, ali je u tom momentu ubijen.

Iste noći dijelovi Udarnog bataljona u s. Markovcu uhvatili su odbjegle, takozvane umjerene četnike iz Knina: Branka Berića, Petra Bjegojevića, Ljuba Jovića, Nenada Sinobada i druge.⁶⁶⁴ Tom prilikom je zarobljen i lični sekretar Paje Popovića, Davor Tripalo. Ovom akcijom potpuno su razbijeni četnici Paje Popovića. Narod je oslobođen četničke stege i masovno prilazi partizanima. Samo

⁶⁶³ Svrha ovog prepada je bila iznenaditi Paju Popovića, uhvatiti ga i odvesti živa u sjedište Štaba zone, gdje bi se ispitale eventualne mogućnosti zajedničke borbe protiv okupatora. Njemu su i ranije slati pozivi za pregovore sa partizanima, ali je on vješt o dugovlačio pregovore, održavajući stalnu vezu sa talijanskim komandom u Kninu. Bilo je jasno da se na razgovor sa partizanima Paja Popović može dovesti jedino prisilnim putem i zbog toga je organizovan ovaj prepad.

⁶⁶⁴ Ova grupa kninskih Srba nije se slagala sa četničkom saradnjom sa okupatorom. Poslije zarobljavanja pristupili su NOP-u pa su Ljubo Jović i Nenad Sinobad poginuli u NOB, dok je Branko Berić proizveden u proleterskim jedinicama u oficirski čin.

za jedan dan, neposredno poslije likvidacije Paje Popovića, 19. juna stupilo je dobrovoljno u partizane oko 120 boraca iz s. Biskupije i s. Orlića. I sa ostalog područja Kosova priliv novih boraca se znatno povećao. Udarni bataljon poslije uspješno izvršenog zadatka zaposio je položaje prema Kninu iznad sela Markovca, Orlića i Biskupije.

Jedna desetina 3 čete Udarnog bataljona postavila je 18. juna zasjedu na željezničkoj pruzi Knin—Drniš, između s. Kaldrmje i s. Kosova. Oko 15 sati istog dana u zasjedu je upala talijanska motorna dresina sa 15 vojnika. Tom prilikom ubijeno je 7 a zarobljeno 2 vojnika i zaplijenjen jedan puškomitrailjez i 7 pušaka.⁶⁶⁵ A 20. juna dva voda 2 čete postavila su zasjedu u s. Ramljane na cesti Drniš—Knin, ali je zasjeda primjećena i napadnuta od jakih talijanskih snaga. Zbog toga vodovi su se morali povući u s. Markovac.

b) Formiranje Drugog bataljona i srednjodalmatinskog NOP odreda

U vrijeme kada su poduzete mjere za formiranje Prvog dalmatinskog udarnog bataljona, izdato je, 6. juna, naredenje Mosorskom odredu i Rogozničkoj četi da se prebacue na sektor Dinare.⁶⁶⁶ Prema tome ove jedinice su se prebacile na Dinaru i od njih je 20. juna formiran Drugi dalmatinski bataljon od tri čete sa 170 boraca.⁶⁶⁷ Za komandanta bataljona postavljen je Srećko Rejić, a za političkog komesara Ante Roje. Odmah po formiranju, 22. juna, bataljon se prebacio pravcem s. Koljane i s. Otišić na Svilaju u predjelu s. Mičić, kod Ajdića staje, gdje je uspostavio vezu sa Prvim udarnim bataljom.

Po dolasku Drugog bataljona u predio Svilaje, prema instrukcijama političkog komesara IV zone Maksa Baće, drug Vjeko Baričić, kojeg je GŠ Hrvatske uputio u Dalmaciju i predviđao za komandanta odreda, naredio je Drugom bataljonu da se prebaci na područje Kosova. Kada

⁶⁶⁵ Zbornik V/5 146, dok. 45.

⁶⁶⁶ Zbornik V/5 134, dok. 42.

⁶⁶⁷ Zbornik V/5 191, dok. 56.

je komesar IV zone Maks Baće stigao u s. Markovac 25 juna, pristupio je i Drugi bataljon i spojio se sa Prvim bataljonom. Koristeći koncentraciju oba bataljona komesar IV zone formirao je Srednjedalmatinski odred. Za komandanta odreda postavljen je Vjeko Baričić dotađani komandant oficirske škole GS, a za političkog komesara Ante Roje. Za zamjenika komandanta postavljen je Marjan Bilić, a za intendantu Dušan Kotaraš. Dužnost oficira štaba primio je Vjeko Širinić učitelj iz Drniša.

c) Borbe na Kozjaku

Poslije likvidacije Paje Popovića, četnici Momčila Đujića i Mane Rokvića uz pomoć Talijana, kako se i očekivalo, nastoje svim silama da prođu na ovo područje i povrate poljuljane političke pozicije. Vojnim akcijama prethodila je propagandna ofanziva hiljadama letaka koje su rasturali talijanski avioni po selima koja su kontrolisali partizani. Paralelno sa tim vršili su vojne pripreme. Povukli su svoje snage iz Gračaca i Bosanskog Grahova koje su talijanskim kamionima prebacili u Knin, gdje su vršili koncentraciju trupa za napad na područje Kosova Polja.

Štab Srednjedalmatinskog odreda, na vrijeme obavijesten o koncentraciji četnika, poduzeo je odgovarajuće mјere. Prvi bataljon dobio je zadatak da zatvori pravac Knin—s. Biskupija, a Drugi bataljon pravac s. Kosovo—s. Markovac. Štab odreda poduzima energične mјere na suzbijanju četničke propagande.

Po izvršenoj koncentraciji, četničke snage Mane Rokvića noću 23/24 juna prebacile su se iz Knina u pravcu s. Orlić i podišle položajima Prvog bataljona i, potiskujući njegove slabije dijelove, tokom dana ovladale s. Orlić. Tu su strijeljali nekoliko seljaka simpatizera NOB i izvršili druge zločine nad stanovništvom. Po zauzimanju s. Orlić produžili su napad pravcem zaselak Milić—s. M. Polaća, gdje su jedinice Prvog bataljona odbile ovaj napad i u protivnapadu odbacile četnike prema s. Biskupija. Ostale četničke snage ovog dana vršile su neznatan pritisak na pravcu s. Kosovo—s. Markovac.

Dok su četnici vršili pritisak i vodili borbu sa jedinicama Srednjedalmatinskog odreda 24 juna jake talijanske i domobranske snage iz Knina zaposjele su cestu Drniš—Knin, sa namjerom da ne dozvole povezivanje Dalmatinskog udarnog bataljona i bataljona „Bude Borjan“ u rejonu Kosovske doline.⁶⁶⁸ Oko 6 sati 25 juna četnici su ponovili napad uz artiljerisku podršku na pravcu s. Kosovo—s. Markovac, ali bez ikakvog uspjeha. Noću 25/26-og, četničke manje snage, koristeći se poznavanjem terena, neopaženo su se provukle iznad s. M. Polača i zaposjele Bat (tt 1207). Namjera četnika je bila: razbiti partizanske snage u Kosovskoj dolini i u sadejstvu sa ubaćenim dijelovima uništiti Srednjedalmatinski odred. Situacija na ovom pravcu postala je veoma ozbiljna, jer su partizanske snage, angažovane u borbi sa četnicima i Talijanima, bile razvučene pa su jedva odoljevale četničkom pritisku. Zbog toga je Štab odreda 26 juna oko 8 časova naredio Prvom bataljonu da se prikupi iznad s. Markovca, odbije napad četnika i da ih protivnapadom odbaci prema s. Biskupiji. Dok se Prvi bataljon pripremao za protivnapad četnici su ponovili napad pravcem s. Polača—s. M. Polača, koji je branila 3 četa Prvog udarnog bataljona. Štab bataljona odlučio je da najprije odbije napad četnika, pa je pojačao odbranu 3 čete grupom novih boraca predviđenih za formiranje omladinske čete. Upornom odbranom, ojačana 3 četa odbila je napad četnika i omogućila glav-

⁶⁶⁸ Po naređenju Štaba IV operativne zone, uputio je Štab NOP odreda za sjevernu Dalmaciju bataljon „Bude Borjan“ 28 juna, kasnije nego što je tražio Štab zone, na područje Promine sa zadatkom da napadne tamošnja neprijateljska uporišta. Po izvršenju toga zadatka bataljonu je naređeno da se orijentiše prema Kosovu i da zajedno sa jedinicama Srednjedalmatinskog odreda preduzme ofanzivu dejstva prema Petrovu Polju.

Međutim bataljon „Bude Borjan“ naišao je na daleko jači otpor na području Promine nego što se očekivalo. On je tamo vodio teške i duge borbe sa udruženim neprijateljskim snagama: bio je prisiljen da se probija prema Bukovici ne uspostavivši vezu sa jedinicama Srednjedalmatinskog odreda. Tako je ova prva koordinirana akcija jedinica iz sjeverne i srednje Dalmacije ostala nepotpuna.

Talijani su preko nekih špijuna, u prvoj redu Nikolić Miloša, bili obavješteni o namjerama partizana pa su zbog toga posjeli ovu komunikaciju.

nim snagama bataljona da se prikupe za protivnapad. Oko 10 časova Prvi bataljon dijelom snaga vrši protivnapad prema ubačenim četničkim dijelovima pravcem Bat—greben Kozjaka—s. Polača.

Potiskivanjem četnika na pravcu s. Polača i protjerivanjem ubačenih četnika sa Bata trenutno je otklonjena opasnost opkoljavanja.

Oko 13 sati istog dana četnici i Talijani prešli su u opšti napad. Jedinice četnika pod komandom Mana Rokvića napadale su pravcem s. Polača—M. Polača—Bat, dok su ostale snage pod komandom popa Dujića uz podršku artiljeriske vatre u isto vrijeme prešle u napad pravcem Biskupija—zaselak Mili—Bat. Nešto kasnije talijanske jedinice takođe su prešle u napad pravcem s. Kosovo—s. Markovac. Štab odreda donio je odluku da brani Kozjak. Drugom udarnom bataljonu naređeno je da posjedne položaje na Kozjaku k 370 — k 426 — k 805. Oko 14 sati četnici Mana Rokvića uspjeli su da ovladaju Oštrom Glavicom (k 543) i da izvrše snažan pritisak na pravcu M. Polača—Bat. Četnici popa Momčila Dujića u to vrijeme ovladali su Orlovicom. Situacija je bila kritična, jer je pretila opasnost da četnici ovladaju Kozjakom i presjeku partizanima otstupnicu ka Dinari. U najkritičnijem momentu komandant Prvog bataljona Ante Jonić oko 15 časova izvršio je protivnapad sa 1 i 2 četom na pravcu Bat (tt 1207) — M. Polača. U protivnapadu četnici Mana Rokvića su razbijeni i odbačeni prema s. Polači. Prvi udarni bataljon poduzima gonjenje razbijenih četničkih dijelova preko Pakova Brda u pravcu Knina. Razbijanjem četnika Mana Rokvića ugroženo je lijevo krilo četnika Momčila Dujića, zbog čega on povlači svoje snage u Knin. Talijanske snage, zbog izostalog četničkog uspjeha, obustavljaju daljnje nastupanje svojih snaga i prelaze u odbranu željezničke pruge na relaciji s. Kosovo—s. Tepljuh. Ovaj uspjeh Štab Srednjedalmatinskog odreda nije iskoristio. Komandant odreda Vjeko Baričić nareduje Drugom bataljonu da se sa Kozjaka povuče preko Štikovačkih Staja, Cetinske doline ka s. Uništa. O povlačenju Drugog bataljona nije uopšte izvjestio Štab Prvog udarnog bataljona, zbog čega se Prvi bataljon morao povući kasno noću istim

pravcem. Na taj način komandant odreda ne samo da nije eksplasisao postignutu pobjedu, već je Kosovsku dolinu napustio prije vremena.⁶⁶⁹

Božo Bilić-Marjan, komandant Srednjedalmatinskog odreda, poginuo novembra 1942; narodni heroj

U ovim borbama četnici su pretrpjeli težak udarac, a osobito jedinice Mana Rokvića. Ubijeno je 87 četnika dok je broj ranjenih bio daleko veći. I partizanske snage imale su teške gubitke: 8 poginulih, 6 ranjenih i 25 nestalih.⁶⁷⁰

Medutim teže od toga bilo je bezrazložno napuštanje Kosova gdje je počelo jako političko previranje u korist NOB.

Poslije otstupanja partizanskih jedinica četnici su zaposjeli sva sela na području Kosova i izvršili mnoga zvjerstva. Koristeći raniji uticaj Paje Popovića, uspjeli su mobilisati u svoje redove izvjestan broj seljaka preko kojih su vršili jak pritisak na narodne mase. Zbog toga je ovo područje postalo jedno od najjačih četničkih uporišta u čitavoj Dalmaciji. Pop Momčilo Đujić, uz saglasnost Talijana, prenio je svoj štab iz Strmice u s. Kosovo i na ovom području zaveo svoju strahovladu.

Jedinice Srednjedalmatinskog odreda 27. juna izbile su preko r. Cetine u selo Uništa. Tu je reorganizovan Štab odreda; dotadašnji komandant Vjekoslav Baričić smijenjen je. Dužnost komandanta preuzeo je Marijan Bilić, a zamjenika komandanta Branko Dude, koji je nekoliko dana ranije vršio dužnost komandanta Prvog udarnog bataljona. Za obavještajnog oficira odreda postavljen je Ivan Grubiša, a za pomoćnika intendanta Marin Sirotković. Za privremenog komandanta Prvog bataljona postavljen je Duje Bašić, za operativnog oficira Vjekoslav Baričić, a za intendanta Petar Tomicić.⁶⁷¹ Ante Jonić je upućen u oficirsku školu Glavnog štaba Hrvatske u Korenicu.

Pristigli novi borci iz Splita u s. Uništa rasnoredeni su u oba bataljona. Pri štabovima bataljona formirani su, zbog nedostatka oružja, pomoćni vodovi od 25 boraca bez oružja, od kojih je Štab odreda formirao radnu četu od 50 ljudi. Četa je radila na prikupljanju živežnih namirnica, ogreva, na izradi odjeće i obuće za partizane itd. Štab odreda dobio je zadatak da organizuje partizanske punktove na Dinari, Vještića Gori, Vrdovu i Kamešnici.

Poslije kraćeg odmora i sredivanja jedinica Prvi udarni bataljon opkolio je 4. jula s. Cetinu i razoružao tamošnje seljake.⁶⁷² Tom prilikom zaplijenjeno je 75 pušaka i ve-

⁶⁶⁹ Zbornik V/6 58, dok. 12.

⁶⁷⁰ Zbornik V/5 236, dok. 63.

⁶⁷¹ Zbornik V/5 402s, dok. 103.

⁶⁷² Koncem juna Talijani su preko četnika u s. Civiljane došli u dodir sa seljacima s. Cetine i tom prilikom ponudili Cetincima oružje. Starješina sela Nikola Četnik obavijestio je Štab IV operativne zone o namjerama Talijana, pa je sa Štabom zone dogo-

lika količina puščane municije. U s. Cetina poslije razoružanja seljaka održan je narodni zbor na kome je ponovo formirana Cetinska seoska četa od 30 boraca. Za komandira je postavljen Lazar Peočanin, a za političkog komesara Ilija Vranješ. Četa je dobila zadatak da brani svoje selo od ustaških napada iz s. Kijeva ili Vrlike i da štiti s. Uništa sa juga, u komе je bila smještena baza Srednjedalmatinskog odreda.

Po izvršenoj akciji u s. Cetini Prvi i Drugi bataljon poduzeli su napad na s. Ježević gdje se nalazila jaka seoska milicija koja je bila pod komandom talijanskog garnizona u Vrlici. Bataljoni su 5. jula opkolili selo i koncentričnim napadom razbili seosku miliiciju. Miliicija je pružila naročito jak otpor u zaseoku Božinovići. Razbijena milicija povukla se prema Vrliku. Glavar s. Ježević Ivan Božinović sa svojim najodanijim ljudima pucao je i u svoje seljake kada bi ovi stupili u razgovor sa partizanima. U borbi su ubijena 2 a ranjena 3 milicionera, zaplijenjeno je 17 pušaka, 1200 grla sitne stoke i 80 goveda.⁶⁷³ Partizani su imali 3 mrtva i 4 ranjena.

Sutradan, 6. jula, Prvi udarni bataljon preduzeo je pokret u pravcu istoka, napao i razbio snage ustaške milicije u s. Čubrice i s. Modrići na Dinari. Poslije toga bataljon zaposjeda položaje iznad s. Modrići i brani pri-laz oslobođenoj teritoriji.⁶⁷⁴

Iz s. Ježević Drugi bataljon se prebacio u s. Koljane. Noću 6/7. jula poduzeo je napad na s. Garjak (8 km jugoistočno od Vrlike). Zaplijenjeno je 100 ovaca i 9 goveda. Sutradan ujutro na mjestu zvanom „Borići“ kod manastira Dragović, na putu Sinj—Vrlika, napadnut je jedan domobranski kamion. Ovom prigodom ranjeno je 7 domobrana i 2 milicionera, a 1 milicioner je ubijen.⁶⁷⁵ Istoga dana bataljon je porušio most na r. Cetini kod s. Koljana.

---

vorenje da se oružje primi, a potom selo opkoli i razoruža od partizana. Do ovog dogovora je došlo, jer su partizanske jedinice u srednjoj Dalmaciji oskudijevale u oružju, a to je bila prilika da se prevarom Talijana dođe do oružja.

⁶⁷³ Zbornik V/5 666, dok. 191.

⁶⁷⁴ AVII k. 1440, reg. br. 29—5.

⁶⁷⁵ Zbornik, V/5 667, dok. 191.

Prvi udarni bataljon, 9 jula, vratio se u s. Uništa radi odmora, poslije čega je dobio zadatak da sa bataljonom „Starac Vujadin“ brani oslobođenu teritoriju od talijanskih upada iz Bosanskog Grahova. Drugi bataljon ostao je na položajima na lijevoj obali r. Cetine, zatvarajući pravac s. Koljane — s. Bračev Dolac—Vještića Gora.

3. NEPRIJATELJSKI NAPAD NA VJEŠTIĆA GORU

Stalna partizanska aktivnost i uspjesi postignuti u posljednjim borbama podigli su ugled partizana u narodu. U narodnim masama se osjećalo sve jače previranje. Stalno su pristizale nove grupe boraca. Sve je to još više uzdrmalo ionako poljuljane političke pozicije okupatora na ovom području.

Ishrana partizana bila je više nego teška, kuhinja uopšte nije radila, a borci su za obrok dobijali po pregršt žita, najčešće raži. U jednom izvještaju iz toga perioda piše: „Ovdje niko nije večerao. U zoru u dva sata poslaćemo Vam 190 porcija. Devedeset pošaljite drugu komandantu Drugog bataljona, 80 mislim da će biti dovoljno drugu komesaru odreda, ostatak će ostati za vas, a vi ćete nam javiti je li bilo dovoljno. U svakom slučaju računajte i obavjestite druga komandanta i komesara odreda, da hrane zasada nema. Vjerujemo da će sjutrašnja večera biti osigurana svima“.⁶⁷⁶

U tako teškoj situaciji ishrane pitanje ubiranja žetve postavljeno je u prvi plan. Zbog toga je Štab IV operativne zone odlučio da, koliko je god to moguće, angažuje sve raspoložive snage za odbranu oslobođenih sela plodne Cetinske doline i za ubiranje žetve. Drugi bataljon dobio je zadatak da brani oslobođena sela u izvornom dijelu r. Cetine. Prvi bataljon upućen je u napad na zaselak Glavaš (jugozapadno od s. Uništa) i s. Kijevo koje su branile snage ustaške milicije potpomognute oružnicima sa postaje iz s. Vučeva. Napad je izведен sa težnjom da se proširi područje žitorodne oslobođene teritorije. Pa-

⁶⁷⁶ Pismo Štaba IV operativne zone br. 276 od 11 VII 1942 (AVII k. 1490, reg. br. 54/9—2).

ralelno sa vojnim mjerama izvršena je mobilizacija mje-
snog stanovništva koje je izvodilo žetvene radove.

Preko obavještajne službe neprijatelji je saznao za te-
šku situaciju u kojoj se nalazi odred, pa je odlučio da
to iskoristi. Po odluci komandanta 18 korpusa izvršene
su pripreme za napad na snage Srednjedalmatinskog odreda.

Osnovna zamisao neprijatelja bila je da na Vještića
Goru i Troglavu (k 1890) okruži i uništi snage Srednjedalmatinskog odreda. Svoju zamisao neprijatelj je pred-
vidio da ostvari u dvije faze. U prvoj fazi odlučio je da
izvrši čišćenje Kamešnice, a zatim da iz Sinja preko
s. Vrdova sa juga prodre na Vještića Goru i Troglav
(k 1890), snagama iz Vrlike (uz pomoć ustaških i do-
mobranskih jedinica i seoske milicije) da napadne na par-
tizanske položaje Modraš—Bračev Dolac, potisne partizane
i nastavi nadiranje prema Vještića Gori. Sa sjevera sna-
gama iz Bosanskog Grahova, uz pomoć četnika, predu-
zeti napad duž komunikacije Bosansko Grahovo—Livno,
zauzeti s. Crni Lug i s. Sajković i sa tih položaja na-
pasti Troglav (k 1890) i Vještića Goru.

U drugoj fazi namjeravao je da koncentričnim na-
stupanjem svih snaga stegne obruč oko partizana na sek-
toru Vještića Gora—Troglav i da ih na tom području
uništi.

→ Za ovaj napad neprijatelj je angažovao sljedeće snage:
2 1 3 bataljon 152 i 3 bataljon 151 pješadiskog puka
divizije „Sasari“ iz Bosanskog Grahova; 2 bataljon 25 i
2 bataljon 26 pješadiskog puka divizije „Bergamo“ iz
Sinja, 89 i 97 bataljon crnih košulja, 81 mitraljeski ba-
taljon, vod bacača plamena, četu lakih tenkova i oko
divizion artiljerije. Sve ove snage bile su grupisane na
liniji Vrlika—Sinj i u Bos. Grahovu. Od ustaško-domo-
branskih i četničkih snaga prikupljeno je u s. Otišić
50 četnika i 1000 oružnika i milicionera iz sela na cesti
Sinj—Vrlika.⁶⁷⁷ U ovom napadu Talijani su angažovali
avijaciju sa aerodroma u Zemuniku i Mostaru.

Štab IV operativne zone na vrijeme je obaviješten
o pripremama Talijana za napad, pa je odlučio da brani
oslobodenu teritoriju. U duhu te zamisli izdata su nare-
denja jedinicama Drugog i dijelovima Prvog bataljona da
zaposjednu položaj s. Modraš—zaselak Bračev Dolac; a

oko 50 boraca Vrdovskog partizanskog punkta, ojačani grupom od 30 partizana prikupljenih pri Štabu zone, branili su pravac s. Vrdovo—Vještića Gora. Bataljon „Starac Vujadin“⁶⁷⁸ i 3 četa Prvog udarnog bataljona imali su da brane pravac Bosansko Grahovo—s. Grkovci—s. Sajković i da ne dozvole neprijatelju da ovlada Livanjskim Poljem i na taj način otsječe jedinice IV operativne zone od slobodne teritorije u Bosni i snaga Petog krajiškog odreda.

Prema utvrđenom planu, neprijateljske snage preduzele su napad 10. jula u 6 sati ujutro. Napad je podržavała avijacija, artiljerija i tenkovi. O tome izvještaj kaže:

Navala je započela 10. jula sa bokova iz Grahova i ceste Sinj — Livno. Grahovska kolona prošla je kroz teren naših oslobođenih sela bez ikakvog otpora i duboko prodrla. Kolonama koje su dolazile sa ceste Sinj — Livno iz Bajagića i Bitelića sa uspjehom se odupirao sam jedan naš vod od 15 drugova. U središtu prema kojem su se kretale ove trupe nalazio se je sam naš Štab, ekonomat i ambulanta sa preko 20 ranjenih i bolesnih. Na raspoloženju su stajale samo 20 pušaka. Tokom noći od 10/11 hitno je pozvana pomoć od 100 boraca. Njih 40 sutradan uspostavili su front na čitavom nizu čuka na lijevom krilu prema Vrdovu. Na desnom krilu iz Koljana neprijatelj je uspio izbaciti naše sa raznih položaja tako da je došlo do dezorganizacije čitavog tog sektora. Malom pomoći i energičnim mjerama tokom posljepodneva i taj front bio ustaljen. Istoga dana na cesti Grahovo — Sajković jedna četa Prvog dalmatinskog udarnog bataljona postavila je zasjedu koja je sa uspjehom likvidirala dva italijanska kamiona, 10 neprijateljskih oficira i vojnika ubila, a 11 vojnika zarobila skupa sa tri puškomitrailjeza i 23 puške. Karakteristično je da su neki italijanski vojnici poslije jednog sata borbe pucali u svoje oficire.⁶⁷⁹

Talijanski izvještaji govore da je počeo „napad na Vještića Goru“ 11. jula, dok 10. jul smatraju kao vrijeme zauzimanja polaznih položaja za napad. U jednom izvještaju o borbama vodenim u toku 11. jula kaže se:

⁶⁷⁷ Operativni izvještaj talijanske divizije „Sasari“ i divizije „Bergamo“ za jul 1942 (AVII reg. br. 2/5—3 i 2/5—14, k. 94).

⁶⁷⁸ Bataljon „Starac Vujadin“ bio je angažovan u borbama oko Glamoča, a ovde su uzeli učešće samo neki njegovi dijelovi.

⁶⁷⁹ Izvještaj Štaba IV operativne zone od 17. VII 1942 (AVII reg. br. 23—2, k. 1490A).

Desna kolona sukobila se sa ustanicima kod Privije, koji su odbačeni od tog mjeseta i od k 942 i danas je stigla na k 1273 i nastavlja dalje. Lijeva kolona, sa Kotići dostigla danas k 1036 nanoseći neprijatelju gubitke od 24 mrtvih... Kolona koja dolazi sa sjevera vodi borbu sa ustaničkim grupama koje bježe iz Kazanci (ovu konstataciju treba zapamtiti, da se vidi šta će biti dva dana kasnije — D. P.). Započet je pokret prema Vjestića Gori. Artiljerija i vazduhoplovstvo intervenisali su na ciljeve centralne zone.⁶⁸⁰

O borbama narednih dana Štab IV operativne zone kaže:

Već se tog dana jasno video da nam neprijatelj u namjeri zaokruživanja nameće frontalnu borbu. On je navaljivao sa brojnim snagama, sa minobacačima, topovima, avijacijom, a na Livanjskom Polju i sa tenkovima. Mi smo tu frontalnu borbu ipak morali prihvati. Nije se radilo o tome da spasemo ranjenike i bolesne, kao i tehnički aparat, što je uostalom sve bilo na vrijeme i disciplinovano evakuisano, nego o tome da im onemogućimo da se spoje sa svojim snagama iz Livanjskog Polja, jer bi na taj način uspostavili vlast u dosadašnjim oslobođenim selima i nama potpuno onemogućili boravak u ovoj planini.

Trećeg dana borbe neprijatelj nas je sve više i više stezao navaljujući s jedne strane bjesomučno i na juriš uz pomoć i ustaških i četničkih seljaka. S druge strane za zauzimanje pojedinih kota upotrebljavao je kombinovane snage minobacača, topova, avijacije i pješadije. Bila je to slika pravog rata. Naša prednost je bila u tome što smo se iz dana u dan sve bolje organizovali, tako da nas trećega dana uprkos velikih pokreta i navala ništa nije moglo iznenaditi. Čitav front smo razdjelili na tri sektora i na čelo im postavili komandante koji su nas stalno obavještavali, tako da smo svuda i na vrijeme mogli davati potrebnu pomoć i pravovremene naredbe. Nije bilo dezorganizovanosti niti panike. Kuhinja je u cijelosti funkcionalna, avijacija nije ništa naškodila.

Poslije tri dana takvih borbi neprijatelj se je naglo u noći između 12 i 13 sa svojih položaja izgubio. Mi smo uspjeli da mu u povlačenju postavimo samo jednu manju zasjedu, koja je imala uspjeha.

Na Livanjskom Polju su se borbe međutim, nastavile, tokom čitavog 13 jula. Italijanima i četnicima došlo je u pomoć 12 tenkova da bi osigurali njihovo povlačenje. No ipak neke naše zasjede su ih omele tako da je veliki broj italijanskih voj-

⁶⁸⁰ Operacijski dnevnik Druge talijanske armije za jul-avgust (AVII, reg. br. 1/3a—1, k. 57).

nika svršio u močvare u koje se je zaglibio, gdje su sasma sigurno mnogi od njih poginuli i gdje su naši 14 jula zarobili 27 vojnika sa jednim potporučnikom...

Time je i ova navala neprijatelja likvidirana. Naše držanje imalo je uspjeha i dosta dobrih strana. No i loših je bilo također. U prvom redu snage bataljona „Starac Vujadin“ nisu bile odlučne...⁶⁸¹

Partizani nisu iskoristili težak položaj Talijana u močvari istočno od s. Crni Lug, pa nisu ni poduzeli gorenje razbijenih talijanskih dijelova. Ovim porazom propao je plan Štaba 18 armiskog korpusa da likvidira i uništi partizanske jedinice u srednjoj Dalmaciji. Ubuduće će on primjenjivati drugu taktiku protiv partizana.

U borbama na Dinari ubijeno je 4 oficira i 27 talijanskih vojnika, 5 oficira i 73 vojnika su ranjeni, 1 oficir i 10 vojnika nestali, a 38 vojnika zarobljeno.⁶⁸² Zaplijenjena su 4 mitraljeza, 9 puškomitraljeza, 2 minobacača, 6 kamiona i velika količina municije, a oštećen je 1 top. Partizani su imali 10 mrtvih i oko 30 ranjenih.

Po razbijanju neprijateljske ofanzive, naše su jedinice povratile izgubljenu oslobođenu teritoriju i poduzele mjere da osiguraju žetvu. Formirana su tri posebna štaba koji su rukovodili žetvom na dodijeljenim im područjima. Za žetvu u selima Vrdovo i Bračev Dolac organizirana je posebna grupa od 60 do 70 partizana, pod rukovodstvom komandira zaštitne čete Štaba IV zone Ivana Perkovića. Ova grupa zaposjela je položaje na liniji Bračev Dolac—Debelo Brdo (tt 1251) — Privija (k 1066) — Jelinjak (k 1123). Žetvu u s. Ježević, s. Modraš i sjevernom dijelu s. Koljana osiguravao je Prvi udarni bataljon. Žetvom je rukovodio Leo Geršković. U s. Uništa i s. Glavašu žetvu je osiguravao Drugi bataljon, a njom je rukovodio Marin Sirotković.

U Štabu IV operativne zone sredinom jula nastale su izmene; za političkog komesara imenovan je Ivica Kukoč,

⁶⁸¹ Izvještaj Štaba IV operativne zone od 17 VII 1942 (AVII k. 1490A, reg. br. 23—2).

⁶⁸² Talijanski izveštaji Operativna aktivnost divizije „Sasari“ i divizije „Bergamo“ u toku jula (AVII reg. br. 2/5—3 i 2/5—14, k. 94).

a za operativnog oficira Maks Baće.⁶⁸³ Par dana kasnije, 21. jula, stigla je grupa partizana koji su završili oficirski kurs pri Glavnem štabu Hrvatske u Korenici (Lika) i raspoređeni su na svoje ranije dužnosti. Ante Jonić je ponovo preuzeo dužnost komandanta Prvog udarnog bataljona, a Duje Bašić, koji je dotada vršio dužnost komandanta, razriješen je dužnosti i upućen na planinu Moseć sa zadatkom da organizira „leteću četu“ i da dejstvuje u zaledu Kaštelske Zagore.⁶⁸⁴

Period od juna do kraja jula 1942 pretstavlja prekretnicu u razvitku NOB u srednjoj Dalmaciji. Od malih partizanskih odreda prešlo se na formiranje krupnijih jedinica, bataljona i odreda. Najprije su formirani Prvi i Drugi bataljon, a kasnije i odred za srednju Dalmaciju. Otpočele su i krupnije akcije. Partizanske jedinice upadaju u Kninsku krajinu, vode obimnije borbe sa Talijanima i četnicima, razbijaju četnički puk „Onisim Popović“, a zatim odbijaju intervenciju jačih talijanskih i četničkih snaga na Dinari. Ti uspjesi podigli su ugled partizanskim jedinicama, ojačali ih i očvrsli, potstakli priliv boraca i uneli kolebanje kod četničkih jedinica. Oružana borba se odvijala na cijelom području, uključujući tu i predjele uz samu obalu (okolina Trogira, Kaštela, Mosora) zbog čega je okupator morao dovlačiti nove snage za obezbjedenje komunikacija, a to je veoma značajno za taktiku dejstva partizanskih snaga.

B. RAZVOJ PARTIZANSKIH JEDINICA NA SREDNJE-DALMATINSKIM OTOCIMA

1. ČETA BRAČKIH PARTIZANA

Narodnooslobodilački pokret na otocima srednje Dalmacije razvijao se u prvoj polovini 1942 godine postepeno. Na ovom području Partija je imala veliki uticaj na narodne mase koje su bile spremne da učestvuju u NOB. Nepri-

⁶⁸³ Zbornik V/5 321, dok. 86.

⁶⁸⁴ AVII reg. br. 25—2, k. 1490.

jateljske, ustaške i talijanske, snage bile su tokom 1941 godine malobrojne i bez političkog oslonca u narodu. Ipak, oružane grupe i partizanski odredi kasno su se počeli formirati. Zapravo, savjetovanje na Vještića Gori korjenito je izmijenilo odnose partiske organizacije na otocima prema formiranju partizanskih jedinica i izvođenju oružanih akcija. Prije toga vladalo je uvjerenje da se na otocima ne mogu stvarati partizanske jedinice, niti one mogu uspješno voditi oružanu borbu protiv okupatora. Такode je vladalo uvjerenje da partizani na otocima ne bi mogli izbjegći frontalne borbe zbog relativno male teritorije. Ukoliko bi se i formirale partizanske jedinice na otocima i ispoljile svoja dejstva mislilo se da bi ih okupator lako uništio.

Medutim, u prvoj polovini 1942 u Dalmaciji dejstvuju novi partizanski odredi, oružana borba obuhvata cijelu Dalmaciju, pa su stvoreni uslovi da se ona prenese i na otoke.

Na otoku Braču, koji je prednjaci u pogledu borbe otoka protiv okupatora, održano je februara 1942 partisko savjetovanje, na kome se došlo do zaključka da postoje svi uslovi za stvaranje udarnih grupa. Poslije savjetovanja formirane su ove udarne grupe: u s. Postire grupa od 6 boraca naoružanih puškama; u s. Sutivanu dvije grupe (od 7 i od 5 boraca) naoružanih puškama i revolverima; oko Pučišća grupa od 6 boraca; u Nerežiću grupa od 5 boraca i u s. Bolu Bolska udarna grupa pod rukovodstvom Josipa Marinkovića-Bera od 8 boraca naoružanih puškama.

Na sam dan formiranja udarna grupa iz Pučišća napala je kod s. Pražnice oružničku patrolu i ubila 2 oružnika, zaplijenivši im oružje.

Sve su ove udarne grupe izvodile manje akcije, a Bolska udarna grupa, 14 marta 1942, kod mjesta Dubrav Dolac, napala je ustašku oružničku patrolu i, nakon borbe od 15 minuta, ubila zloglasnog krvnika, komandira oružničke postaje iz s. Pučišće, Ivana Nakića, a dvojicu zarobila. Zaplijenjene su 3 puške, 2 revolvera, 2 bombe i 400 metaka.

Poslije savjetovanja u Vještića Gori, od svih udarnih grupa formirana je 22 juna kod mjesta Crnci četa bračkih

partizana od 62 borača naoružanih puškama i podijeljenih u tri voda.⁶⁸⁵ Za komandira čete odreden je Josip Mrinković-Bero, a za političkog komesara Zorko Stanišić.⁶⁸⁶

Odmah poslije formiranja čete vodovi su dobili svoje sektore. Prvi vod, pod komandom Roka Naglića dejstvovao je na zapadnom dijelu otoka Brača i osiguravao bazu Mjesnog i Kotarskog komiteta KPH za otok Brač. Drugi vod pod komandom Mihe Mihajića dejstvovao je na središnjem dijelu otoka Brača. Sa ovim vodom najčešće se nalazila komanda čete. Treći vod pod komandom Ive Stefana dejstvovao je na istočnom dijelu otoka Brača. Rastresit raspored čete izvršen je radi veće manevarske mogućnosti i razvlačenja talijanskih jedinica po čitavom otoku, veće kontrole zemljишnog područja i lakše ishrane. Za veće akcije komanda čete je prikupljala vodove, i tako

⁶⁸⁵ Narod Brača volio je svoju četu iispjevalo joj je ovu himnu:

Iz mora se otok diže,
Partizanske pesnice
Fašizam će na njem skršit
Partizanske desnice.

Partizani mi smo brački,
Škrapi, trnju navikli,
Ustali smo branit zemlju
Iz koje smo iznikli.

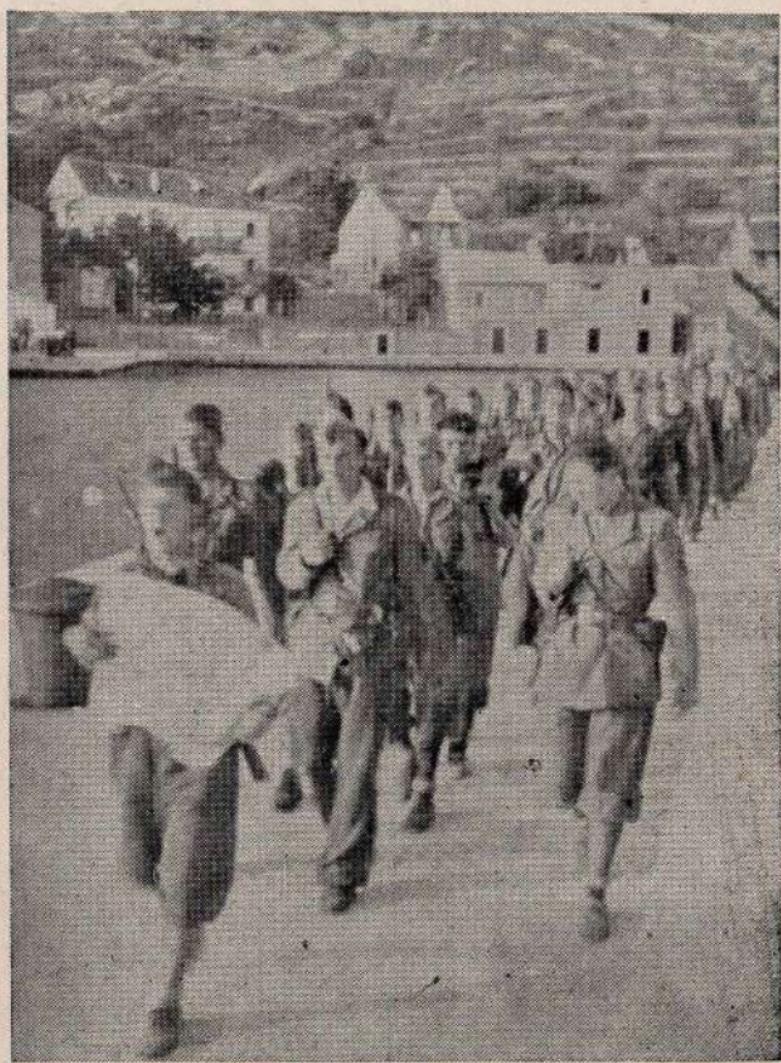
Cesmica i smreč nam zaklon
Šušanj meka postelja,
Hranu nam od dušmana
Uzimamo s obilja.

Od Mosora, Biokova,
Plavo more dijeli nas
S drugovima preko mora
Mi pojimo u sav glas.

Partizani mi smo brački
Škrapi, trnju navikli,
Ustali smo branit zemlju
Iz koje smo iznikli.

⁶⁸⁶ Zorko Stanišić se u narednim borbama veoma slabo držao, a kasnije je postao izdajnik.

prikupljenim snagama vršila napad. Manevar snaga pokazao se vrlo uspješnim, naročito pri likvidaciji i čišćenju ustaških oružničkih postaja.⁶⁸⁷

Četa bračkih partizana na povratku iz akcije u Bolu

Naoružanje čete i upotreba vatrenih sredstava prilagodavalo se zadacima čete. Borci su imali po 45 metaka na pušku, a pri komandi čete nalazio se puškomitrailjez koji

⁶⁸⁷ Podaci iz radova učesnika NOB sa otoka Brača i izjava dr Jerka Radmilovića (AVII).

je davan vodovima prema potrebi. Četa nije imala svoju komoru, već su se borci hranili na terenu preko NO odbora i odbora Narodnog fronta.

Odmah poslije formiranja četa je otpočela na čitavom otoku Braču sa izvodenjem oružanih akcija. Dana 24 juna 1 vod od 20 boraca napao je finansisku postaju u Sutivanu. Nakon kratke borbe finansi su razoružani. Zaplijenjeno je 10 pušaka, 4 pištolja i oko 2.000 metaka.⁶⁸⁸ Pošto su upoznati sa zadacima i ciljevima NOB finansi su pušteni kućama.

Treći vod je 29. juna izvršio pretres s. Povlja i tom prilikom uhvatio ustašu Dragičevića koji se nalazio na odmoru kod svoje kuće.

Dan kasnije, 30. juna, jedna udarna grupa u Boļu, u dogovoru sa komandom čete, napala je domobransko-žandarmerisku patrolu i ubila 1 žandarma i 1 domobrana, a zaplijenila 2 puške. Četa bračkih partizana je 5. jula poslije podne upala u s. Postire, zauzela poštu, postavila zasjede na prilazima selu i održala politički zbor na kome je govoreno o NOB.⁶⁸⁹

U mjestu Postire radila je tvornica ribe „Neptun“ u korist Talijana. Komanda čete donijela je odluku da napadne s. Postire, zaplijeni sirovine i hranu, a tvornicu uništi. Naredila je da se svi vodovi prikupe 8. jula naveče u šumi južno od Postira. Preko partiske organizacije mobilisano je do 50 ljudi i preko stotinu tovarnih grla radi prenosa materijala.

Noću 8/9. jula četa je bez borbe zauzela Postire. Zaplijenjeno je 75 hl ulja, 160 barila slane ribe, 100 kg kositra i drugog materijala.⁶⁹⁰ Tokom noći zaplijenjeni materijal je podijeljen narodu, a manji dio četa je evakuksala u skladišta na otoku. Tvornička postrojenja su demontirana i onesposobljena za dalji rad. Ne znajući za ovu akciju, tokom sutrašnjeg dana u Postire je pristao brod redovne pomorske grupe Supetar—Postire—Omiš. Tri par-

⁶⁸⁸ AVII, reg. br. 25—2, k. 1492.

⁶⁸⁹ Zbornik V/6 58, dok. 12.

⁶⁹⁰ Zbornik V/5 658, dok. 191. U ovom dokumentu (izvještaji Seste oružničke pukovnije) se o dijeljenju ulja kaže: „... Partizani su u selu „Podbarje“ kod sela Bola na otoku Braču, dijelili pučanstvu maslinovo ulje, koga su opljačkali u tvornici sardina u Postirima... Dijeljeno je tako, da je na glavu davano 1/2 l.“

tizana iz drugog voda, obučena u gradanska odijela, ušla su na motorni brod i sa revolverima u ruci prisilili posadu na predaju. Zarobljena su trojica ustaša.⁶⁹¹

Razvoj oružane borbe na Braču zabrinuo je kako ustaše i domobrane tako i talijanske vlasti. Zbog toga su na intervenciju Velike župe Cetina Talijani 9. jula otpočeli „čišćenje“ otoka Brača sa tri bataljona divizije „Peruda“ iz sastava talijanskog 18 armiskog korpusa. Prema zapovjeti Štaba 18 armiskog korpusa pomorske jedinice blokirale su s mora otok, dok su se pješadijske jedinice iskrcale na četiri tačke o. Brača i započele čišćenje. Operacija čišćenja trajala je do 13. avgusta 1942.⁶⁹²

Vještim manevrisanjem četa je uspjela da izbjegne borbe i da se prebaci iza leda talijanskih snaga. Nakon bezuspješnog pretresa čitavog terena talijanske jedinice su se vratile u Split,⁶⁹³ ostavljajući na otoku posade pored ustaško-domobranksih manjih posada.

Poslije povlačenja glavnine talijanskih snaga Četa bračkih partizana je nastavila sa pojačanim dejstvima. Sada je situacija na otoku Braču po okupatora, ustaše i domobrane postala još gora, o čemu ustaše izvještavaju:

...Njihova djelatnost (misli se na partizane — D. P.), koja se sastoji u napadima na naše i savezničke (talijanske — D. P.) postrojbe, na sela i osobe koje im nijesu sklone, na državnu i samoupravnu imovinu, najjače se ispoljava na području velike župe Cetina osobito u Makarskom primorju i na otoku Hvaru i Braču...⁶⁹⁴

Akcije partizana na Braču postaju sve češće. Tako je grupa od oko 20 partizana iz Bračke čete napala puščanom vatrom 14. jula u 6 sati u uvali Tiha Voda kod s. Baboviće jedan ustaški brod koji je saobraćao između Milna i Supetra i prisilila ga da se predā. Partizani su zaplijene

⁶⁹¹ Zbornik V/6 59, dok. 12.

⁶⁹² Zbornik V/5 dok 173 i 175.

⁶⁹³ Prema podacima iz jednog izvještaja IV zone, na otok se je iskrcalo 1750 Talijana sa 4 tenka. Prebacivanje je izvršeno jedrenjacima uz pratnju 3 ratna broda i 1 aviona (Zbornik V/6 50, dok. 12). Ustaško-domobranski podaci kažu da je u ovim akcijama uzelo učešće oko 2.000 Talijana sa tenkovima (zapovjedništvo Hrvatske mornarice od 29. VII 1942 (AVII, reg. br. 22/3—5, k. 71).

⁶⁹⁴ Zbornik V/6 338s, dok. 84.

nili oružje, municiju i opremu.⁶⁹⁵ Jedna grupa boraca upala je 24 jula u s. Sutivan, uništila općinsku arhivu i razoružala oružnika i lugara. Slične akcije izvršili su partizani 31. jula u s. Postire i s. Povlje.

Početkom avgusta nastavljeno je sa sličnim akcijama koje su potpuno onemogućile funkcionisanje ustaško-domobranske vlasti.⁶⁹⁶

Četa je 13. avgusta napala Supetar, koji su branile manje talijanske snage. Partizani su upali u samo mjesto i razoružali 5 finansa, zaplijenili 5 pušaka i 120 metaka. Poslije manje borbe sa talijanskim snagama oni su se povukli.⁶⁹⁷

Bračka četa napala je mjesto Bol, 15. avgusta, sa namjerom da uništi postrojenja njemačkog vinarskog poduzeća „Gimps“ i zaplijeni vino koje je bilo spremljeno za transport. Napad je uspio, poduzeće je demolirano i zaplijenjeno 16 vagona vina i 3 vagona rakije. Vino je podijeljeno na otoku Braču, a 3 vagona prebačeno je ribarskim brodovima na Biokovsko primorje.

Dana 20. avgusta 1. vod izvršio je napad na motorni brod koji je plovio uz samu obalu. Poslije prvih hitaca brod je pristao uz obalu i predao se. Tom prilikom zaplijenjeno je 150 kvintala ječma, 6 kvintala griza, 8 kvintala brašna i veće količine ostale hrane.⁶⁹⁸

Četa bračkih partizana razbila je ustašku vlast na otoku Braču, koja se još držala samo u većim mjestima, u Supetu, Pučišću i Nerezišću, a i tu je imala samo djelimične funkcije. Stoga su Talijani dovlačili snage na otok Brač i uspostavili nekoliko manjih garnizona i karabinjerskih stanica, pomoću kojih su uspjeli da uspostave djelimičnu kontrolu nad otokom, ali su bili nemoćni da onemoguće uticaj Partije u masama, kao i da dovedu u pitanje opstanak Bračke čete.

Talijani su 22. avgusta preko svojih špijuna doznali o mjestu i vremenu sastanka NOO mjeseta Bol. Karabinijeri su opkolili mjesto sastanka i tom prilikom uhapsili predsjednika Mjesnog NOO Bol i organizacionog sekre-

⁶⁹⁵ Zbornik V/6 59, dok. 12.

⁶⁹⁶ Zbornik V/6 303, dok. 70

⁶⁹⁷ Zbornik V/6 336, dok. 82.

⁶⁹⁸ AVII, reg. br. 62—5, k. 1492.

tara Mjesnog komiteta Partije za Brač Jozu Bodlovića. Uhapšenike su karabinjeri vodili prema mjestu Pražnice. Komanda čete, obaviještena o ovom dogadaju, postavila je zasjedu na cesti Pražnice—Nerežišće. Medutim, iznenađa, prije uhapšenika i njihovih sprovodnika, u zasjedu je upala talijanska kolona od 8 kamiona. Nakon kratke borbe, zarobljeno je 15 vojnika i jedan karabinjerski oficir. Ubijeno je i ranjeno 9 talijanskih vojnika, a kamioni su uništeni. Partizani nisu imali gubitaka. Sa talijanskim komandom u Braču povedeni su pregovori o zamjeni zarobljenih talijanskih vojnika za naše zatvorene drugove. Pregovori su uspješno završeni i razmjena je izvršena 29 avgusta na mjestu gdje je bila postavljena zasjeda.

Stalna aktivnost čete na otoku Braču uvjetovala je da se pojača priliv novih boraca. Prva grupa od 25 omladinaca sa otoka Brača upućena je 5 avgusta na Biokovo. Odmah poslije ove slijedile su nove i nove grupe, tako da je u avgustu sa Brača na Biokovo prebačeno 156 novih boraca. Grupe su se prebacivale noću, najčešće po nevremenu, ribarskim brodovima preko Bračkog kanala do luke Podgore.⁶⁹⁹

Da bi spriječili odlazak boraca sa otoka na kopno, Talijani su 26 avgusta ponovo poduzeli „čišćenje“ i tom prilikom na otoku su sekvestrirali oko 30 lada.⁷⁰⁰

Početkom decembra, odlukom Štaba IV operativne zone, Bračka partizanska četa prebačena je na Biokovo. Ali njenim odlaskom nije prestala borba protiv okupatora i ustaša na otoku Braču.⁷⁰¹ Stvarane su nove jedinice, tako da su se na o. Braču tokom cijelog rata nalazile partizanske snage.

2. PARTIZANSKA ČETA „MATIJA IVANIĆ“

Objektivni uslovi za oružanu borbu na otoku Hvaru bili su veoma povoljni. Još 23. oktobra 1941. formirane su u okolini Starigrada dvije partizanske grupe od po 8 drugova. Jedna grupa formirana je u rejonu s. Vrbanja, na mjestu Rašnik, a druga poviše Starigrada na mjestu

⁶⁹⁹ Izjava Josipa Marinkovića i ostalih preživjelih rukovodilaca NOB sa o. Brača (AVII, k. 1942).

⁷⁰⁰ Zbornik V/6 366, dok. 93.

zvanom Duboka. Ali se pitanju stvaranja partizanskih jedinica prišlo ozbiljno tek poslije savjetovanja na Vještića Gori. Razlog treba tražiti prije svega u neiskustvu i nedostatku odlučnosti nekih drugova iz partiskog rukovodstva o. Hvara i slabe povezanosti partiske organizacije sa PK. Poslije savjetovanja na Vještića Gori, broj partizana na Hvaru raste tako da je od novodošlih boraca i već postojećih grupa 20 juna 1942 formirana na otoku Hvaru partizanska četa „Matija Ivanić“.⁷⁰² Za komandira čete određen je Vinko Bilić, a za političkog komesara Ante Vojković. Borci su podijeljeni u dva voda. Prvi vod od 25 boraca, pod komandom vodnika Frane Benčića dejstvovao je na prostoru od Starigrada do s. Rašnik. Drugi vod, od 27 boraca, pod komandom Josipa Dulčića dejstvovao je oko Jelse, a logor (bazu) je imao u zaseoku M. Prapatna. Odmah po formiranju četa je izvodila akcije: 3. jula oslobođila je s. Dol i likvidirala jednog ustašu a noću 4./5. jula jedan njen vod razoružao je finansijsku stražu u s. Pivovanska Plaža, zaplijenivši 4 puške, 300 metaka i ostalog materijala.⁷⁰³

Partizanska četa „Matija Ivanić“, kao i Bračka četa, dejstvovala je po vodovima i desetinama na cijelom otoku, a prema potrebi cijela bi četa prikupljena izvodila brze i iznenadne napade na jače neprijateljske posade ili veće objekte. U početku je bolje odgovaralo dejstvo po vodovima i desetinama, jer se u to vrijeme na čitavom otoku nalazilo mnogo ustaških ustanova sa malim osiguranjem ili bez njega i nekoliko manjih oružničkih i finansijskih postaja. Napadi vodova i desetina na te objekte završavali su se obično sa uspjehom. Odmah po formiranju četa „Matija Ivanić“, ojačana grupom od 15 boraca iz Južnodalmatinske čete sa Biokova, 8. jula zauzela je s. Bogomolje, razoružala oružničku postaju i razorila općinsku zgradu.⁷⁰⁴ Zarobljeno je 7 oružnika, a zaplijenjeno 7 pušaka i 300 metaka. Oslobođenjem s. Bogomolje stvorena je oslobođena teritorija do s. Jelse. Istoga dana 2. vod

⁷⁰¹ Podaci o razvoju NOB na Braču i o dejstvima Bračke partizanske čete uzeti od učesnika sa Brača.

⁷⁰² Matija Ivanić je bio vođa pučkog ustanka na otoku Hvaru 1410 godine.

⁷⁰³ Zbornik V/6 59, dok. 12.

⁷⁰⁴ Zbornik V/5 668, dok. 191.

ove čete razoružao je oružničku postaju u s. Vrbanj. Zaplijenjeno je 6 pušaka, 2 pištolja, 250 metaka i 6 kvintala hrane.⁷⁰⁵ Četa „Matija Ivanić“ je 9 jula razoružala finansisku stražu u s. Gdinj. Zarobljena su 2 finansa, a zaplijenene 2 puške i 50 metaka.⁷⁰⁶ Oslobođenjem s. Bogomolje i s. Vrbanj započelo je raspadanje ustaške vlasti i na o. Hvaru, a u oslobođenim selima odmah se formiraju NOO koji uživaju masovnu podršku naroda.

Ustaška Velika župa Cetina, uplašena prvim uspješnim akcijama čete „Matija Ivanić“, obratila se 3 jula Štabu 18 talijanskog armiskog korpusa da poduzme „čišćenje“ Hvara. Talijani su istog dana poslali na Hvar oko 2.000 vojnika i karabinjera sa kamionima, tenkovima i strojniciama. Poslije tri dana pljačkanja, haranja i teroriziranja po selima a pošto su zapalile nekoliko kuća ove snage su se povratile u Split.⁷⁰⁷ Operacija „čišćenja“ završena je 16 jula 1942.⁷⁰⁸

U s. Vrbosko radila je u korist okupatora tvornica ribljih konzervi „Neptun“. Četa „Matija Ivanić“ je 20 jula zauzela s. Vrbosko, demolirala pomenutu tvornicu i tom prilikom zaplijenila 40.000 kutija sardina, 2.500—3.000 kg ulja, 15 buradi slane ribe i 30 kvintala soli. Veći dio hrane podijeljen je pučanstvu, a manji dio prebačen preko Hvarskog kanala na Biokovsko primorje.⁷⁰⁹

Grupa od 8 partizana iz 2 voda napala je danju 30 jula poreski ured u Starigradu i zauzela ga bez borbe. U kasi ureda nadeno je 180.000 kuna i nešto zlata što su ustaše bile oduzele pojedinim licima sa otoka i ono je vraćeno vlasnicima. Zlato za koje se nije mogao utvrditi vlasnik, zadržano je u fondu narodnooslobodilačkog pokreta. Zaplijenjen je sav kancelariski materijal i evakuisan, a ured uništen.⁷¹⁰ Za vrijeme ove akcije ustaški oružnici, koji su živjeli u kasarnama na kraju Starigrada, nisu intervenisali.

⁷⁰⁵ Zbornik V/6 59, dok. 12.

⁷⁰⁶ Zbornik V/5 668, dok. 191.

⁷⁰⁷ Zbornik V/6 60, dok. 12.

⁷⁰⁸ Zbornik V/5 646, dok. 180.

⁷⁰⁹ Zbornik V/6 339, dok. 84.

⁷¹⁰ Zbornik V/6 303, dok. 70 i 342, dok. 84.

Početkom avgusta u četi „Matija Ivanić“ formiran je 3 vod od 25 boraca na teritoriji općine Hvar. Komandir voda bio je Nikola Kuzmanović.

Drugi vod je 8 avgusta opkolio oružničku postaju u Starigradu. Bez borbe se predalo 11 oružnika sa puškama.

U jeku partizanskih akcija na otoku Hvaru ustaše su preduzele mobilizaciju obveznika za domobranstvo. Partiska organizacija je razvila propagandu među stanovništвом da se obveznici ne odazivaju pozivima ustaša, već da idu u partizane. Pozivu Partije odazivali su se svi regruti-domobrani. Njima se priključio i veliki broj omladinaca, tako da je na o. Hvaru došlo do masovnog priliva novih boraca u partizane. Skoro svakog dana dolazile su nove grupe dobrovoljaca u šumu u uvalu Stara odakle su prebacivani preko Hvarskog kanala u Podgoru pod Biokovom. U drugoj polovini 1942 sa Hvara na Biokovsko primorje prebačena su 372 borca.⁷¹¹

Narod otoka Hvara bio je listom za NOB. Odbori su postali jedini organi vlasti, i oni su uspješno rješavali ekonomski pitanja stanovništva, pomagali partizanske jedinice i regulisali međusobne odnose pojedinaca. NO odbor s. Bogomolje organizovao je u svom selu partizansku bolnicu u kojoj se stalno do kapitulacije Italije liječilo 20—40 ranjenika.

U njoj su se liječili ranjenici sa Biokova koji su prebacivani sa obale preko kanala, na Hvar u ovu bolnicu.

I hvarske narod opjevalo je borbu svojih partizana u pjesmi o Matiji Ivaniću koja je ubrzo postala omiljena borbena pjesma skoro svih partizana Jugoslavije.

3. KORČULANSKI PARTIZANI

I na otoku Korčuli postojala je partiska organizacija koja je imala jak uticaj na narodne mase. Međutim, tokom 1941 godine ona nije radila na stvaranju partizanskih odreda ili udarnih grupa, već je vodila intenzivan politički rad u narodu.

⁷¹¹ Izjava Andra Kovačevića i ostalih preživjelih rukovodilaca sa o. Hvara (Arhiv Istoriskog odeljenja CK SKH).

Početkom 1942 godine na otoku se pojavljuju prvi ilegalci, uglavnom partiski radnici, od kojih je 1 maja 1942 formirana prva oružana partizanska grupa, koja je po svojoj formi i aktivnosti slična ostalim grupama u Dalmaciji. Nekoliko dana poslije formiranja ona je zapalila skladište drvene grade u luci Korčula, koja je očekivala transport za Blato na Korčuli.⁷¹²

✓ Grupa je 9 maja posijekla tt stubove na liniji otoka. Poslije savjetovanja na Vještića Gori i ovdje se smjelije prišlo dobrovoljnoj mobilizaciji i stvaranju oružanih grupa. U partizane su pozvati drugovi koji su svojim radom za NOB bili najviše kompromitovani, i od njih su u junu formirane na Korčuli još dvije grupe. U sve tri grupe bilo je ukupno 52 partizana. Svaka grupa je imala svoj sektor dejstva na otoku. U toku jula i avgusta likvidirale su nekoliko talijanskih špijuna. Septembra su sve tri grupe upale u Velu Luku i demolirale fabriku sardina. To su bili samo prvi uspjesi partizana na Korčuli. U oktobru i novembru izvršili su 11 manjih, pretežno diverzantskih akcija: kidanje tt linija, demoliranje pojedinih objekata i manjih lučkih postrojenja, brisanje talijanskih natpisa itd.

Pored akcija partizani su intenzivno politički radili među narodnim masama na sprovodenju u život linije Partije, na pridobijanju ljudi za pokret, zatim na stvaranju NOO i na mobilizaciji novih boraca u čemu su postigli značajne uspjehe. U toku druge polovine 1942 godine, prema podacima učesnika, prebačeno je sa Korčule na kopno u partizanske jedinice odnosno NOV najmanje 100 boraca.⁷¹³

4. PELJEŠAČKI PARTIZANSKI ODRED

Partiska organizacija na poluotoku Pelješac uspjela je svojim radom da privuče narodne mase tako da su one

⁷¹² AVII, reg. br. 22—5, k. 1932 A.

⁷¹³ Jedan dio preživjelih drugova koji su bili u ovo vrijeme u udarnim grupama na Korčuli kaže da je u junu postojalo objedinjeno rukovodstvo nad svim grupama i da se već tada može govoriti o Korčulanskom odredu, onakvom kakvi su bili prvi dalmatinski odredi na kopnu (1941 — poč. 1942). Međutim, o tome se u dokumentima ne govori.

ogromnom većinom stajale na liniji NOB. Pa ipak, stvaranje partizanskih jedinica na ovom području sve do juna 1942 bilo je potpuno zapostavljeno. O tome je PK za Dalmaciju 22 novembra 1941 pisao: „...U Pelješcu drugovi nisu skoro ništa radili usljud oportunizma i kuka-vičluka... Na Pelješcu vojni obveznici neće da idu u ustašku vojsku, većina ih je spremna da ide u partizane...“⁷¹⁴ Ovakav stav partiskog rukovodstva na Pelješcu rezultirao je iz pogrješnog shvatanja formi NOB. PK zbog teške veze nije bio u mogućnosti da više pomogne partisku organizaciju. Tek u decembru 1941, uime PK, partisku organizaciju na Pelješcu obišao je organizacioni sekretar Ivan Amulić i sredinom decembra održao prvi sastanak sa grupom od 16 ilegalaca.⁷¹⁵

Na sastanku je zaključeno da se ova grupa poveže sa partizanskim logorima u Makarskom primorju. Ivan Amulić je, obilazeći uime PK partisku organizaciju u Makarskom primorju i na Pelješcu, namjeravao da od ilegalne grupe u logoru s. Gradac i ove sa Pelješca formira Pelješački odred koji će dejstvovati na poluotoku Pelješcu, razoružati oružničke postaje i druge manje neprijateljske posade na poluotoku i vršiti druge akcije.⁷¹⁶ Međutim do ovoga nije došlo, pošto je gradačka grupa ušla u sastav Južnodalmatinske partizanske čete, pa je od grupe na Pelješcu, formiran samostalni i malobrojni Pelješački NOP odred. Pelješački odred u januaru 1942 broji 25 boraca i djeluje na području između s. Kuna i s. Pijavičino.

Odred je u februaru izvodio manje akcije; porušio je 44 tt stuba od Trpnja do s. Kune. On je 26 februara razoružao 4 oružnika na cesti Kuna—Pijavičino, a 9 marta 2 oružnika u s. Paternja. U martu Pelješački odred je obišao član PK Andrija Božanić. Odred je tada brojao oko 40 boraca i pretstavljaо solidnu i politički svjesnu jedinicu, ali bez ikakvog borbenog iskustva. U prvim danima aprila odred je izvršio nekoliko manjih akcija poslije čega su se borci odreda prebacili na Biokovo i ušli u sastav Južnodalmatinske čete. Na Pelješcu su ostale manje par-

⁷¹⁴ Zbornik V/2 47, dok. 19.

⁷¹⁵ Izvještaj PK KPH od 20 XII 1941 (Zbornik V/2 221, dok. 78).

tizanske grupe koje u drugoj polovini 1942 izvode manje oružane akcije.

Zbog tih dejstava su koncem jula 1942 talijanske snage poduzele „čišćenje“ Pelješca, ali bez uspjeha. Tom prilikom su ubili 27 ljudi i internirali 146 lica.⁷¹⁷ Talijanski zločini nisu uplašili narod Pelješca i on je do konca oktobra 1942 dao u partizane preko 100 boraca.⁷¹⁸

*
* *

Formiranje partizanskih grupa, koje prilivom novih boraca prerastaju u čete, pretstavlja značajan dogadjaj u razvoju NOB otočkog područja. Ovim akcijama okupator je prisiljen da na ostrvima drži svoje snage i da povremeno tamo šalje brojnije jedinice u cilju „čišćenja“. Dejstva partizana na srednjodalmatinskim ostrvima donekle su ugrozila i pomorski saobraćaj duž ostrva, a ostrva postepeno postaju značajan izvor boraca za partizanske jedinice na kopnu, u prvom redu na Biokovu.

U političkom pogledu formiranje i dejstva ovih jedinica na ostrvima značili su negaciju propagande koju su sprovodile vlasti NDH, ističući da ovde neće doći do stvaranja partizanskih jedinica jer ovaj narod ne voli partizane. Međutim, i ovde su brzo stvorene partizanske jedinice, čiji je opstanak na malom području, okruženom morem, bio moguć u prvom redu zbog ogromne podrške koju je narod ovih ostrva pružao partizanima.

5. BATALJON „VOJIN ZIROJEVIĆ“

Livanjski kotar, iako bosanski kraj, bio je partiski vezan za PK za Dalmaciju. Tu je djelovao OK koji je u svom sastavu imao 37 članova Partije. Međutim vojnim operacijama i oružanim borbama na ovom području rukovodio je Operativni štab za Bosansku Krajinu, tako da partiska organizacija i oružana borba nisu bili vodenii iz

⁷¹⁶ Zbornik V/3, dok. 25.

⁷¹⁷ Saopštenje Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača br. 52.

⁷¹⁸ Prema sjećanju prezivjelih boraca. O dejstvima i radu ovog odreda postoji mali broj neprijateljskih dokumenata i neki naš dokumenat.

jedinstvenog centra. Naredbom VŠ početkom 1942 godine jedinice sa kotara Livno stavljenе su pod komandu IV operativne zone. Ovom naredbom u sastav zone ušle su jedinice: bataljon „Starac Vujadin“, Livanjska i Rilička četa. Ove jedinice bile su nesredene, a u njima se osjećao znatan uticaj četnika.⁷¹⁹

Bataljon „Starac Vujadin“ formiran je prvih dana avgusta 1941, za vrijeme ustanka u Drvarskom srežu. Njegovi borci, većinom seljaci iz sela Sajkovići i Gubin, žive poluvojničkim životom i nerado vode borbu na terenu daleko od svojih kuća. Odmah po formiraju ovaj bataljon je bio pod komandom Štaba Drvarske brigade, a zatim pod komandom Petog krajiškog odreda. Pod rukovodstvom IV operativne zone nalazio se kratko vrijeme i tada nije izvodio veće oružane akcije. U junu bataljon glavnim snagama sadejstvuje jedinicama Petog krajiškog odreda u borbama oko Glamoča, dok manjim snagama učestvuje sa jedinicama Srednjodalmatinskog odreda u odbrani Dinare. Po oslobođenju Livna ulazi u sastav krajiških jedinica.

PK za Dalmaciju, pružajući pomoć partiskoj organizaciji Livna, uputio je oktobra 1941 Vojina Zirojevića⁷²⁰ na područje Livna, sa zadatkom da radi na jačanju partiske organizacije.⁷²¹ Njemu je pošlo za rukom da sredi partisku organizaciju i kao sekretar formira OK. U januaru 1942 sazvano je savjetovanje partiskog rukovodstva ovog kraja, radi razrade zadatka Partije za stvaranje partizanskih jedinica i razvoja oružane borbe.

U to vrijeme, tj. na početku 1942, na području Livna oko planine Cincara nalazile su se Livanjska i Rilička partizanska četa koje su ukupno imale 150 boraca. Obe

⁷¹⁹ U jednom izvještaju Glavnog štaba Hrvatske od 25 V 1942, kaže se: „Bio je jedan bataljon negdje oko Livna (bataljon „Starac Vujadin“ — D. P.) ali je on potpuno nepouzdani, jer je uslijed pomanjkanja političkog rada potpao pod četnički uticaj...“ (Zbornik V/4 334, dok. 84).

⁷²⁰ Vojin Zirojević kao istaknuti partiski radnik uhapšen je 1940 godine i zatvoren u Lepoglavi odakle je uspio pobjeći, ali su ga Talijani opet uhapsili i zatvorili na o. Ošljak, odakle ga je po direktivi Partije 31 VII 1941 oslobođila grupa omladinaca sa o. Ugljana. Ubili su ga četnici početkom 1942, kao političkog komesara Dinarskog odreda. Proglašen je narodnim herojem.

⁷²¹ Zbornik V/1, dok. 59.

čete bile su formirane na teritorijalnom principu, tako da je svako selo imalo svoj vod. Borci su živjeli kod svojih kuća i bavili se svakidašnjim poslovima dok su vojničke dužnosti — uglavnom izvidanje i patroliranje — obavljali povremeno da bi odbranili svoja sela od upada ustaša iz Kupresa i Prozora. Livanjska i Rilička četa stajale su pod komandom Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, ali zbog njihovog teritorijalnog karaktera i udaljenosti od prepostavljenog štaba one nisu pretstavljale neke čvršće jedinice niti su raspolagale većim borbenim iskustvima.

Položaj četa je bio veoma težak, a situacija na terenu vrlo komplikovana, jer su se oko ove teritorije nalazile jake neprijateljske snage. Na sjeveru prema Mrkonjić-Gradu djelovale su četničke snage Drenovića, a u Kupresu i Prozoru ustaška crna legija pod komandom ratnog zlikovca Ante Bobana i Juce Rukavine. Ustaše i četnici vršili su česte israde iz svojih uporišta prema Cincaru, što je pretstavljalo stalnu opasnost po partizanske snage i mirno stanovništvo ovog kraja. Štab IV operativne zone, uz saglasnost sa PK, koncem aprila 1942. donio je odluku da se na područje Livna zbog ovako teške situacije uputi Edo Santini i grupa od 59 dalmatinskih boraca. Edo Santini je po ovlašćenju PK i Štaba IV operativne zone na ovom terenu pretstavljaо partiskog i vojnog instruktora. On je stigao na teren Livna 5 maja i odmah održao sastanak Okružnog komiteta. Na ovom sastanku donesena je odluka da se pored Livanjske i Riličke čete formira jedna udarna četa, koju je OK za Livno proglašio proleterskom četom.⁷²²

Četa je formirana 14 maja, a kako je u svome sastavu imala najviše Hrvata, orijentisala je svoja dejstva na sela oko Prozora i Kupresa. Formiranjem ove čete, prvi put od ustanka u Bosanskoj krajini, na jednom ograničenom i uskom partizanskom području borile su se zajedno srpske i hrvatske partizanske jedinice. Zajedničkom borbom na planini Cincaru stvarano je bratstvo i jedinstvo hrvatskog, srpskog i muslimanskog naroda.

Po selima oko Cincara, ustaše su izvršile nečuvene zločine nad srpskim stanovništvom, a zatim su četnici sproveli masovne pokolje muslimana. Šovinističke strasti,

razbuktane vještom politikom okupatora, vodile su sigurnom uništenju cijelog naroda ovog kraja. U toj teškoj situaciji, među dva gola noža zavadene braće, hrabro su stali partizani Cincara.

Od snaga na Cincaru, naredbom Štaba IV operativne zone br. 69 od 6 juna 1942,⁷²³ formiran je od Livanjske i Riličke čete bataljon „Vojin Zirojević“. Za komandanta bataljona postavljen je Nedeljko Manojlović, a za zamjenika komandanta Mile Marković.⁷²⁴ Za političkog komesara bataljona postavljen je Mustafa Lafetić,⁷²⁵ a za zamjenika političkog komesara Andrija Buble. Za operativnog oficira bataljona postavljen je Ibrahim Lafetić. Za oficira Štaba postavljen je Mirko Kutlaša, za obavještajnog oficira Ante Mioč,⁷²⁶ a za intendanta Vinko Konte.

Bataljon „Vojin Zirojević“ pod komandom Operativnog štaba za Bosansku Krajinu učestvuje od 6 do 13 juna u borbama za oslobođenje Glamoča.⁷²⁷ Od 6 do 9 juna bataljon je držao zasjedu na cesti Livno—Glamoč na mjestu zvanom Koričani, gdje ga je 9 juna izjutra, potpomognuta tenkovima napala jedna talijanska kolona opštim pravcem s. Koričani—Glamoč. Talijani su se probili u Glamoč uz gubitke od 7 mrtvih... U grad su došli (misli se na ove talijanske snage — D.P.) oko 3 časa popodne, potovarili nešto na kamione sa civilnim stanovništvom i odmah su se vratili...⁷²⁸ Bataljon „Vojin Zirojević“ i 3 četa Udarnog bataljona Petog krajiskog odreda dočekali su u zasjedi manje dijelove ove kolone po njenom povratku. „...Borba je bila kratka, jer su Talijani sa 5 bacača tukli naše položaje, sa kojih smo se morali povući. Po izvještaju komandira 3 čete (misli se na 3 četu Udarnog bataljona — D.P.) poginulo je i ranjeno oko 56 Talijana...“⁷²⁹

⁷²² Podaci iz izjave druga Eda Santinija.

⁷²³ Zbornik V/5 39, dok. 13.

⁷²⁴ Poginuo aprila 1944 na Korčuli u borbi protiv Njemaca.

⁷²⁵ Narodni heroj, poginuo u borbi protiv četnika krajem juna 1942 dok. Glamoča.

⁷²⁶ Borac Španske republikanske vojske, poginuo 1945 kao komandant brigade u borbi kod Šida.

⁷²⁷ Napad nije uspio, jer su četnici pod komandom Babića, Kutnjaca i Vještice napali partizane s leđa (Zbornik IV/5, dok. 56).

⁷²⁸ Zbornik IV/5 243, dok. 84.

⁷²⁹ Isto.

Od 10 do 12 juna bataljon je učestvovao u čišćenju okoline Glamoča od četnika. Na putu za Cincar bataljon je prenoćio 12/13 juna u s. Vidimlije u kome su kuće od pruća obložene blatom (bajte). Ozebli i umorni, borci su zaspali bez osiguranja, a tu nebudnost iskoristio je neprijatelj. Četnici Jovana Babovića neopaženo su se približili selu i rano izjutra 13 juna izvršili napad na bataljon „Vojin Zirojević“. Nespremni, opkoljeni sa svih strana, bez zaklona, iznenadeni neočekivanim napadom, borci su se našli u vrlo teškom položaju. Bataljon se nije branio kao cjelina, već se svaki borac snalazio kako umije, probijajući se pojedinačno ili u manjim grupama prema Cincaru. Pri probijanju bataljon je imao 10 mrtvih, 6 ranjenih i zarobljenih. Među mrvima se nalazio i politički komesar bataljona Mustafa Lafetić.

Tokom jula bataljon je usmjerio svoja dejstva u pravcu Kupresa i sprječavao ustaške ispade ka s. Vukovsko. Na ovom sektoru vodile su se skoro svakodnevno borbe uz obostrane gubitke, što ilustruje i ovaj izvještaj:

Od 6 do 17 jula, vodili smo skoro svaki dan okršaje sa ustašama koji su vršili ispade iz Kupresa ili Prozora. U tim akcijama, prema pričanjima seljaka, ubili smo oko 40 crnolegionara, a svakako da je broj ranjenih daleko veći. Mi smo imali 7 mrtvih i 14 ranjenih.⁷³⁰

Pored ovih akcija bataljon je postavljaо zasjedu na cesti Duvno—Kupres i Duvno—Livno, rušio komunikacije i tt veze. On je 15 jula postavio zasjedu na cesti Duvno—Kupres kod šume zvane „Borova Glava“ u kojoj je uništen 1 vod domobrana i ustaša i zapaljena 2 kamiona. Ubijeno je 17 domobrana i ustaša, a 5 zarobljeno. Zaplijenjeno je 13 pušaka i 2 puškomitrailjeza.⁷³¹

Po dolasku Glavne operativne grupe VŠ na područje Livna, bataljon „Vojin Zirojević“ sadejstvuje u akcijama oko Livna. Tako je jedna četa ovog bataljona 25 jula postavila zasjedu na cesti Livno—Duvno kod s. Prisoje. Zasjeda je zarobila 9 ustaških milicionera, koji su bježali iz Duvna prilikom napada Prve proleterske brigade na

⁷³⁰ Izvještaj bataljona „Vojin Zirojević“ od 19 VII 1942 (AVII k. 206, reg. br. 15/2).

Duvno.⁷³² Druge dvije čete od 25 jula do oslobođenja Livna držale su položaje na cesti Livno—Šujica, radi sprječavanja eventualnog ustaškog napada iz Livna.

U napadu na Livno, 5 avgusta, borci bataljona „Vojin Zirojević“ po grupama su pridodati proleterskim jedinicama kao vodiči osim jednog voda od 32 partizana sa mitraljezom kojim je ojačan 2 bataljon Prve proleterske brigade.

Poslije oslobođenja Livna bataljon „Vojin Zirojević“ dodijeljen je Komandi mesta Livno da vrši ulogu posadne jedinice. Kada je 16 avgusta formirano Vojno područje Livno, bataljon je kao jedinica za osiguranje vojno-požadinske vlasti dodijeljen tom području. To je urađeno zbog toga što je većina boraca bataljona bila iz Livna i relativno su dobro poznavali političke probleme ovog kraja, pa su mogli lakše obavljati svoje funkcije, a i politički djelovati u narodu. Kasnije, 4 septembra 1942, bataljon „Vojin Zirojević“ ušao je u sastav 3 NOP odreda IV operativne zone u čijem sastavu se nalazio sve dok nije kompletan ušao u sastav Desete hercegovačke brigade oktobra 1942 godine.

6. POKUŠAJ STVARANJA ODREDA NA PODRUČJU LIVNO — BOSANSKO GRAHOVO

U cilju organizacionog sređivanja partizanskih jedinica na području Livno—Bosansko Grahovo, Štab IV operativne zone namjeravao je da u toku juna, jula i avgusta formira jedan ili dva partizanska odreda. Ali je na putu bilo niz teškoća. Bataljoni „Starac Vujadin“ i „Vojin Zirojević“ povremeno su izvodili akcije u okviru Trećeg i Petog krajiškog odreda, a povremeno u zajednici sa snagama IV operativne zone. Međutim, nalazeći se na graničnom području Dalmacije i Bosne, oni ustvari nisu bili čvrsto povezani ni za Operativni štab Bosanske Krajine ni za Štab IV operativne zone. To je svakako labavilo odgovornost i organizacionu povezanost ovih jedinica.

⁷³¹ „Krajišnik“ br. 8, list koji se čuva u arhivi muzeja Narodne revolucije u Sarajevu (bez registra).

⁷³² Zbornik IV/6 142, dok. br. 61.

Zato je bila potrebna sporazumna odluka zainteresovanih štabova o organizacionom sredivanju ovih jedinica. Štab zone je u prvo vrijeme u junu, poslije savjetovanja na Vještića Gori, namjeravao da formira odred od dva bataljona („V. Zirojević“ i „S. Vujadin“). Međutim, oba bataljona djelovala su na terenima međusobno udaljenim, pa se taktička veza nije mogla uspostaviti. Bataljon „Starac Vujadin“ je dejstvovao u rejonu s. Peulje—s. Sajković, a bataljon „Vojin Zirojević“ na Cincaru. Zato je Štab zone u sporazumu sa Štabom Petog krajiškog odreda namjeravao da formira jedan odred od bataljona „Starac Vujadin“ i grahovskog partizanskog bataljona „Budućnost“ (tada 3-ćeg bataljona Petog krajiškog odreda) koji su dejstvovali na zajedničkom području. Takođe je bilo namjeravano da se od bataljona „Vojin Zirojević“ i glamočkog partizanskog bataljona „Gavrilo Princip“ formira drugi odred.

Prvi sastanak u cilju formiranja ovih odreda održan je na inicijativu Štaba IV operativne zone 30. juna. Na sastanku su bili pretstavnici četiri pomenuta bataljona i Petog krajiškog odreda. Razmatrajući operativne i geografske uslove prisutni su se složili da bi trebalo da sva četiri bataljona budu objedinjena ili u jednom odredu ili pod jednim operativnim štabom. Međutim konačno rešenje nije moglo biti doneto bez saglasnosti Operativnog štaba za Bosansku Krajinu. Zato je Štab zone tražio od GŠ Hrvatske da potpomogne rešenje ovog pitanja kod Operativnog štaba za Bosansku Krajinu.⁷³³

U cilju rešenja ovoga pitanja održan je 24. jula u s. Bastasima (Livanjsko Polje) novi sastanak kojemu su pored pretstavnika pomenutih jedinica prisustvovali i pretstavnici Štaba zone i Operativnog štaba za Bosansku Krajinu. Konačna odluka ni tada nije donesena, jer se stvaranju odreda, kako je to gore iznijeto, protivio pretstavnik Petog krajiškog odreda i pretstavnik bataljona „Budućnost“. Na ovaj sastanak je trebalo da dode i zamjenik komandanta Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, ali uslijed ranjavanja nije mogao doći.⁷³⁴

⁷³³ Zbornik V/5, dok. 56, 63 i tom. V/6, dok. 12.

⁷³⁴ Zbornik V/6 60, dok. 12.

O ovome pitanju je raspravljanje i kasnije. Dolaskom glavne grupacije NOVJ pod komandom VŠ na ovo područje formiranje ovih odreda skinuto je s dnevnog reda.

7. NAPAD NA VRGORAC

Do kraja juna na području sjeverne i srednje Dalmacije sprovedene su odluke Glavnog štaba Hrvatske i odluke savjetovanja na Vještića Gori. Njihovom realizacijom organizaciono su se sredile postojeće partizanske jedinice i formirali jači partizanski odredi: NOP odred za sjevernu i NOP odred za srednju Dalmaciju. Međutim, sprovođenje ovih odluka u južnoj Dalmaciji iako je na tom području NOP bio u porastu, je zaostajalo, jer su delegati južne Dalmacije izgubili dosta vremena pri prebacivanju od Vještića Gore do Biokova. Zbog toga je odluka savjetovanja na Vještića Gori i naredba Štaba IV zone za formiranje bataljona „Jozo Jurčević“ od svih dotadanih partizanskih jedinica između Omiša, Imotskog, r. Neretve i mora, sprovedena tek u julu.⁷³⁵

Međutim za to vrijeme su Neretljanska i Prva južnodalmatinska četa brojno narastale prilivom novih boraca. Od pojedinačnih manjih akcija, obje čete prelaze na zajednička, krupnija dejstva. Ova dejstva ukazala su na potrebu formiranja većih jedinica.

Sredinom juna, odlukom Okružnog komiteta KP za Makarsku riješeno je da se izvrši napad združene Neretljanske i Prve južnodalmatinske čete na Vrgorac, tada najjače ustaško-domobransko uporište na Biokovu. Vrgorac su branile ove neprijateljske snage: vod (25) domobrana, 10 oružnika, finansiska straža (8 ljudi) i 41 pripadnik seoske milicije.⁷³⁶ Uoči napada partiska čelija u Vrgorcu je od svojih članova formirala udarnu grupu od 15 drugova, sa zadatkom da u vrijeme napada Neretljanske i Prve južnodalmatinske čete djeluje u samoj varošici, kao ubaćena jedinica u cilju dezorganizacije neprijateljske odbrane.

Prikupljanje za napad Neretljanske i Prve južnodalmatinske čete završeno je 13. juna. Prema utvrđenom planu, obje čete su 15. juna izjutra prešle jednovremeno

u napad. Glavni udar izведен je na žandarmerisku i domobransku kasarnu i nakon polačasovne borbe domobrani su se predali. Zarobljeno je 13 domobrana i zaplijenjeno 15 pušaka. Slična situacija bila je i pri napadu na finansisku i žandarmerisku kasarnu, gdje je zarobljeno 6 žandarma, 2 finansa i 15 pušaka.⁷³⁷

O tom se napadu u izvještaju Velike župe Cetine kaže:

... 15 lipnja 1942 oko 5 sati ujutro napala je grupa oko 600 naoružanih partizana na mjesto Vrgorac, kotar Makarska na koje su sa svih strana otvorili puščanu i strojno-puščanu vatru sa bacanjem bombi. Napad je najpre izvršen na oružničku postaju. Oružnici koji su se zatekli u vojarni pružili su otpor otvorivši vatru, ali su obasuti puščanom i strojno-puščanom vatrom i bacanjem bombi od brojno jačeg napadača, te budući su partizani srušili krov vojarne sa bombama, kao i prozor od zgrade što im je omogućilo slobodno bacanje bombi u vojarnu, oružnici su bili prisiljeni na predaju.

Partizani su ovom prilikom odnjeli iz oružničke postaje sav materijal i stvari posteljinu i drugo. Od oružja i streljiva odneli su 29 pušaka, oko 2.500 naboja, 10 bombi, gotovog novca iz postajne menaže 13.800 kuna, 2.133 kuna beriva pričuvnika.

Iz duvanske postaje pored drugih stvari, nameštaja i materijala i duvana, odnjeli su prema neprovjerenim podacima gotovog novca 1,200.000 kuna.

Iz poreske uprave i pošte nije se moglo dobiti podaci koliko je novaca odnešeno, dok iz općine Vrgorac odnjeli su 100.000 kuna, a od prehranbenog odbora općina Vrgorac odneli su za-tečenu količinu namirnica i sav novac, ali koliko ne zna se.

...
Partizani su prije odlaska zapalili skladišta dvije zgrade duvanske postaje sa cijelokupnom količinom u njima zatečenog duvana kojeg je navodno bilo oko 50 vagona, te zgradu oružničke postaje koje su zgrade sa svim stvarima i nameštajem potpuno izgorjele.

...
Partizani su napustili Vrgorac oko 20 sati i sa njima su otišli svi komunistički orijentisani, kao i mnogo drugih osoba

⁷³⁵ Građa za istoriju NOB Biokovsko-neretljanskog okruga (Arhiv CK SKH).

⁷³⁶ Isto.

⁷³⁷ Zbornik V/5 236s, dok. 63. Po neprijateljskim dokumentima zaplijenjeno je 29 pušaka.

netko kao njihov pristalica, a drugi iz straha. 90% građana napustili su Vrgorac otišavši po obližnjim mjestima i šumama bojeći se represalija od talijanske vojske i vlasti.

16. lipnja ov. g. oko 8 sati stigla je u Vrgorac talijanska vojska iz Metkovića sa oko 12 tenkova, oko 15 samovoza sa oko 400 vojnika.

Talijani su po okolnim mestima u Staševici, Draževićima i Umčanima izvršili pretres sela u okolini te u Staševici zapalili nekoliko kuća u kojima nisu našli stanovnika.

Istoga ovoga dana partizani su napali oružničku postaju Kozica istu opljačkali i zapalili zarobivši 4 oružnika...

13 pričuvnika koji su ovoga dana bili pošli sa teretnim samovozom iz Kozice za Omiš preko Vrgorca sačekali su ih partizani 3 km. udaljeno od Kozice razoružali i prema nepotvrđenim vjestima zarobili i odveli sa sobom te se i za njihovu sudbinu ne zna, ali se pogovara da su ih pustili.

Ovom pljačkom sa postaje Kozica partizani su pored cijelog namještaja, stvari i materijala i od 13 pričuvnika odnijeli oko 18 pušaka, oko 3.000 naboja i oko 15 bombi...⁷³⁸

U napadu na Vrgorac i s. Kozica pогinula su 5, a ranjena 4 partizana. Do gubitaka je došlo na ovaj način:

Poslije likvidacije Vrgorca, ... jedan kamion domobrana prodro je kroz našu zasjedu i približio se samom gradu, ali tu je zaustavljen sa jednim puškomitrailjezom i razoružao je 15 domobrana sa punom vojničkom spremom. Partizani koji su se našli na licu mjesta zatražili su od štaba bataljona da sa istim kamionom podu razoružati žandarmerisku stanicu u Kozici otkuda je pomoć i poslana. Po odobrenju uputilo se 25 partizana u pravcu Kozice (Partizani su se preobukli u domobranske uniforme — D. P.). Međutim, zasjeda koja je prvi put domobrane propustila, videći da se vraća (kamion) otvorili su vatru i ubili 5 naših drugova, a 4 ranili...⁷³⁹

U obje ove akcije zaplijenjeno je oko 60 pušaka, 2.080.000 kuna, veća količina duhana i drugog raznog materijala. Zapaljeno je 35 vagona duhana i domobranske kasarne.⁷⁴⁰

Napad na Vrgorac je prva veća akcija partizana na Biokovu. Oslobođenje Vrgorca, pa i privremeno, našlo je odjeka u selima Ljubuškog i Imotskog kotara. U partizane se prijavilo na desetine novih boraca. Istoga dana

⁷³⁸ Zbornik V/5 593—595, dok. 160.

⁷³⁹ Zbornik V/5 237, dok. 63.

⁷⁴⁰ Isto.

poslije borbe stupilo je u partizane iz samog Vrgorca 80 a iz ostalih sela oko Biokova, u roku od nekoliko dana, 200 dobrovoljaca, većinom omladinaca sa sela.

Prilikom ovog napada ispoljile su se izvesne nezdrave pojave i greške koje su došle kao rezultat sektaštva. Jednice su u akciji nosile crvene zastave, a u oslobođenom Vrgorcu sitnim obrtnicima i malim trgovcima konfiskovana je pokretna imovina.⁷⁴¹

Poslije ovoga napada, Treći vod Prve južnodalmatinske čete pod komandom Nike Glavine postavio je zasjedu na Turiji, na koju je naišao talijanski vojno-poštanski kamion. Posada kamiona od 7 vojnika poslije borbe od 10 minuta uništena je. Zaplijenjen je kamion, 7 pušaka i izvjesne količine materijala.

8. DRUGI NAPAD TALIJANA NA BIOKOVO

Odmah poslije zauzimanja Vrgorca Talijani su otpočeli sa pripremama za ponovni, do tada najveći napad na Biokovo. Postavili su cilj da likvidiraju partizanska uporišta naročito ono u s. Grnčeniku i da zaposjednu cijelo ovo područje. To im je bilo potrebno prije svega da osiguraju nesmetan pomorski saobraćaj Neretljanskim Kanalom. Za izvršenje ovog zadatka talijanska Viša komanda oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“ angažovala je, prema nepotpunim podacima, sljedeće snage: iz divizije „Mesina“ (Messina) 1 bataljon 93 puka, dijelove 94 pješadijskog puka i dijelove 108 legije crnih košulja; iz divizije „Marke“ 2 bataljon 55 pješadijskog i dijelove 32 artiljeriskog puka. Angažovana je i ustaška milicija iz s. Dusine. Ukupno je za napad predviđeno oko 3.000 vojnika uz podršku avijacije. Napadom je rukovodio general Dalmaco Renco, komandant talijanskog 6 armiskog korpusa.⁷⁴²

⁷⁴¹ Pored toga bilo je i drugih pojava: „... karakteristično je da je masa za vrijeme boravka partizana u mjestu počela da pljačka izloge i trgovine. Naši nisu bili dorasli da to zaustave...“ (Zbornik V/5 237, dok. 63).

⁷⁴² „Saopštenja Savezne državne komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača“, sveska br. 66—93.

Partizani su saznali blagovremeno o namjerama i prikupljanju talijanskih snaga, pa su na osnovu toga izdata naredenja Prvoj južnodalmatinskoj i Neretljanskoj četi, da svaka u svom rejonu vodi zadržavajuću odbranu, otstupajući preko uzastopnih linija prema unutrašnjosti Biokova. Namjera partizana bila je da elastičnom odbranom uvuku nadmoćne talijanske snage u planinsko i krševito zemljište koje pruža ograničene mogućnosti za razvoj snaga i ograničava upotrebu tehnike; s druge strane, partizanima koji su imali samo lako naoružanje, teško prohodno zemljište, koje su dobro poznavali, pružalo je, u odnosu na Talijane, povoljne mogućnosti za manevar. Računalo se da će partizani ovakvim načinom dejstva paralizati premoć neprijatelja u tehnici.

Partizanskim četama je takođe naređeno da prilikom povlačenja u unutrašnjost planine ostavljaju po mjestima koja napuštaju, grupe partizana sa zadatkom da postavljaju zasjede na komunikacijama i da vrše smjele napade na manje neprijateljske dijelove, stvarajući nesigurnost i potenciju u neprijateljskoj pozadini.

Kao što vidimo ovdje je, zbog nadmoćnosti neprijatelja i konfiguracije zemljišta, sasvim pravilno primjenjena zadržavajuća odbrana sa dejstvom partizanskih grupa u pozadini.

Talijani su preduzeli napad 24. juna 1942. sa linije Metković—Ploča, nanoseći glavni udar opštim pravcем s. Ploče—s. Drašnice—Sv. Jura. Sa zapadne i sjeverozapadne strane Biokova zaposjele su talijanske snage liniju s. Tučepi — k 842 — s. Slivika, i zatvorile obruč oko partizanskih snaga.

Na glavnom pravcu neprijateljskog udara, na liniji Modruša — Gradačke stjene Talijanima je pružen žilav otpor. Partizani, vješto maskirani, otvorili su iznenadnu vatru sa bliskog otstojanja i zadržali Talijane. Oni su sutradan uz podršku artiljerije nastavili napredovanje u pravcu s. Grnčenik kojim su u toku dana ovladali. Od s. Grnčenika neprijatelj nije poduzimao dalje napade. Zadovoljio se time što je zapalio selo i staje u planinskim predjelima.

U meduvremenu, dijelovi Neretljanske čete probili su se neprijatelju iza leđa i otpočeli sa napadima u njegovu

pozadinu. Ta dejstva su još više obezglavila neprijateljsku komandu, koja je donijela odluku o povlačenju svojih snaga sa istočnih padina Biokova.

U ovim borbama Talijani su imali 22 mrtva i 53 ranjena, dok je na strani partizana bilo 5 mrtvih i 5 ranjenih.⁷⁴³

Kao i za vrijeme ranijih napada i ovog puta su talijanske okupatorske jedinice izvršile zločine i na ovom području. Tako su pripadnici 93 pješadijskog puka divizije „Mesina“ ubili u s. Gradac i Baćina 13 lica, opljačkali veliki dio imovine i izvršili razna druga nedjela u ovim selima. U s. V. Prolog, gdje je dejstvovao 94 pješadijski puk iste divizije, ubijeno je 19 lica. U s. Borovci opljačkano je 20 kuća i internirano 75 lica. U rejonu s. Plana Talijani su ubili 10 lica, a iz s. Desne internirano je 26 lica. Jedan dio s. Desne potpuno je spaljen. Na području Vrgorca Talijani i ustaška milicija iz s. Dusine takođe su vršili zločine. Pored toga u selima Zaostrog, Brist, Pasičina, Draževitići i Višnjica zapaljen je izvjestan broj kuća a sela opljačkana.⁷⁴⁴

Poslije povlačenja Talijana jedna grupa partizana Prve južnodalmatinske čete, u jačini od 15 boraca, prebacila se preko Hvarskog Kanala na otok Hvar, radi sadejstva sa Hvarskom partizanskom četom u oslobođenju s. Bogomolje.

9. FORMIRANJE I DEJSTVA BATALJONA „JOZO JURČEVIĆ“

Neuspjeli napadi Talijana na partizanske jedinice u južnoj Dalmaciji pozitivno su uticali na masovni prliv boraca u Prvu južnodalmatinsku i Neretljansku partizansku četu. Njihovo brojno stanje je stalno raslo.

U to vrijeme su stigli delegati sa savjetovanja na Vještića Gori. Oni su donijeli naredenje Štaba IV operativne zone po kome je trebalo formirati jedan partizanski

⁷⁴³ AVII, k. 1940, reg. br. 22/3—2.

⁷⁴⁴ Saopštenja Savezne državne komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača, sveska br. 66—93, str. 840.

bataljon na području Biokova i desne obale donjeg toka r. Neretve.⁷⁴⁵ Prema tome, bataljon je formiran 15. jula. U njegov sastav su ušle Prva južnodalmatinska i Neretljanska četa, i grupe novoprdošlih boraca. Štab bataljona su obrazovali: komandant bataljona Petar Bogunović, njegov zamjenik Jure Galić, politički komesar Nedeljko Bošković, njegov zamjenik Jozo Tomašević, operativni oficir Gojko Ujdurović, informativni oficir Sergije Petrović, obavještajni oficir Pavle Lozo i intendant Ante Šutić.⁷⁴⁶ Bataljon je dobio naziv „Jozo Jurčević“, a imao je 6 četa koje su nazvane po imenima poginulih prvorazorednika ovog kraja i određen im je komandni kada.

Prva četa „Ervin Klarić“ — komandir Ante Beroš, komesar Mate Nizić; Druga četa „Vitomir Viskić“ — komandir Vlado Viskić, komesar Ante Andrijašević; Treća četa „Vid Mihaljević“ — komandir Niko Glavina, komesar Jerko Kovačević; Četvrta četa „Srećko Borić“ — komandir Poldo Mikulić, komesar Mijo Martinac; Peta četa „Petar Hristić“ — komandir Drinko Tolić, komesar Vlado Aleksić; Omladinska četa „Anton Torkar“ — komandir Ivan Rubiša, komesar Niko Katić.

Čete su do bile određena područja na kojima su djelovale i izvršavale odredene zadatke. Sa tako raspoređenim četama bataljon je kontrolisao područje Biokova od r. Cetine do r. Neretve.

Formiranjem bataljona „Jozo Jurčević“ definitivno se sreduje organizaciono pitanje partizanskih jedinica na Biokovu.

Po uputstvima Štaba IV operativne zone jedan od osnovnih zadataka bataljona bio je pojačana aktivnost u pravcu Imotskog i Hercegovine. Ovo stoga što je Imotska

⁷⁴⁵ Odluka o formiranju ovog bataljona i naredba Štaba IV operativne zone donijeta je 6. Juna 1942., prilikom vojno-političkog savjetovanja na Vještića Gori. Međutim, ta je naredba stigla na Biokovo tek oko polovine jula 1942 tako da je štab bataljona formiran sa zakašnjenjem.

⁷⁴⁶ Zbornik V/5, dok. 14.

⁷⁴⁷ Jozo Jurčević iz Makarske bio je istaknuti partizanski radnik. On je često zatvaran i osudivan. Za vrijeme vlade Cvetković — Maček (1940 godine) uhapšen je i oteran u koncentracioni logor u Lepoglavlju, a poslije toga se o njemu ništa ne zna.

krajina bila pod jakim uticajem ustaša, pa se time, prije svega, htjelo politički uticati na narodne mase Imotskog kotara. Njegova dejstva prema Hercegovini imala su drugi karakter. Naime, Hercegovina se nalazi u neposrednoj blizini Biokovskog primorja i na njenoj teritoriji dejstvovalo su jake hercegovačke partizanske jedinice. U to vrijeme te jedinice su sadejstvovalo glavnoj grupaciji naše vojske, oko Vrhovnog štaba prilikom njihovog marša za Bosansku Krajinu. Zbog toga je bilo nužno da bataljon „Jozo Jurčević“ koordinira svoja dejstva sa jedinicama u Hercegovini. Osim toga u Makarskom primorju nalazio se čitav niz manjih talijanskih posada i obalskih osiguranja, pa je bataljon imao da vrši stalne napade na neprijateljske manje garnizone i ometa redovan pomorski saobraćaj, i da oružane akcije postepeno prenese s kopna na more. To je u isto vrijeme značilo rađanje prvih pomorskih jedinica od kojih će se nešto kasnije formirati prve jedinice Jugoslovenske ratne mornarice.

Bataljon „Jozo Jurčević“, sprovodeći direktive Štaba zone, izvršio je već tokom jula niz vrlo značajnih akcija. To mu je podiglo ugled, pa su iz dana u dan pristizale nove grupe boraca. Time su se stvarali uslovi za formiranje odreda, slično kao što su bili odredi u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji.

Zato je Štab IV operativne zone pisao Štabu bataljona „Jozo Jurčević“ sljedeće:

Vaš organizacioni zadatak treba da se sastoji u punom nastojanju da najhitnije organizuje štab odreda za južnu Dalmaciju, koji bi se sada sastojao od dva bataljona. Znači, da bi trebalo mobilisati još nešto partizanskih dobrovoljaca u jedinice okolnih četa Metković, Pelješac itd. i sve borce podijeliti u dva bataljona. Ako vam na taj način bataljoni dostignu do 250 ljudi, to za naše partizanske uslove nije malo. Najveću brigu treba posvetiti osamostaljenju štaba odreda i pojedinih bataljona. O učinjenom, odnosno o perspektivama odmah nas izvestite.⁷⁴⁸

Medutim novonastali događaji, prodor dijelova grupe brigade pod voćtvom Vrhovnog štaba ka Imotskoj krajini i talijanska ofanziva na Biokovu omeli su formiranje

⁷⁴⁸ Naređenje Štaba IV zone od 17 VII 1942 (AVII reg. br. 24/2-s, k. 1490A).

odreda, iako je bataljon narastao na oko 700 boraca i time prerastao broj koji je Štab zone postavio kao uslov za formiranje odreda.

Direktivu Štaba IV operativne zone Štab bataljona je shvatio pravilno, pa je kroz neprekidne oružane akcije na području Biokova i Biokovskog primorja nanosio neprijatelju teške gubitke i uvlačio sve šire mase naroda u jedinice Narodnooslobodilačke vojske. Kroz oružanu borbu sve više su se zaoštravali odnosi između naroda i okupatora tako da su već sredinom 1942 godine sazreli uslovi za dobrovoljnu mobilizaciju širih razmjera na ovom području, što će omogućiti formiranje novih jedinica.

U julu bataljon štiti prilaze oslobođenoj teritoriji Biokovskog primorja, a izvršio je i nekoliko značajnih akcija.

Tako su 18. jula dijelovi bataljona otpočeli rušenje ceste od Makarske do Gradca. Rušenje je izvršeno na više mjesta u dužini 5—10 metara. Ujedno su porušene telefonske i telegrafske veze. Neprijatelj je pokušao da oslobodi i popravi cestu Makarska—Gradac pod zaštitom oružanih snaga:

... 19. VII uslijedio je napad italijanskih snaga iznad Gradca. Njihove su izvidnice isle oprezno i to sa samim pištoljima i bombama, bez pušaka, u razmaku jedan od drugoga 300—400 metara. Kada je prvi naišao na naše zasjede, sa njim je likvidirano, te je ubijen i drugi koji je isao iza njega. Povodom ovoga neprijatelj je promijenio pravac kretanja da zaobide sa leda naše položaje i to jurišem. Alpinci su se popeli uz klisure Biokova između naših dviju zasjeda gdje je bilo svega naših 10 boraca, dok je neprijatelj nadirao s 200 vojnika. Borba je trajala 6 sati, neprijatelj je imao 15 mrtvih i ranjenih, dok mi nismo imali nikakvih gubitaka. Zaplenjeno je samo 1 pištolj, 1 ručna bomba. Neprijatelj je svoje ranjenike i mrtvace odvukao...⁷⁴⁹

Noću 19/20. jula dijelovi bataljona su izvršili ekonomsku akciju u selu Igrane. Ovom prilikom je zapaljena žandarmeriska kasarna u Igranima koja je bila ispraznjena već ranije jer su se žandarmi u bojazni od partizana preselili u Gradac. Zatim je pretresena finansiska kasarna i u njoj je nađeno nešto municije, obuće i čebadi.

⁷⁴⁹ Zbornik V/6 26s, dok. 7.

Uporedo sa akcijama na kopnu, Štab bataljona je pripremao akcije i na moru. Tako je 27 jula izrađen plan za potapanje parobroda „Vis“ koji je saobraćao na liniji Trpanj—Gradac—Makarska.

U luci Podgora, ukrcala su se dva skojevca kao putnici koji su od Štaba bataljona dobili zadatak da izvide ko se nalazi na brodu. Detaljne podatke o tome trebalo je predati u selu Živogošću gdje su snage bataljona čekale za izvršenje akcije. „Putnici su prikupili i obradili potrebne podatke i predali ih u s. Živogošću. Brod su pratila dva žandarma i jedan domobran.

O ovoj akciji preživjeli učesnici NOR sa područja Biokova pričaju:

Komanda 3 čete bataljona „Jozo Jurčević“ donijela je odluku da napadne i potopi brod „Vis“. Po primitku izvještaja, partizani Petar Peko, Nikola Glavina i Božo Mikulić, odjeveni u seljačka odijela, noseći u ruci kante sa uljem i prikrivenim oružjem, ušli su u brod. Partizanska trojka, čim je stigla u neposrednu blizinu oružnika, naglo se okrenula i uperenim revolverima pozvala oružnike na predaju. Dva oružnika, vidjevši bezizlaznu situaciju, odmah su se predala, dok je treći otvorio vatru, ali je bio na mjestu ubijen.

O ovom napadu Štab bataljona „Jozo Jurčević“ u izvještaju od 2 avgusta 1942, pored ostalog, kaže:

...
U spomenutom mjestu [Živogošću — D. P.] su tri partizana, naoružani pištoljima, stupili na brod, dok je jedan vod ostao u zaklonu pored same obale. Kada je žandarm opazio naše borce, jednog je od njih poznao i stavio se u zaklon za pucanje a tako isto je učinio i domobran. Tada su naši borci skočili, oduzimajući im puške; pošto su pucali i nisu se htjeli predati, to smo sa njima na licu mjesta obračunali. Odmah smo pristupili iskrcavanju materijala. Pored brodskog materijala, zarobljena je hrana koja je bila određena za žandarmerisku stanicu u Gradcu u količini od 150 kg.⁷⁵⁰

Po iskrcavanju materijala brod je spaljen.

Ovaj smjeli partizanski napad na moru uzbunio je ustaše i Talijane. O tome je ustaška Velika župa Omiš, početkom avgusta, pisala:

⁷⁵⁰ Zbornik V/6 27, dok. 7.

Komunističke bande postale su sve drskije. Posle napada na motorni jedrenjak „Mira“ u blizini luke Čaklje, jučer su potopili putnički brod „Vis“. To nedvojbeno potvrđuje naše pretpostavke da oni u svojoj drskosti postaju sve aktivniji, pa je hitno potrebno da osiguramo ugroženi pomorski pojaz i saobraćaj do luke Gradac. Opetovano molimo, da se poradi kod italijanske vojne komande, da nam povrati neke motorne čamce bivše Jugoslovenske finansijske kontrole i dozvole njihovo naoružanje strojnicama. Ove plovne objekte bi koristili za održavanje bar najpotrebnijeg pomorskog saobraćaja.⁷⁵¹

Tokom jula bataljon „Josip Jurčević“ je i na drugim mjestima, kad mu se ukazala mogućnost, napadao neprijatelja. Tako:

Dana 22. VII postavljena je zasjeda na italijanske kamione koji svakodnevno krstare Gradac—luka Ploča i obratno. Zasjeda je postavljena iznad same morske obale između Baćine i Gradca. U 9,15 h naišla su dva kamiona i jedan luksuzni automobil. Naše su zasjede otvorile vatru na kamione i nakon 15 minuta smo sa njima likvidirali.

Odmah smo nakon prekida vatre spustili se na kamione i zarobili 2 mitraljeza, 7 pušaka, 3 pištolja, više od 2.000 komada metaka, nekoliko komada bombi i raznog drugog materijala. Poginulo je 19 neprijateljskih vojnika, među kojima je bio jedan oficir, ... a uništen je 1 kamion i 1 luksuzni automobil... Tom prigodom je ranjeni crnokošuljaš ležao na cesti pritajivši se kao da je mrtav, pak je u momentu kad su naši borci dotrčali na kamion bacio ručnu bombu od koje je ranjen zamjenik komandira, 1 vodnik i 1 borac, kojima se odmah pružila prva pomoć...

Pored toga torpiljarka koja se nalazila u luci Ploča počela je da tuče artiljeriskom paljbom a neprijateljske snage su se približavale položajima. Naši drugovi su se sa svojim ranjenim drugovima povukli u logor...⁷⁵²

Poslije toga dijelovi bataljona „Josip Jurčević“ su nastavili sa novim, raznovrsnijim akcijama. Tako je jedna patrola rušila cestu Živogošće—Drvenik i pretresala kuće protivnika NOP, oduvezviš izvesnu količinu živežnih namirnica, 6 pištolja i 45 metaka.

Dana 24. jula jedna desetina je u s. Kozici uhvatila poznatog ustašu Matu Jujinovića, kojeg je nakon preslušanja strijeljala. U isto vrijeme je u Podgori demolirana pošta. Dva dana kasnije, po planu Štaba bataljona, izvr-

⁷⁵¹ AVII, k. 51, reg. br. 57/9—2.

⁷⁵² Zbornik V/6 28, dok. 7.

šeno je čišćenje terena Šestanovac—Žeževica. Prilikom pretresa uhapšeno je 8 protivnika NOP koji su nakon saslušanja pušteni na slobodu. Ubijen je samo ustaški tabornik iz Šestanovaca.⁷⁵³

Zadnjih dana jula bataljon je rušio cestu Vrgorac—Omiš, na dijelu od Ravče do Kozice i u rejonu Turije, i kidalo se linije. Istovremeno poduzeto je čišćenje sela oko ušća rijeke Neretve od špijuna i saradnika okupatora.

U selu Pasičina uhapsena su tri špijuna od kojih su dvojica oslobođeni a treći, koji je aktivno učestvovao u borbi protiv NOP, strijeljan je. Strijeljan je i poznati ustaša Mate Šulenta iz Drašnice. U selima Poljica i Mijača zaplijenjene su 3 vojničke puške, 10 pištolja bez metaka, 7 šatorskih krila, nekoliko komada vojničkih noževa, opasača, čuturica, ranaca i slično.

Dana 27. jula u zasjedi na cesti između Vrgorca i Prologa, uništen je poštanski autobus koji je saobraćao na liniji Vrgorac—Metković. Tom prilikom ranjen je 1 ustaša a zarobljen je 1 domobran sa vojničkom puškom, 70 metaka i 1 ručnom bombom.

Noću 27./28. jula miširan je most na Banji, ali zbog svoje konstrukcije i nedovoljne količine eksploziva nije srušen već je razdrman, pa je saobraćaj preko njega potpuno prekinut.

Paralelno sa rušenjem mosta kod Banje izvedena je akcija i na Norinsku kulu. Uhapsena su 3 špijuna. Zaplijena je zgrada u kojoj je stanovaša žandarmerija i magazin alata i drugog materijala za rad na željezničkoj pruzi. Po ovladivanju Norinskog kula bataljon je ovladao selom Desnama. Zaplijenjena je veća količina živežnih namirnica, a uhapšeno je 5 seoskih ustaških milicionera.

U isto vrijeme grupa od 30 boraca ovog bataljona imala je zadatku da razoruže žandarme kasarne u Novim Selima. Prilikom izvođenja akcije ova grupa je naišla na neprijateljsku odbranu. U kratkoj borbi partizani su odbijeni i tom prilikom teško je ranjen i zarobljen 1 borac.

Na akcije bataljona „Jozo Jurčević“ u dolini Neretve, Talijani su 30. jula odgovorili napadom na pravcu Baćina—Brista, uz podršku artiljerije iz Baćine. Koristeći se

⁷⁵³ Isto, 29.

iznenadenjem Talijani su ovladali Bristom i produžili napad u pravcu Biokova.

O ovim borbama u izvještaju se kaže:

Nastojanje neprijatelja da pod svaku cijenu se probije na novom sektoru kao i na sektoru Međugorje povrh Baćine ostala su bez uspjeha. Na sektoru Plana neprijatelj je nadirao sa 160—200 vojnika. Rezultat je bio da se neprijatelj povukao u 11 sati i išao u pomoć svojim snagama u Baćini. Teren se nije za vrijeme dana mogao pretresti, već smo držali položaje i pretres je izvršen u noći. Na ovim položajima naše su snage brojile 15 boraca naše omladinske čete. Pri pretresu ovog terena našli smo 1 puškomitrailjez, 3 puške, 700 puščanih metaka, 16 ručnih bombi nekoliko ranaca i drugih predmeta. Imali smo samo jednog ranjenog, dok je neprijatelj imao 4 mrtva i 20 ranjenih koje je pri povlačenju odvukao.

Na sektoru iznad sela Baćine borba se vodila do u kasnu noć pod vrlo teškim okolnostima, jer je neprijatelj nadirao sa mnogobrojnim snagama, potpunog oružja, a u 5 sati poslije podne došla su dva neprijateljska aviona izviđajući nad borbenim položajima sasuli su u tri navrata kišu bombi, kako bi razdrmali moral naših boraca, i potpuno demolirao naše zasjede i jurišem da zauzme vrhove. Kad sve to nije uspjelo neprijatelju da pod pritiskom naših zasjeda probije uvečer oko 7 sati, neprijatelj se pod zaštitom artiljeriske paljbe, aviona, minobacača i svega mogućeg oružja stao povlačiti prema Baćini, na što su ga naše snage stale goniti u pozadinu. Ovdje je neprijatelj ostavio oko 40 teže i lakše ranjenih i 2 mrtva. Dok smo mi imali 3 lako ranjena druga, koja se već nalaze u četi i spremni su za borbene linije.⁷⁵⁴

Paralelno sa akcijom u dolini Neretve Neretljanska četa izvela je niz akcija na Pelješcu. Evo nekih od njih. Dana 2 juna ubili su partizani ustaškog tabornika Pelješca Željka Milića, a razoružali su finansisku kasarnu u Podobuču. Zaplijenjene su 3 puške i 100 komada puščanih metaka. Četa je 15 juna ubila iz zasjede jednog talijanskog oficira, a jednog ranila i on je ubrzo umro.

Dana 5 jula izvršena je akcija čišćenja okoline Neuma od hercegovačkih ustaša. Tom prilikom su uhapšena i likvidirana dva ustaša, koji su mirno seljaštvo ubijali i bacali u jame. 19 jula ubijen je tabornik kotara Metković.⁷⁵⁵

Svakodnevna dejstva bataljona „Jozo Jurčević“ potpuno su izmenila političku situaciju na području Biokovskog primorja. Ustaška vlast, koja od početka nije imala ni-

⁷⁵⁴ Zbornik V/6 32, dok. 7.

⁷⁵⁵ Zbornik V/6 33, dok. 7.

kakvog većeg uticaja na narodne mase, konačno je zado-bila odlučujući udarac, od koga se više nije mogla oporaviti. Velika župa Cetina imala je jedino neku vlast u mjestima u neposrednoj okolini Splita, Sinja i Imotskog, te u Makarskoj i Metkoviću. Ali i u ovim mjestima bila je samo formalno, dok je stvarna vlast bila u talijanskim rukama. Čitav prostor od r. Cetine do r. Neretve, na kome živi preko 80.000 stanovnika, kontrolisale su partizanske snage. Na tom području početkom avgusta nicali su NO odbori. To je bio rezultat osmomjesečne oružane borbe najboljih sinova Biokovskog primorja.

C. DEJSTVA DALMATINSKIH NOP ODREDA DO FORMIRANJA TREĆE DALMATINSKE BRIGADE

1. UPAD BATALJONA „BUDE BORJAN“ U PROMINU Skica 3

Dok se NOB na području srednje i južne Dalmacije nalazila u stalnom i naglom porastu, tamošnje jedinice postajale sve brojnije, oslobođena teritorija sve veća, a vlast ustaško-domobremska sve slabija, dotle je na području sjeverne Dalmacije vojno-politička situacija pokazivala znake postepenog pogoršavanja. Partizanske jedinice, zbog pojačanih talijanskih snaga, bile su prisiljene da vode borbu pod mnogo težim uslovima i sa znatno nadmoćnjim snagama neprijatelja. Narod je podvrgnut oštrom teroru, a rad partiske organizacije na terenu znatno je otežan. Ipak su partizanske jedinice i dalje rasle. Sredinom juna Odred za sjevernu Dalmaciju znatno je narastao tako da je na dan 18. juna brojno stanje po bataljonima bilo: 1 bataljon „Bude Borjan“ 206 boraca, 159 pušaka, 8 pištolja, 9 puškomitrailjeza, 101 ručna bomba i 12.610 metaka, a 2 bataljon „Branko Vladušić“ 197 boraca, 162 puške, 1 mitraljez, 6 puškomitrailjeza, 102 bombe i 10.336 metaka.

Pri Štabu odreda formiran je samostalni mitraljeski vod od 16 boraca sa 14 pušaka, 14 bombi, 3 mitraljeza, 1 bacačem mina i 1.836 metaka.⁷⁵⁶

⁷⁵⁶ Zbornik V/5 116s, dok. 36.

Za to vrijeme brojno su se povećale i teritorijalne jedinice. Tako je na području s. Vodice Primorska četa imala 35 boraca naoružanih sa 29 pušaka, 2 puškomitrailjeza, 10 pištolja i 25 bombi.

Prema planu Štaba IV operativne zone o razbijanju četnika u istočnim selima Kninske općine, Štab Sjeverodalmatinskog odreda dobio je naredenje 18. juna da bataljon „Bude Borjan“, koji se nalazio na južnim padinama Velebita, odmah upadne u Prominu. Štab odreda, cijeneći situaciju i borbene mogućnosti bataljona „Bude Borjan“, došao je do zaključka da on neće moći izvršiti ovaj zadatak, pa je o tome 24. juna obavijestio Štab IV operativne zone.

Dva dana kasnije Štab odreda je promijenio svoju raniju odluku i izdao naredenje bataljonu „Bude Borjan“ da iz rejona s. Rujišta, preko Bukovice i r. Krke, upadne u Prominu i zauzme s. Oklaj. Izvršavajući ovaj zadatak, bataljon je maršovao noću 26/27 i 27/28-og forsirao r. Krku i upao u Prominu, ovladavši selima Čitluk kao i drugi razni materijal koji je dijelom razdijeljen fratar Pavao Silov kod kojeg su nadeni puška i pištolj, kao i drugi razni materijal koji je dijelom razdijeljen národu.

Na vijest da dolaze partizani, domobrani i žandarmi pobegli su iz Oklaja, ostavivši 5 pušaka, 1 pištolj i dosta vojničke spreme. Spaljene su općinska i žandarmeriska arhiva, a zaplijenjeno mnogo hrane od koje je 20 m² brašna i 15 m² šećera prebačeno preko Krke za Bukovicu i dalje za Rujišta. Zaplijenjena su još i 3 radioaparata, 3 pisaće mašine i kancelariski materijal.

Obezbedujući se isturenim dijelovima od Drniša i Knina, koji su tokom 28. juna vodili neprekidne zaštitničke borbe, bataljon „Bude Borjan“ je 29. juna ovладao s. Lukarom. Na ovo su Talijani reagovali energičnim protivnapadom pravcom Knin—s. Oklaj, nastojeći da razbiju partizanske snage u rejoni Promine. Za taj napad angažovali su: 1. bataljon 152. puka divizije „Sasari“, bataljon alpinista „Eksile“ (Exille), bataljon alpinista „Fenestrele“ (Fenestrelle), 1/34. artiljeriskog puka i 15 samoučkih kompanija.

stalnu domobransku bojnu.⁷⁵⁷ Napad je započeo 30 juna poslije kraće artiljeriske pripreme. Talijani su tog dana ovladali selima Lukar, Čitluk i Oklaj i podišli partizanskim položajima na grebenu Promine. Tokom noći 30 juna/1. jula Talijani su završili taktičko opkoljavanje bataljona „Bude Borjan“ na Promini. U prvim jutarnjim časovima 1. jula izvršen je koncentričan napad na okružene partizanske snage. Žilava i uporna borba vodena je cijelo prije podne. Koristeći tehničku i brojnu nadmoćnost, Talijani su odbili sve protivnapade i do 14. časova, prikupljanjem svežih snaga, stvorili uslove za potpuno uništenje partizanskih snaga. U teškoj situaciji, poslije kraćeg savjetovanja sa Štabom bataljona, komandant odreda donio je odluku o proboru neprijateljskog obruča i izvlačenju snaga. O tome u izvještaju stoji:

U 3 sata i 15 minuta započelo je naše probijanje. Tog momenta osjetila se najveća puščana, mitraljeska i artiljeriska paljba. Važno je napomenuti, da su tukli topovi iz Knina. Probijanje nije izvršeno po predviđenom planu, naime po njemu smo se trebali svi u streljačkom stroju probijati kroz redove neprijatelja, koji nije bio posvuda po planini. Ipak smo se uspjeli u grupama sa 10, 20 i do 40 boraca probiti. Za sada još nemamo tačan broj spasenih drugova, jer su se neki probili i prema Dinari. Smatramo da taj broj neće biti velik, možda najviše 20 uračunavši 3 mrtva i 7 ranjenih, koje smo imali u borbi a ostalo zarobljeno ili dezertiralo kućama. Gubici neprijatelja prema podacima dobivenim od seljaka iz Promine iznose 7 kamiona mrtvih Italijana provezenih za Zadar, 2 kamiona ranjenih stiglo u Kistanje. Koliki je broj mrtvih i ranjenih Italijana provezen za Drniš, Šibenik i Knin nije nam poznato. Isto tako ne znamo ni tačan broj mrtvih i ranjenih ustaša, domobrana i četnika.

4. jula tg. kada se bataljon „Bude Borjan“ zajedno sa jednim dijelom štaba odreda odmarao u selu Vujasinovići u Bukovici, iznenadili su ih dva bataljona italijanske vojske⁷⁵⁸ koji su po Bukovici vršili pretragu. Naše čete su se u priličnom neredu izvukle iz kliješta. Imali smo jednog mrtvog, a jednog ranjenog druga. Na strani Italijana bila su 3 mrtva i 4 ranjena.⁷⁵⁹

⁷⁵⁷ AVII, k. 57, reg. br. 1/3a—1 i k. 94, reg. br. 2/5—12.

⁷⁵⁸ Napad su izveli Talijani iz s. Ervenika i s. Kanazira sa 2-im bataljonom 151 puka divizije „Sasari“ i 1-im bataljonom 25 puka divizije „Bergamo“ (AVII, reg. br. 2/3—14, k. 94).

⁷⁵⁹ Zbornik V/5 282s, dok. 74.

Bataljon se povukao u pravcu s. Mokro Polje u zaselak Kanaziri. Za to vrijeme su specijalno pripremljeni talijanski bataljoni krstarili po Bukovici, pljačkajući i paleći sela.⁷⁶⁰

Prilikom proboga neprijateljskog obruča na V. Sljemu (k 324), sa bataljonom su se probijali terenski partiski radnici iz Bukovice. U borbama su poginula i tri terenska radnika među kojima i Ruža Vukman, sekretar OK SKOJ-a za sjevernu Dalmaciju. Bataljon se nakon kraćeg zadržavanja u s. Mokro Polje prebacio u s. Rujišta, gdje su poduzete mjere za njegovu popunu i reorganizaciju.

U meduvremenu bataljon „Branko Vladušić“ nije imao značajnijih akcija.

Poslije kraćeg odmora jedinica i sređivanja bataljona „Bude Borjan“ u Rujištima, 13. jula izvršene su pripreme za akciju u s. Mokro Polje, u kojoj su učestvovali cijeli Odred za sjevernu Dalmaciju i dvije čete Drugog bataljona Trećeg ličkog odreda. Ove jedinice opkolile su 14. jula Mokro Polje sa namjerom da razoružaju četnike. Ali je ta akcija djelimično uspjela, jer bataljon „Branko Vladušić“ nije na vrijeme zaposjeo odredene položaje. Tokom borbe ubijeno je 5 a zarobljeno 19 četnika. Zaplijenjeno je 20 pušaka i izvjesna količina drugog materijala.⁷⁶¹

2. NAPAD TALIJANA I ČETNIKA NA NOP ODRED ZA SJEVERNU DALMACIJU

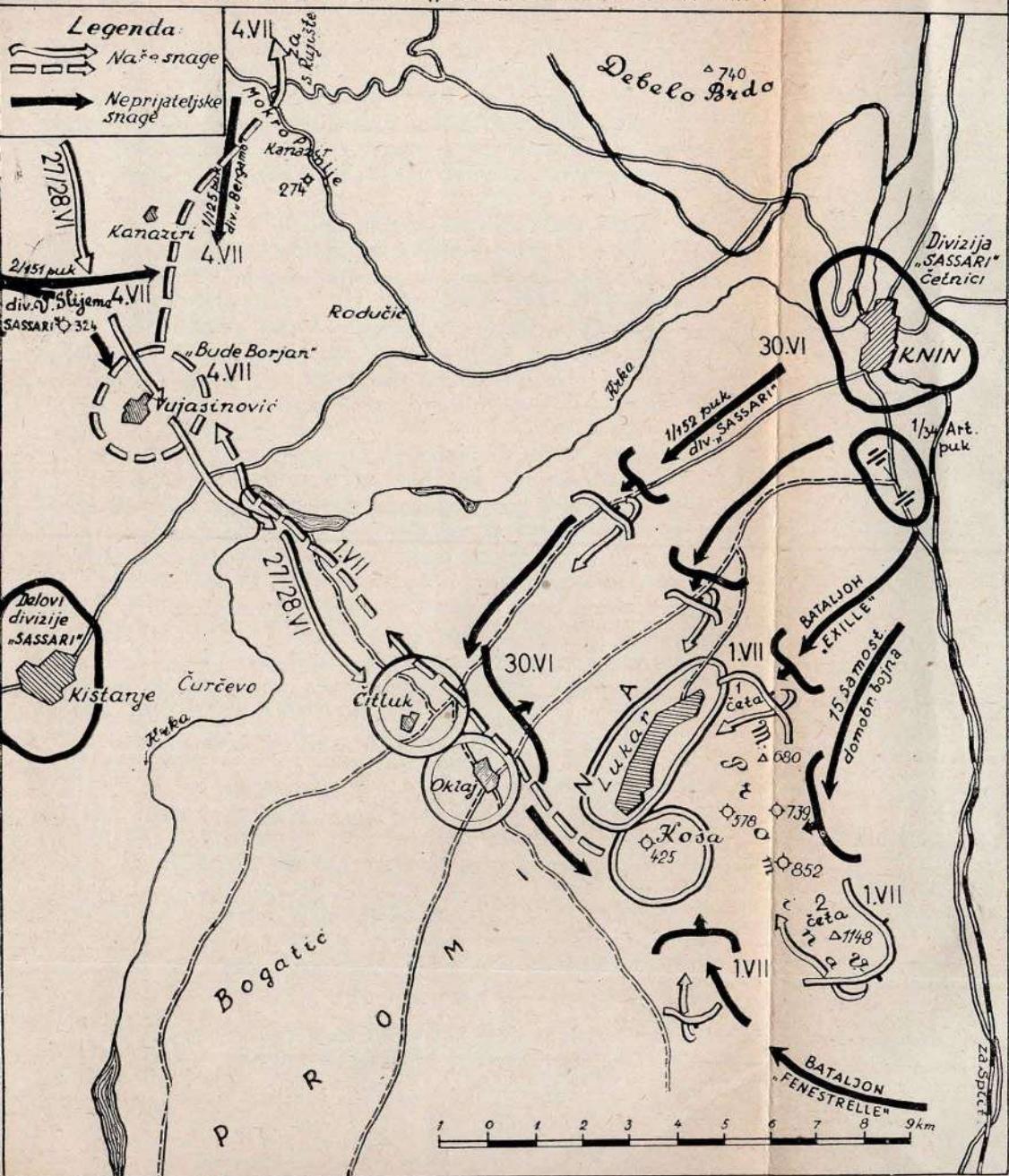
Skica 4

Djelstva bataljona „Bude Borjan“ na području sjeverne Dalmacije i Promine zabrinula su komandu talijanskog 18. armorskog korpusa. Stoga je komanda korpusa, uz odo-

⁷⁶⁰ Tom prilikom Talijani su u zaseoku Bezbradice bacili jednu ženu u seoski bunar, a na području Kistanja zapalili 28 seljaka vezanih za stogove sijena. U zaseocima Bezbrdice i Grulovići ubijeno je 8, u Biovičinu Selu 20, u Modrinu Selu 5, u s. Kolašac 10 ljudi i u Kistajama 2 čovjeka. Zapalili su oko 300 staja i opljačkali veliki broj stoke. Gotovo mjesec dana bombardovali su artiljerijom i avijacijom sela u Bukovici, a preko 30 osoba odveli u internaciju (Dokumenta o zločinima talijanskog okupatora, Šibenik, 1945, 1/58).

Skica 3

UPAD BĀTALJONA „BUDE BORJAN“ U PROMINI

brenje Više komande oružanih snaga Slovenija—Dalmacija i na stalno traženje Guvernatorata za Dalmaciju, još početkom jula planirala jednu obimniju akciju na području južnih padina Velebita i južne Like. Cilj akcije bio je: razbiti odred, a onda upasti u južnu Liku, i razbiti ličke jedinice na tom području i ovladati tamošnjom slobodnom teritorijom.

U tu svrhu u Kninu, Radučiću, Mokrom Polju, Erveniku i Zrmanji Talijani su koncentrisali za napad sljedeće jedinice: 3 alpiski puk od tri bataljona („Exille“ „Pinerolo“, „Fenestrelle“), 151 pješadijski puk divizije „Sasari“, artiljerisku grupu „Sussa“, 34 artiljeriski divizion, dijelove 106 mitraljeskog bataljona. U napadu je uzeo učešća i Đujićev četnički puk „Kralj Petar II“. Za podršku napada predviđene su dvije eskadrile aviona sa aerodroma u Zemuniku.⁷⁶¹

Brižljivo pripremljenim napadom Talijani su uspjeli da iznenade Štab Odreda za sjevernu Dalmaciju. Štab je znao za vrlo česte pokrete neprijateljskih snaga i o izvjesnoj koncentraciji talijanskih jedinica u Kninu, ali se nije mogla prozreti prava namjera neprijatelja.

U to vrijeme Odred za srednju Dalmaciju bio je razvio živu djelatnost prema Sinju, očistio mnoga sela u Vrličkoj dolini i izbio na komunikaciju Sini—Livno. Jedinice Petog krajiskog odreda, poslije likvidacije talijanskog garnizona u Drvaru, ozbiljno su ugrozile garnizon u Bosanskom Grahovu.

Talijani su otpočeli pripreme za napad. Svuda se osjećala živost, pa je partiska organizacija iz Kninajavljala da se priprema napad u pravcu Bosanskog Grahova, Dinare i Srbra. Po primitku takvih informacija Štab odreda je došao do zaključka da Talijani neće imati dovoljno snaga da ozbiljnije ugroze njegove jedinice. Ovo tim prije što im je mogao pružiti efikasnu pomoć Treći lički odred koji se tada nalazio oko Gračaca.

Međutim, neprijatelj je pripremao napad baš na Odred za sjevernu Dalmaciju. Štab talijanske divizije „Sasari“ u Kninu, na osnovu dobijenog zadatka od 18 korpusa

⁷⁶¹ Zbornik V/5 487, dok. 126.

⁷⁶² „Pregled operativne aktivnosti divizije „Sasari“ za mjesec juli“ (AVII, reg. br. 2/5—14, k. 94).

razradio je plan napada u dvije faze. U prvoj fazi je predviđeno da talijanske jedinice izbjiju do željezničke pruge Gračac—Otrić. Napad će otpočeti 16. jula 1942. uz pretvodnu jaku artiljerisku pripremu na južne obronke Velebita, a izvršiće ga dijelovi 151 pješadijskog puka i 3 alpski puk. Cilj napada je bio da se odbace partizani prema sjeveru. Poslije toga bi talijanske jedinice detaljno pretraseline područje do željezničke pruge Gračac—Otrić. U drugoj fazi napada predviđeno je da dio talijanskih snaga nastavi gonjenje partizana sjeverno od željezničke pruge Gračac—Otrić pravcima Glogovo—Mazin, i Gračac—Bruvno. Glavnina talijanskih snaga imala je noću 18/19. jula da preduzme nastupanje u pravcu slobodne teritorije Like. Četničke jedinice popa Momčila Dujića dobile su zadatku da izbegavaju kontakt sa partizanima u prvim danima borbe, već da se probiju u njihovu pozadinu i da noću napadnu partizanske položaje i logore.

Talijani su 16. jula preduzeli nastupanje sa linije s. Ervenik—s. Mokro Polje—s. Oton—s. Plavno. Štab odreda je tek tada uvidio da je napad usmjeren na njegove snage, pa je odlučio da bataljon „Branko Vladušić“ posjedne položaje od s. Prevjes do s. Oton (sa dvije čete) i zatvori cestu Knin — s. Zrmanja. Jedna četa mu se nalazila sjeverno od s. Plavno, zatvarajući pravac Plavno—Ljubina Poljana. U slučaju nadiranja jačih talijanskih motorizovanih snaga od Knina prema sjeveru, bataljonu je dat zadatku da postavi zasjedu pozadi položaja njegovih glavnih snaga na cesti prema s. Zrmanji. Zasjeda je imala zadatku da Talijanima onemogući svaki prolaz cestom.

Bataljon „Bude Borjan“ i dvije čete bataljona „Biće Kesić“ iz Trećeg ličkog odreda dobili su zadatku da zapošđenu položaje na južnim padinama Koma (tt 1000), Jagodnik (tt 970) i na kosama sjeverno od Ervenika i da zatvore pravac prema s. Ruišta.

Štab odreda je naredio bataljonima da ne brane svoje položaje po svaku cijenu, već da pružaju otpor neprijatelju na uzastopnim položajima kako bi mu omeli brzo nastupanje i istovremeno ga iscrpljivali u stalnim borbama.

Talijani su nastupali uz podršku avijacije i snažne artiljeriske vatre. Razvila se uporna i žestoka borba na svim položajima. Bataljon „Branko Vladušić“ odbio je na-

pad prednjih dijelova 151 pješadijskog puka i tom prilikom ubio 3 talijanska vojnika, ali je oko 12 časova, pred nadiranjem sve jačih talijansko-četničkih snaga, preuzeo povlačenje prema sjeveru ka izvornom dijelu r. Zrmanje.

Na položaju bataljona „Bude Borjan“ i dijelova bataljona „Bićo Kesić“ razvila se takode žestoka borba, osobito na padinama Koma (tt 1000). Bataljon je uspješno odbijao napade ali su oko 10 časova talijanske snage iz Ervenika, pošto pred njima nije bilo jačih snaga, zauzele s. Kučević i ugrozile desno krilo bataljona. Zbog toga je komandant odreda Rade Bulat, koji se nalazio sa ovim bataljonom, naredio da se desno krilo bataljona povije prema s. Rujišta i da posjedne jugozapadnu ivicu sela. Poslije povlačenja desnog krila bataljon „Bude Borjan“ nalazio se na položajima Kom (tt 1000), Jagodnik (tt 970), Verige. Idućeg dana (17. jula) na ovim položajima vodile su se uporne borbe.

Poslije povlačenja bataljon „Branko Vladušić“ posio je položaj Kurozeb (k 786 — Vršak (zapadno od komunikacije Zrmanja—M. Popina) braneći prilaze ka G. Javorniku i Turovcu. Oko 14 časova bataljon je odbio vrlo jak napad četnika i Talijana koji su nastojali da se probiju u pravcu zaseoka Kasar i da ovladaju cestom Zrmanja—Gračac. Međutim, padom mraka Talijani su vršili pregrupaciju snaga pa je Štab odreda naredio da se jedinice prikupe u rejonu Carev Dol—Smrdljivac—Turovac i da se u toku noći povuku pravcem Lipač—s. Brkljači, preko komunikacije Otrić—Gračac.

Tokom noći 17/18. jula prikupljene snage odreda povukle su se u Liku sjeverno od željezničke pruge Gračac—Gospić i zaposjele položaje, i to: bataljon „Bude Borjan“ padine Lisca (tt 1336) sjeverno od s. Glogova, a bataljon „Branko Vladušić“ liniju Klanac—s. Podljut—Gola Mila (k 985). Sutradan, 18-og, neprijatelj je uz podršku artiljeriske i minobacačke vatre na juriš zauzeo kotu Gola Mila i ozbiljno ugrozio levi bok bataljona „Bude Borjan“. Zbog toga je Štab odreda naredio da bataljon „Bude Borjan“ zaposjedne nove položaje na liniji Crni Vrh (tt 1012) i Kurcelj (k 1152) sjeverozapadno od Glogova. Istoga dana neprijatelji je u sedam uzastopnih juriša alpiskih jedinica pokušao ovladati kotom Lisac, koju je branila

4 Omladinska četa bataljona „Branko Vladušić“ pod komandom Obrada Egića. Oko 13 časova četa je bila napadnuta sa leda od strane četnika. Četa je imala 3 mrtva i 4 ranjena — među njima i komandir čete. Pod pritiskom nadmoćnog neprijatelja, koga je podržavala i avijacija, Odred se predveče povukao na nove položaje i to: bataljon „Bude Borjan“ na kote Vrani Kuk, Ladin Kuk, Orozovac, Bukovi Vrh, a bataljon „Branko Vladušić“ levo od njega prema Klancu.⁷⁶³

Komesar bataljona „Branko Vladušić“ Jovo Martić odabrao je iz svog bataljona 40 dobrovoljaca i noću 23/24 jula sa njima se neopaženo provukao kroz talijanske položaje ka s. Glogovu, gdje se nalazila talijanska komanda. U zaseoku Grmuše u kući Nikice Bojana nalazila se talijanska intendantura, prihvatna ambulanta i centar radioveze. Partizani su neopaženo opkolili kuću. Komesar bataljona je, bacivši bombu, dao znak za napad. Iznenadnim napadom partizani su za par minuta savladali svaki otpor Talijana i četnika. Broj mrtvih Talijana nije ustanovljen. Zarobljen je jedan oficir i tri podoficira. Uništene su tri radiostanice, telefonska centrala a zaplijenjena je velika količina hrane, municije i odjeće. Ćerka domaćinova je zatražila da lično strijelja zarobljenog oficira koji je pokušao da je siluje. Ovaj iznenadni napad izazvao je pometnju među Talijanima, te za dva dana nisu vršili jače napade.

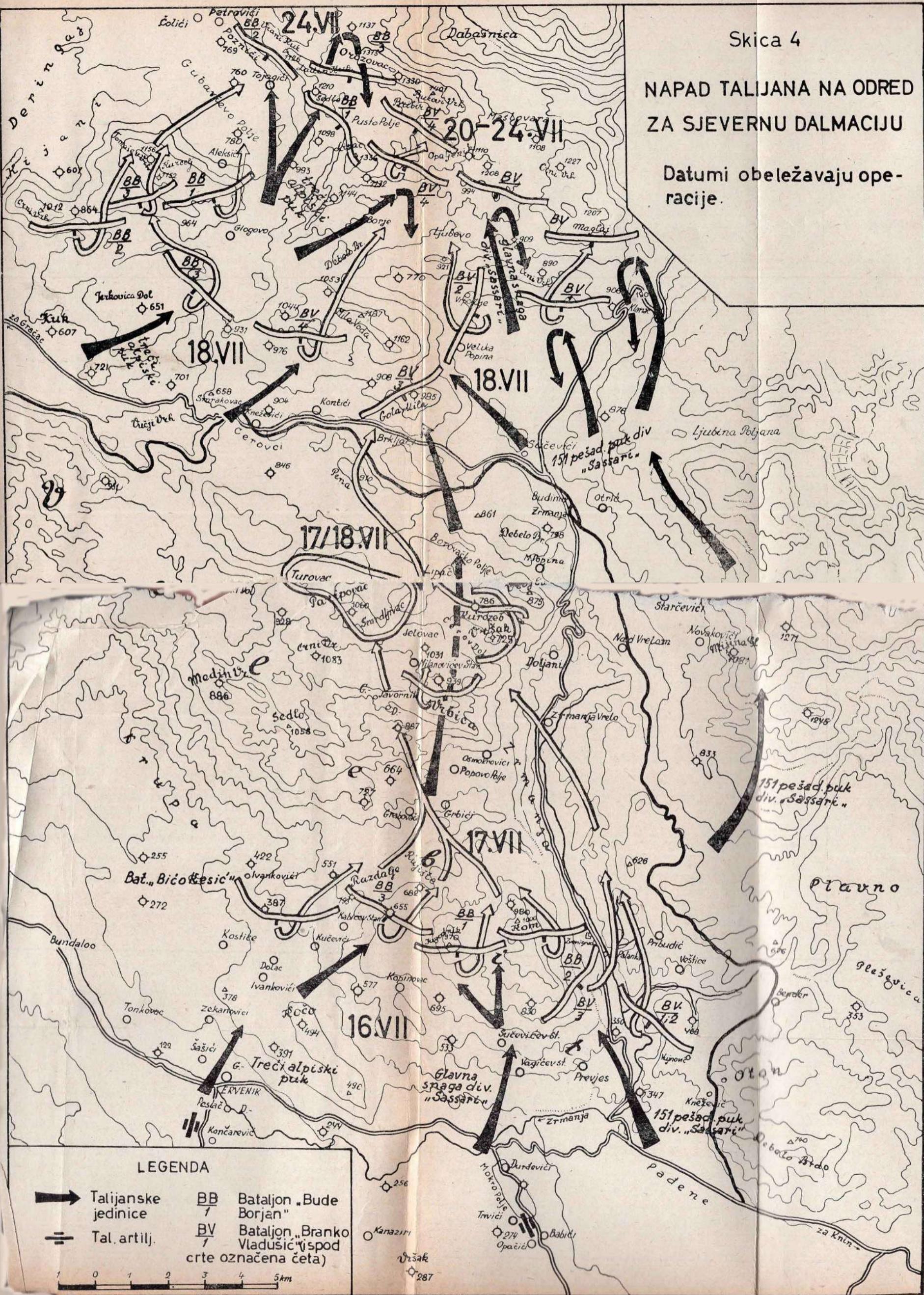
... 23 ov. mj. već u zoru neprijatelj je počeo sa napadajima na naše položaje. I-a četa bataljona „Bude Borjan“, koja je držala Sedlo, uporno je branila svoje položaje i 3 puta odbijala juriše četnika. Tek četvrti put neprijatelj jednim trikom uspio je da se probije i odvoji naše lijevo krilo od desnoga. Neprijatelj je uputio veliku kolonu u obližnje selo da pali i pljačka, tako je svratio pozornost našeg desnog krila na tu kolonu, dok je sa jakim snagama pod mrtvim uglom zašao sa boka našim jedinicama. Ni ovaj put neprijatelj vjerojatno ne bi uspio da našim borcima nije ponestalo municije, što su banditi opazili, i da II četa bataljona „Bude Borjan“ nije već prije toga napustila svoje položaje na Ladinom Kuku. U času kada je neprijatelj bio sa boka i vrlo blizu 1-oj četi pala je komanda za povlačenje, koje je potpuno nevojnički izvršeno tako, da je tom prilikom ova četa imala velike gubitke: 10 mrtvih i 13 ranjenih koji su

⁷⁶³ Zbornik V/5 487—489, dok. 126.

Skica 4

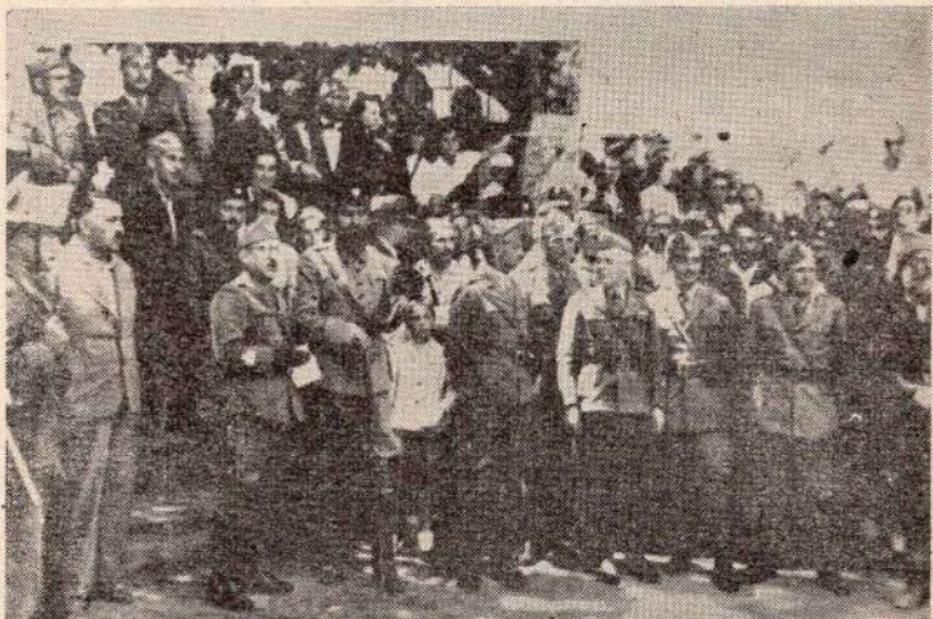
NAPAD TALIJANA NA ODRED ZA SJEVERNU DALMACIJU

Datumi obeležavaju operacije.

spaseni. Uzrok ovim gubicima je u tom što je ova četa ostala na položaju osamljena, a nije imala nikakvog bočnog osiguranja, tako da je neprijatelj istu tukao jakom unakrsnom mitraljeskom vatrom.⁷⁶⁴

Bataljon „Bude Borjan“ povučen je 24. jula u s. Brezovac radi sređivanja. Njegove položaje na Liscu zaposio je bataljon „Branko Vladušić“ sa zadatkom da spriječi

Četnički vojvoda Momčilo Đujić sa talijanskim oficirima divizije »Sasari« u s. Plavno 1942 godine

neprijateljsko nadiranje u južni dio Like. Već sutradan započelo je povlačenje talijanskih snaga u pravcu Knina.

Dotadašnji komandant odreda Rade Bulat je 25. jula otišao u GŠ Hrvatske, a dužnost komandanta odreda primio je Jovo Martić.

Za jedinice odreda ove borbe su bile veoma teške, jer su se borile puna dva mjeseca bez odmora i bez dovoljno municije, a stalno su bile okružene nadmoćnim

⁷⁶⁴ Zbornik V/5 488s, dok. 126.

neprijateljskim snagama. Borbe su se odvijale na terenu čije je stanovništvo stajalo pod uticajem dijelom partizana, a dijelom četnika. Zbog toga je neprijatelj uspjevao da iznenadi odred, a naročito četnici koji su napali partizane sa leda.

Planinska sela na Velebitu, ionako siromašna, bila su izložena nečuvenoj pljački ustaša, četnika i Talijana. Zbog toga je nemaština još više porasla, te nisu mogla pružiti gotovo nikakvu mogućnost za ishranu jedinica odreda. Borci su danima vodili borbu bez hrane. Jedina je hrana bila ono što bi zaplijenili, a toga je u povlačenju bilo vrlo malo. Žito je tek dozrijevalo i nije se moglo upotrebiti za ishranu. Stalne borbe iscrple su skoro svu zalihu municije. Zbog toga je posljednjih dana borbi dejstvovala samo polovina oružja, a 3 četa bataljona „Bude Borjan“ ostala je bez ijednog metka. U borbama je broj mrtvih i ranjenih stalno rastao, a ranjenicima se, zbog nedostatka sanitetskog materijala i ljekova, nije mogla pružiti gotovo nikakva efikasnija pomoć. Uprkos tome, borci su do kraja izdržali zahvaljujući prije svega samodrivanju, hrabrosti i političkoj svijesti. Bataljon „Bude Borjan“ bio je jedna od najborbenijih i najmonolitnijih jedinica na području tromede Like, Bosne i Dalmacije i, zahvaljujući njegovoj upornosti, talijansko-četnički napad je propao.⁷⁶⁵

Po završetku talijansko-četničkog napada na području sjeverne Dalmacije i južnog dijela Like, komandant talijanskog 18 armiskog korpusa pisao je sljedeće:

Ciklus operacija započet krajem lipnja sa akcijom na Promini iza čega su slijedovale borbe od 3 srpnja kod Vujašinovića, zatim produžen 16 ov. mj. sa akcijom čišćenja Velebita, završen je juče ulaskom naših trupa u Bruvno, koje je potpuno zapaljeno.

Čitav teren je do tančina pretresen, gdje god su pobunjenici pružili otpor, taj je slomljen, a avijacija velikog radijusa tukla je čitavu teritoriju t. zv. Sovjetske Republike u Srbu. Gubici pobunjenika bili su veliki i bilo je izvršeno uništenje kuća, životnih sredstava, bunara itd... .

Praktično se dakle može smatrati da je u toj zoni danas ostala pustinja...

⁷⁶⁵ Bataljon „Bude Borjan“ je od napada na Prominu pa do završetka talijansko-četničkog napada imao 92 izbačena iz stroja.

Ali stvorena pustinja ne smije da nas zavede kao da smo postigli definitivne rezultate pošto se pobuna obnavlja...⁷⁶⁶

Poslije povlačenja talijanskih snaga iz Like Jedinice odreda su zaposjele položaje u rejonu Čemernice u blizini s. Dabašnice. Ovdje su ostale kratko vrijeme, jer je GŠ Hrvatske donio odluku da se odred prebací u rejon Srba radi odmora i reorganizacije jedinica. Poslije odmora i reorganizacije, jedinice odreda su na južnoj granici slobodne teritorije Like zaposjele položaje Poštak (tt 1425), Ljubine Poljane, Jelovi Tavani, Klanac, Bobija. Na ovim položajima jedinice odreda su takoreći svakodnevno uz nemiravane, čas od četnika čas od Talijana, ali sve do sredine avgusta nije došlo do ozbiljnih borbi.

3. STANJE U DALMACIJI KRAJEM JULIA 1942

Skica 5

U svom prodoru sa tromede Bosne, Crne Gore i Hercegovine u Bosansku Krajinu, grupa proleterskih i udarnih brigada približavala se, krajem jula, sjeveroistočnim predjelima Dalmacije. U to vrijeme, poslije višestrukih talijanskih, ustaških i četničkih, uglavnom neuspjelih napada na jedinice IV zone, na području Dalmacije ustank i oružana borba se nalazila u svom usponu. Vojno-politička situacija je na pojedinim područjima Dalmacije imala sljedeće karakteristike:

U sjevernoj Dalmaciji nalazila se samo Primorska partizanska četa. Odred za sjevernu Dalmaciju bio je, pod pritiskom jakih talijanskih i četničkih snaga, prisiljen da se (sredinom jula) povuče u južnu Liku. U dugim borbama (maj—jul) odred je imao dosta gubitaka, a moralno-političko stanje se pogoršalo. Otsustvo jačih partizanskih snaga sa teritorije Bukovice iskoristili su četnički i ustaški elementi i, uz podršku okupatora, silom i terorom formirali malobrojne jedinice t.zv. antikomunističke milicije. Četnički elementi iz Kninske krajine ponovo su počeli da mobilišu seljake u svoje redove. Teror okupatora

⁷⁶⁶ Zbornik V/5 658s, dok. 188.

je svakim danom postajao jači. Sve ovo je pogoršavalo vojno-političku situaciju u sjevernoj Dalmaciji. Međutim, ni ovako teška situacija nije pokolebala mase, naročito u Primorskom pojasu, gdje je Primorska partizanska četa, uprkos svih teškoća, uspješno dejstvovala i brojno narastala.

Da bi poboljšao situaciju na području Bukovice i sredio jedinice Sjeverodalmatinskog odreda, Štab IV operativne zone uputio je koncem jula u Liku u Štab odreda svog obavještajnog oficira Vladu Despotu sa zadatkom da sredi stanje u odredu i ispita mogućnost njegovog povratka na teren Bukovice. Par dana kasnije Štab IV operativne zone uputio je Sjeverodalmatinskom odredu novo naredenje u kome se zahtijeva da se bataljon „Bude Borjan“ popuni borcima i starješinskim kadrom iz ostalih jedinica i odmah uputi u srednju Dalmaciju. Preostale snage odreda (jedan bataljon) nisu bile u stanju da prodrnu u Bukovicu.⁷⁶⁷

Na području srednje Dalmacije, na Dinari i njenim južnim padinama dejstvovao je Srednjedalmatinski odred,⁷⁶⁸ a između planine Svilaje i obale nalazile su se manje jedinice i to: između Trogira i Primoštena — Rogoznička četa, na Mosoru — Mosorski vod, zatim partizanske grupe — Kaštelanska i Solinska. Time je cijelokupno područje srednje Dalmacije bilo zahvaćeno partizanskim dejstvima manjih jedinica. Slobodna teritorija je zahvatala veći dio središnjeg dijela planine Dinare, gdje se nalazio i Štab IV operativne zone. Ovo područje je pretstavljalo bazu srednjedalmatinskih partizana. Uspjesi partizanskih jedinica na ovom području, a naročito odbijanje neprijateljskog napada na Dinaru, pozitivno su djelovali na vojno-političku situaciju, zbog čega dolazi do jačeg priliva novih boraca u jedinice. Mnoga do tada pasivna sela na području Svi-

⁷⁶⁷ Izvještaji Staba IV zone od 7, 20 i 27 VIII 1942 (AVII br. reg. 273 i 11—4, k. 1490; reg. br. 53—2, k. 1490 A).

⁷⁶⁸ Uslijed sve povoljnijih prilika za dejstvo na području Svilaje i Moseća, Štab IV zone je imao namjeru da ovaj odred uputi (u drugoj polovini jula) na Svilaju, a odatle da poduzme akcije ka obali. U sklopu tih zadataka odred je trebalo da razoruža žandarmerijske posade u Muću i Lećevici. Međutim, uslijed nove situacije nastale dolaskom brigada i Vrhovnog štaba u region Livna, ovaj plan je otpao (Zbornik V/6 55, dok. 12).

laje i Kozjaka aktiviraju se na strani NOB, a ona koja su bila pod uticajem nerpijatelja miruju. Naprezanje talijanske i ustaško-domobranske vlasti, da se korenitije izmjeni postojeća situacija i zaustavi proces razvoja NOB na ovom području, ostao je bez uspjeha.

U južnoj Dalmaciji dejstvovao je bataljon „Jozo Jurčević“. Priliv boraca je bio veliki pa je brojno stanje bataljona stalno raslo. Stoga se Štab zone bavio mišlju da se od ovoga bataljona formira odred u kom cilju je izdato uputstvo Štabu bataljona. Međutim, uslijed napada jakih talijanskih snaga u avgustu i rasutosti jedinica na širokom prostoru od r. Neretve do r. Cetine, ova mjeru nije sprovedena. Na ovom području stvorena je slobodna teritorija koja je zahvatala cijelo Biokovo. Teritorija između donjih tokova Cetine i Neretve, koja pripada Dalmaciji, bila je pod jakim uticajem Partije, sem Imotske krajine. Ali je jačanje NOB na području Biokova demoralizatorski djelovalo i na ustaško-domobranske snage Imotske krajine (prvenstveno na seosku miliciju) i pomoglo partiskoj organizaciji da uporno i postepeno proširuje svoj uticaj na ovaj kraj.

Otoci su takođe bili zahvaćeni oružanom borbom manjih razmjera. Na srednjedalmatinskim otocima dejstvovale su manje partizanske jedinice, kao četa „Matija Ivanić“ na Hvaru, četa partizana na Braču, Korčulanski i Pelješački partizanski odredi koji su bili jačine po oko 30 boraca.

Na području Bosansko Grahovo—Livno—Duvno situacija je bila složenija. Tu se nalazio prosečno veći broj ustaša i četnika nego u ostalim krajevima na teritoriji IV operativne zone. Četnička uporišta bila su u Bosanskom Grahovu i okolini, a ustaška u Livnu i Duvnu. U Livanjskom Polju i oko Cincara dejstvovala su dva partizanska bataljona — „Vojin Zirojević“ i „Starac Vučadin“. Koncem jula Štab zone vrši pripreme za formiranje novih odreda na području Glamoč—Livno—Bosansko Grahovo. Međutim, uslijed prodora Glavne operativne grupe VŠ u zapadnu Bosnu, situacija se na ovom području znatno izmjenila, tako da do formiranja ovih odreda uopšte nije došlo. Oba bataljona iz sastava IV operativne zone ostala

su organizaciono nepovezana, dejstvujući odvojeno,⁷⁶⁹ bez dovoljne pomoći i kontrole.

Uopšte uzevši, partizanske jedinice u Dalmaciji nisu još bile potpuno organizaciono učvršćene. Njihovo borbeno iskustvo, sem dijelom bataljona „Bude Borjan“, zaostajalo je za jedinicama iz Like. To se isto odnosi i na veliku većinu rukovodećeg kadra. Naoružanje je pretstavljalo značajan problem. Krajem jula bilo je oko 500 nenaoružanih partizana uslijed priliva novih boraca na području IV zone.

Takvo je stanje bilo na području IV operativne zone pred dolazak grupe proleterskih i udarnih brigada sa Vrhovnim štabom.

4. PRVO SAVJETOVANJE ŠTABA IV OPERATIVNE ZONE SA VRHOVNIM ŠTABOM

Glavnine snaga koje su bile pod komandom Vrhovnog štaba izbiše su na liniju Kupres—Šujica—Duvno u drugoi polovini jula. Prvi kontakt uspostavio je 3-ći bataljon Prve proleterske brigade sa 2 četom bataljona „Vojin Zirojević“ u rejonu s. Vukovsko. Veza je uspostavljena prilikom napada Prve proleterske brigade na s. Šćit. Preko Prve proleterske brigade Vrhovni komandant drug Tito pozvao je rukovodioce Partije i partizanskih jedinica sa područja Livna na sastanak u Vrhovni štab.⁷⁷⁰

Komandant bataljona „Vojin Zirojević“ i sekretar OK Livno uputili su se preko s. Vukovoskog i Prozora u Vrhovni štab. Vrhovni komandant interesovao se za političko, odnosno partiski stanje i vojnu situaciju u Dalmaciji, posebno za jačinu partizanskih snaga i njihove po-

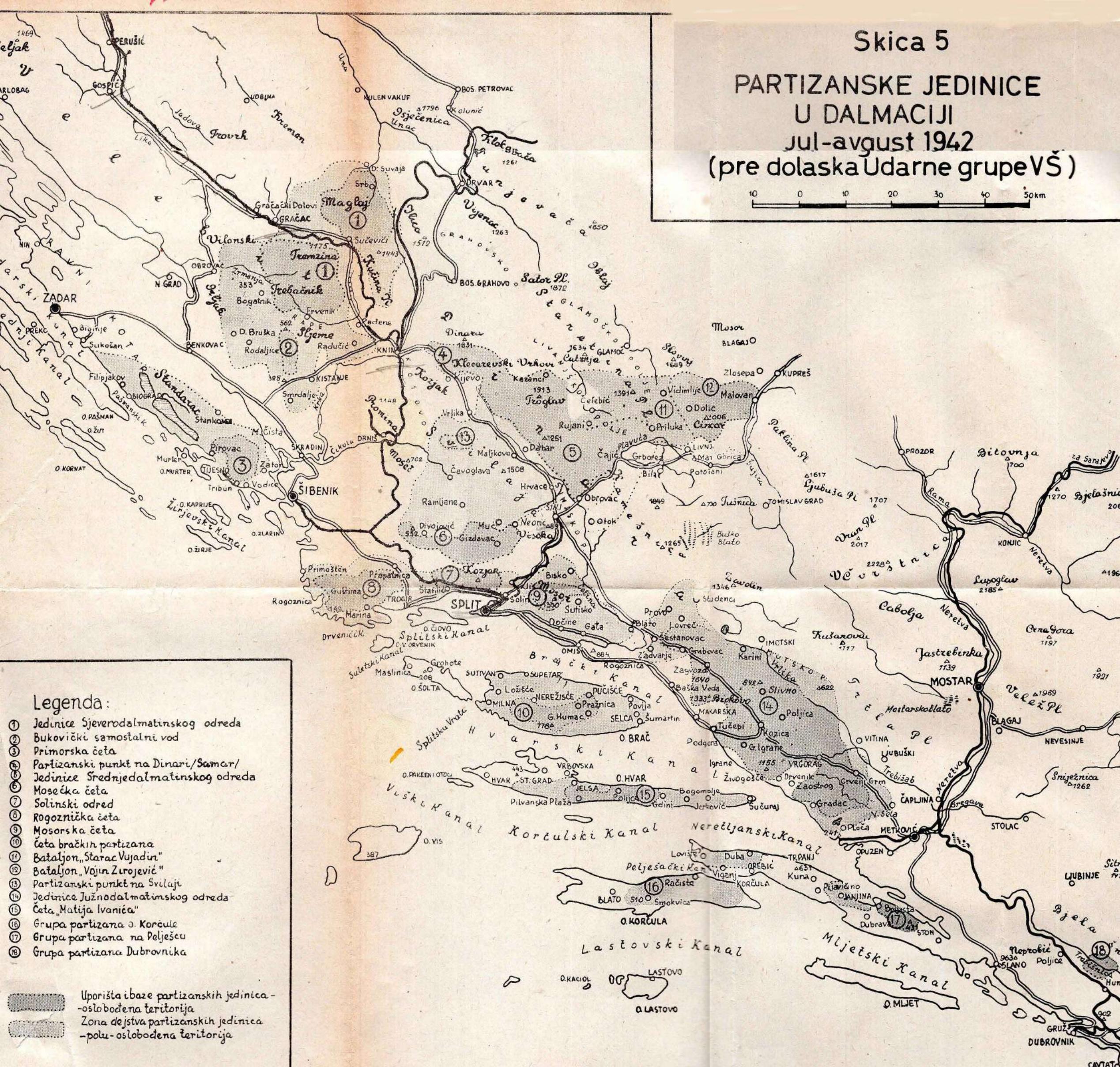
⁷⁶⁹ Izvještaji Štaba IV zone od 18 VII i 5 VIII 1942 (AVII, reg. br. 24—2a i reg. br. 44—2a, k. 1490 A).

⁷⁷⁰ Komandant bataljona „Vojin Zirojević“ bio je Milan Manojlović, a sekretar OK Livno Edo Santini. Dolazak proleterskih jedinica i VS u predio planine Cincar umnogome je olakšao položaj bataljonu „Vojin Zirojević“. Stanovništvo oko Cincara pretežno je mješovito, prema Prozoru preovlađuju Srbi, a prema Janju muslimani. I jedni i drugi bili su pod uticajem četnika i ustaša. Drenovićevi četnici računali su na srpski živalj, dok su ustaše iz Prozora, Duvna, Livna, Šujice, Kupresa i okoline imale dosta jak uticaj na muslimansko stanovništvo.

Skica 5

PARTIZANSKE JEDINICE
U DALMACIJI
JUL-AVGUST 1942
(pre dolaska Udarne grupe VŠ)

10 0 10 20 30 40 50 km

Legenda:

- ① Jedinice Sjeverodalmatinskog odreda
- ② Bukovički samostalni vod
- ③ Primorska četa
- ④ Partizanski punkt na Dinari/Samar/
- ⑤ Jedinice Srednjedalmatinskog odreda
- ⑥ Mosećka četa
- ⑦ Solinski odred
- ⑧ Rogoznička četa
- ⑨ Mosorska četa
- ⑩ Četa bračkih partizana
- ⑪ Bataljon „Starac Vujadin“
- ⑫ Bataljon „Vojin Zirojević“
- ⑬ Partizanski punkt na Svilaji
- ⑭ Jedinice Južnodalmatinskog odreda
- ⑮ Četa „Matija Ivanića“
- ⑯ Grupa partizana s Korčule
- ⑰ Grupa partizana na Pelješcu
- ⑱ Grupa partizana Dubrovnika

Uporišta i baze partizanskih jedinica - oslobođena teritorija
Zona dejstva partizanskih jedinica - polu-oslobođena teritorija

ložaje prema Livnu i Glamoču. Po prikupljenim prvim informacijama drug Tito je preko Eda Santinija pozvao komandanta IV operativne zone Vicka Krstulovića, organizacionog sekretara PK KPH za Dalmaciju Ivana Amulića i operativnog oficira zone Maksa Baću, da podnesu detaljan izvještaj o razvoju NOR-a i o stanju partiske organizacije u Dalmaciji.

U planinskoj kući na planini Cincaru, blizu s. D. Malovan, održan je 26 jula sastanak na kome je Vrhovni štab obaviješten o stanju partizanskih jedinica, partiske i skojevske organizacije u Dalmaciji i o snagama okupatora. U jednom izvještaju Štaba zone, o ovome sastanku se pored ostalog kaže:

„Naš posjet Vrhovnom Štabu imao je za cilj ne samo međusobno povezivanje i upoznavanje, nego i namjeru da Vrhovnom štabu, izlaganjem situacije na sektoru Livno—Duvno—Imotski—Biokovo ukažemo na mogućnost, u koliko bi se tu angažovao barem jedan dio proleterskih brigada, oslobođenja čitavog ovog terena sa jednim velikim dijelom obale... Drugovi iz Vrhovnog štaba nakon našeg izlaganja, iako su imali drugi plan, tj. čišćenje terena prema Ključu, Mrkonjiću i Jajcu... nisu odbili ovaj naš plan, već su konačno rešenje odložili poslije pada Livna...”⁷⁷¹

Za vrijeme boravka u sjedištu Vrhovnog štaba (do 1 avgusta) kod Vrhovnog komandanta, drugovi iz Štaba zone su razgovarali sa članovima Operativnog štaba za Bosansku Krajinu u vezi sa formiranjem odreda na području Livno—Bosansko Grahovo—Glamoč. Definitivno je riješeno da se ovo pitanje raspravi kasnije. Bilo je govora o nedostatku kadra za partizanske jedinice Dalmacije, nedostatku oružja i o slanju dalmatinskih partizana u druge jedinice za popunu. Vrhovni štab je obećao pomoći u naoružanju i kadrovima.

Na ovom sastanku članovi Štaba zone upoznati su sa operativnim planovima Vrhovnog štaba, a u prvom redu sa proširenjem slobodne teritorije oslobođenjem prostorije Livno—Duvno—Šujica—Kupres. VŠ je imao namjeru da sa ove prostorije izvrši prodor grupom brigada u pravcu Bosanske Krajine, Like i Dalmacije.⁷⁷² Štabu IV operativne zone je naređeno da dijelom snaga sadejstvuje grupi brigada.

Prema planu VŠ predviđeno je da se napad na Livno izvede noću 29/30 jula. Izvršavajući zamisao VŠ, Prva proleterska brigada orijentisana je u pravcu Duvna, dok je Treća brigada zaposjela Borovu Glavu. Pod njenu komandu stavljen je bataljon „Vojin Zirojević“. Druga brigada prikupljala se oko Blagaja i pripremala za dejstva oko Kupresa. Međutim, neprijateljske snage, koncentrisane na prostoriji: D. Vakuf—Bugojno poduzele su akciju jakim snagama pravcem Kupres—Duvno. U rano jutro 27. jula ustaške snage podržane sa 7 tenkova izvršile su prodor preko G. Malovana u pravcu Šujice. Iznenadivši dijelove Prve proleterske brigade, ove snage su noću 28/29. jula upale u Duvno. Prodor ustaša u Duvno, izmjenio je situaciju. VŠ je odlučio da prethodno razbijije i odbaci ovu grupu, pa da tek onda poduzme napad na Livno.⁷⁷³

Za to vrijeme dalmatinske jedinice imale su da u duhu plana VŠ, talijanskim snagama ne dozvole prodor iz Sinja u pravcu Livanjskog Polja u cilju pružanja namjeravane pomoći opkoljenim ustaškim snagama u Livnu, a potom da likvidiraju neprijateljski garnizon na Vagnju. Radi uspješnijeg izvršenja ovog zadatka formiran je Operativni štab za srednju Dalmaciju. Za komandanta je postavljen Marijan Bilić, a za političkog komesara Ante Roje. Kao pretstavnik Štaba zone određen je Vice Buljan. Pod komandu ovog Štaba stavljene su jedinice Srednjedalmatinskog odreda, dijelovi bataljona „Starac Vujadin“ i manje partizanske grupe sa Moseća, Mosora i Kozjaka.

Prema planu VŠ, Operativni štab za srednju Dalmaciju je 28. jula izdao naredenje podredenim jedinicama. Prvi udarni bataljon imao je da opkoli talijanski garnizon u Vagnju, čija je jačina bila oko 250 vojnika naoružanih sa 4 teška bacača, 4 mitraljeza i 15 puškomitraljeza i da ga likvidira. Manjim dijelom snaga zaposlio je položaje prema Sinju duž komunikacije Sinj—Vaganj, od Bilog Briga

⁷⁷¹ Zbornik V/6 50, dok. 12.

⁷⁷² Zbornik V/6 9, dok. 1; Pero Morača „1942 — Prelomna godina Narodnooslobodilačkog rata“, izdanje „Vojno delo“ — 1957, 202.

⁷⁷³ Zbornik V/6, dok. 12 i Arhiv CK SKJ, reg. br. 996.

do žandarmeriske stanice Vaganj. Drugom udarnom bataljonu naredeno je da zaposjedne Prološku Dragu, prokopa cestu Sinj—Livno, protjera seosku miliciju sa Kika (k 1117) i Visibabe (k 1166), i da posjedne položaje prema ustaškim selima između Rujana i Čaića. Grupe partizana na Moseću i Kozjaku imale su da pojačaju napade na komunikacije Split—Sinj i Drniš—Sinj i da ometaju snabdijevanje garnizona u Sinju.

Štabu bataljona „Jozo Jurčević“ je naredeno da dio snaga po mogućnosti prebací na Kamešnicu i tu zatvori pravce ka Livnu, a ostale snage angažuje na komunikaciji Aržano—Livno da spriječe dolazak pojačanja iz južne Dalmacije ka Livnu.⁷⁷⁴ Bataljon „Starac Vujadin“ angažovan je na zatvaranju pravca Bosansko Grahovo—Livno.

5. BORBA NA VAGNU I OSLOBOĐENJE LIVNA

Noću 28/29. jula Prvi udarni bataljon opkolio je Vaganj i postavio zasjedu prema Sinju. Izjutra 29. jula jedna talijanska motorizovana kolona od 23 kamiona, dolazeći od Sinja, naišla je na postavljenu zasjedu u rejonu Trnove Poljane. Razvila se žestoka borba koja je trajala do poslije podne. Talijanska kolona je razbijena. Manji dijelovi pobjegli su ka Sinju. Ubijeno je 46, ranjeno 63 i zaprobljeno 17 talijanskih vojnika i oficira. Uništeno je 16, a oštećeno 7 kamiona.⁷⁷⁵

Poslije ovog uspješno izvršenog zadatka Prvi udarni bataljon, po naredenju Operativnog štaba, otpočeo je 1 avgusta napad na opkoljene talijanske snage u Vagnju. Međutim, tog dana su jače talijanske snage iz Sinja, pod zaštitom tenkova probile položaje obezbjeđujućih dijelova Prvog bataljona i prodrlе u Vaganj. Poslije spajanja sa opkoljenim snagama u Vagnju Talijani su preduzeli pro-

⁷⁷⁴ Zbornik V/6, dok. 12 i Zbornik V/5, dok. 130.

⁷⁷⁵ Podaci iz talijanskih izvještaja u Arhivu VII i Zbornik V/6, dok. 70. O ovoj značajnoj pobjedi Prvog udarnog bataljona govori i jedan ustaško-domobranski izvještaj: „... Poslije uspješne borbe partizana nad talijanskom kolonom na prelazu Vaganj 29. VII, kada je napadnuta i uništena talijanska kolona (oko 30 mrtvih, 70 ranjenih i 30 zaprobljenih i 9 kamiona spaljeno)“

tiv-napad na partizanske položaje, ali bez uspjeha. Nekoliko narednih dana vodila se uporna borba bez vidnijih rezultata. Talijani su, uz podršku tenkova, u nekoliko navrata pokušali da prodrat prema Livanjskom Polju, ali nisu uspjeli.⁷⁷⁵ Na ovim položajima duž ceste vodene su povremeno borbe sve do 5 avgusta, kada je Operativni štab odlučio da napadne talijansku posadu u Vagnju. Petog avgusta oko 6 časova, 1 i 3 četa Prvog bataljona izvršile su napad i u prvom naletu uspjele da zauzmu nekoliko bunkera. Zatim se razvila žestoka borba za utvrđenu kasarnu. Nakon petočasovne borbe Talijanima je uspjelo da odbiju napad. Partizani su imali 6 mrtvih i 21 ranjenog. Među poginulim nalazio se i komandant Prvog bataljona Ante Jović, koga je raznijela bacačka mina kada je pisao izvještaj.⁷⁷⁶ Smrt komandanta bataljona Ante Jovića predstavljala je krupan gubitak za partizanske jedinice i za cijelu Dalmaciju. Prema talijanskim podacima gubici posade u Vagnju bili su 12 mrtvih i ranjenih.⁷⁷⁷

---

⁷⁷⁶ Smrt komandanta bataljona duboko se dojmila svih partizana Dalmacije, a naročito boraca i komandira Prvog udarnog bataljona. Rođen 1923 u siromašnoj radničkoj porodici rano je pristupio naprednom pokretu. Na prvoj okružnoj konferenciji SKOJ-a za Split 1941 izabran je za sekretara, a u oktobru postao je član Oblasnog komiteta SKOJ-a. On je predano radio na učvršćenju omladinske organizacije, na formiranju diverzantskih grupa i na izvođenju akcija. Naročito se istakao u napadu na glazbu divizije „Cacciatori delle Alpi“, 16. oktobra 1941, kada je usrijed Splita pod njegovim rukovodstvom ubijeno preko 40 talijanskih vojnika i podoficira. U novembru je upućen u Knin da radi na stvaranju mjesnog komiteta Partije i mjesnog komiteta SKOJ-a. U decembru prešao je na Dinar gdje je radio na formiranju Kninskog odreda. Bio je prvi komandant Prvog udarnog dalmatinskog bataljona. U toku rata proglašen je narodnim herojem.

O ljubavi Ante Jovića prema borcima svjedoči njegovo posljednje pismo upućeno komesaru zone Ivici Kukoču 4. avgusta 1942:

„...Cim sam došao i čim je počela borba ja sam odmah potpuno ozdravio i osjećam se da sam zdrav. Jedino osjećam na nogama veliki umor, a to je uslijed toga što je moj bataljon zauzeo front od pet do osam kilometara, te moram stalno i danju i noću obilaziti položaj i biti na svakom mjestu. U 5 dana imali smo, kako mislim tri dana po cijeli dan ogorčenu borbu sa okupatorom. Iako on posjeduje veliko oružje i tehniku, a i brojčano je jači, naši borci su mu nanjeli teške i ozbiljne udarce. On nas

Za to vrijeme Drugi bataljon uspio je da potisne seosku miliciju iz sela Lištani, Odžak i Čaić od Prološke Drage prema Vrdovu.

Ante Jonić, prvi komandant Prvog udarnog dalmatinskog bataljona, poginuo novembra 1942 na Vagnju; narodni heroj

Za vrijeme borbi na Vagnju jedinice Prve proleterske brigade, bataljon „Starac Vujadin“ i jedinice Petog krajiškog odreda oslobodile su 5 avgusta Livno. Poslije toga veliki broj novih boraca (oko 120) dobrovoljno je stupio

u bataljon „Vojin Zirojević“, i od njih su formirane dvije čete, jer su dotadašnje njegove čete, Vukovska i Malovanska, ušle u sastav novoformiranog Kupreškog bataljona koji se nalazio u sastavu Petog krajiskog odreda.

6. FORMIRANJE DUVANJSKOG BATALJONA

Poslije oslobođenja Duvna,⁷⁷⁸ od Riličke čete iz bataljona „Vojin Zirojević“ i dobrovoljaca iz okoline Duvna formiran je 7 avgusta 1942 Duvanjski bataljon od dvije čete, koji je 20 avgusta imao 115 boraca. Bataljon je stavljen pod komandu Vojnog područja Livno koje je vršilo vojno-pozadinske poslove. U cilju jačanja bratstva i jedinstva naroda ovog kraja upućena je 20 avgusta grupa dalmatinskih boraca, pretežno Hrvata iz Primorja, na ovo područje. Ovi drugovi su dobro primljeni, pa je Štab IV operativne zone, krajem avgusta, poslao još jednu

---

stalno tuče iz 4 teška bacača, nekoliko teških mitraljeza, obasipa nas tenkovskom vatrom, ali sve to nama ne može da naškodi, kad je u borca čelična volja za borbu protiv okupatora. Prvi dan borbe imali smo neke male gubitke. Pokušao sam da iznesem iz vatre teško ranjenog druga Dušija, ali dok sam ga nosio mitraljez ga je još jednom pogodio i pali smo oboje... Od umora sam pao i zahvaljujem drugu vodniku koji me je iscrpljenog izveo. Nisam morao čekati zadnji minut, ali spasti najboljeg druga i borca ne gledam nikakvu opasnost niti žalim život. U toj borbi dobili smo nekoliko heroja nad herojima.

Treći dan borbe neprijatelj je htio poštoto da nas uništi i potjera s položaja prema Livnu. Tukao je strahovito naše položaje iz minobacača. Na stotine granata je palo, ali osim jednog ranjenog nije nam ništa naškodio, dok je isti imao nekoliko gubitaka i ranjenih. I tu me je sreća poslužila. Nalazio sam se u prvoj borbenoj liniji, i dok sam iza stabla pravio plan i skicirao njegov položaj, bio sam primjećen i mitraljez je pet prsta više moje glave ošišao grančice. Borci su izdržali i neprijatelj se morao povući. Treći put vodila se je ogorčena borba po cijeli dan. Mi smo zauzeli front od 5 kilometara sve po čukama. Tek uveče smo činili zastrašujući juriš sa Prvim bataljonom, neprijatelj je pobegao u Sinj. Što se tiče morale kod boraca, on je odličan...“

(Pismo se čuva u muzeju NOB u Splitu, bez registra).

⁷⁷⁷ Zbornik V/6, dok. 74.

⁷⁷⁸ Duvno je prvi put oslobođila Prva proleterska brigada noću 25/26 jula.

grupu od 50 boraca, od kojih je formirana 3 četa Duvanjskog bataljona. Popunjeno i sreden, Duvanjski bataljon je 4. septembra ušao u sastav Trećeg dalmatinskog odreda. Kada je početkom oktobra, odlukom VŠ, rasformiran Treći dalmatinski odred, tada su borci rasformiranog Duvanjskog bataljona ušli u sastav Desete hercegovačke brigade.

7. ORGANIZACIJA VLASTI I RAD POZADINE U LIVNU

U oslobođenom Livnu život se brzo normalizovao. Livno je postalo glavno partizansko uporište novooslobodene teritorije, centar nekih ustanova VŠ i sjedište IV operativne zone. U gradu je uspostavljena komanda mesta a po okolnim selima partizanske straže. Mjesto stare korumpirane vlasti formirani su prvi NOO, čije je prve odbornike narod slobodno birao iz svoje sredine. Djelatnost odbora u Livnu i u oslobođenim selima raste iz dana u dan. U tom smislu Štab zone piše:

... Građanstvo, a naročito hrvatski dio, drži se još uvijek pasivno, iako se i tu pošlo nešto naprijed. Nastoji se oživiti rad ranijeg hrvatskog društva „Dinara“ koje su ustaše bili raspustili. Ostalo nam je Udrženje trgovaca, koji su na prvoj sjednici dali u Narodno-oslobodilački fond oko 160.000 kuna u korist gradskih sirotinja. Narodno-oslobodilački odbor uspio je da prikupi nešto hrane i da podijeli građanstvu. Ugljen koji je dobiven iz rudnika koji je ponovno proradio pod nadzorom Narodno-oslobodilačkog odbora podijeljen je badava siromašnom stanovništvu. Na raznim priredbama koje se često drže prisustvuje sve to više naroda. Muslimanski dio stanovništva je skoro u cijelini prišao k nama...⁷⁷⁹

NOO iz dana u dan sve više su preuzimali funkcije vlasti i rukovodili ekonomskim poslovima. Oni su donosili odluke o konfiskaciji imovine narodnih neprijatelja. Postepeno su uspostavili kontrolu nad prometom robe, ubirali trošarinu i postotak za fond Narodnooslobodilačke borbe. Mlinovi su stavljeni pod njihovu kontrolu, pa su ubirali ušur za meljavu. Pored toga odbori su razrezali

⁷⁷⁹ Zbornik V/7 14, dok. 2.

neku vrstu poreza u naturi, prema imovinskom stanju. Ovo stoga da bi svi stanovnici zajednički snosili teret rata i da bi oni koji su u mogućnosti dali dio svojih prihoda za potrebe partizanskih odreda, kao i gradske i seoske sirotinje.

Livno, kao važna partizanska baza, uspješno rješava niz problema vezanih za front. U gradu je formirana radionica oružja, u kojoj su upočetku radili majstori-puškari, borci partizanskih jedinica i neki talijanski zarobljenici. U radionici se opravljalo oko 30 pušaka dnevno. Tu su konstruisane mnoge mine od avionskih bombi, a opravljana su i teža oružja. Prilikom oslobođenja Livna i Šujice zaplijenjeno je 6 topova, sa kojih su ustaše pri povlačenju uništile nišanske sprave. Ovi topovi popravljeni su u rekordnom vremenu i ušli u naoružanje artiljeriskog diviziona Vrhovnog štaba.

Općinska bolnica u Livnu pretvorena je u bolnicu IV operativne zone, a imala je tri odeljenja: hirurško sa 56 kreveta, interno i zarazno sa 38 kreveta.

Na inicijativu intendanta IV operativne zone Dušana Kotaraša u gradu su formirane krojačka i opančarska radionica u kojima je radilo oko 40 majstora na 27 šivačih mašina.⁷⁸⁰ Inicijativom NOO obnovljeni rudnik uglja davao je dnevno oko 3 tone. Otvorena je stočna stanica, osposobljena električna centrala, mala pilana i mehaničarska radionica.

8. CIŠĆENJE PODRUČJA LIVNO—IMOTSKI—r. CETINA

Poslije oslobođenja Livna Vrhovni štab je na molbu Štaba IV operativne zone odlučio da sa Prvom proleterskom brigadom, Srednjodalmatinskim odredom i bataljonom „Vojin Zirojević“ otpočne čišćenje područja od Livna ka Imotskom od ustaško-domobranskih snaga i da ovu oslobođenu teritoriju poveže sa onom na Biokovu.

Štab Prve proleterske brigade sa 2, 4 i 6 bataljonom (1 i 3 bataljon zadržani su u Duvnu i Borovoj Glavi) orientisao je svoja dejstva u pravcu Imotskog i Posušja.

⁷⁸⁰ Vesnik Vojnog muzeja JNA, br. 4, Beograd 1957, str. 315.

Zadatak brigade bio je da očisti oslobođenu teritoriju od manjih dijelova ustaških snaga i da je proširi na jug prema Dalmaciji, eventualno oslobodi Posušje i Imotski i poveže se sa južnodalmatinskim bataljonom „Jozo Jurčević“.

Na ovom prostoru Talijani i ustaše raspolagali su sljedećim snagama: na položaju oko s. Studeno Vrelo — žandarmi i ustaška milicija u jačini do jedne čete; po selima južnog dijela Duvanjske opštine — seoska milicija nepoznate jačine; Posušje je branio Jasenovački sat i 220 ustaških milicionera; u Aržanu su se okupile razbijene ustaške snage iz Livna u jačini od 140 boraca. Kao posadna jedinica, Imotski je branio 3 bataljon 25 puka divizije „Bergamo“. Već 4 avgusta, zbog ofanzivnog dejstva naših snaga u Livanjskom Polju, dislocirana je u Zadvarju 97 legija crnih košulja. Po selima oko Imotskog (uze područje) nalazilo se 5 ustaških seoskih milicija sa brojnim stanjem oko 800 boraca. Na čitavoj prostoriji Livno—Posušje—Imotski—Aržano nalazilo se oko 2.700 ustaških i talijanskih vojnika. Ove neprijateljske snage bile su razbacane, medusobno odvojene, na relativno širokom području, pa je njihova udarna snaga bila potpuno razasuta — sem u Imotskom.

Dejstva Prve proleterske brigade započela su 6 avgusta čišćenjem sela Duvanjske općine. Za deset dana očišćena su sva sela Livanjskog i Duvanjskog Polja od seoske milicije. Noću 15/16-og razbijena je ustaška odbrana oko s. Studenog Vrela. Sutradan je Prva brigada odbila na Klanku (k 988) ustaški protivnapad iz Posušja. Tom prilikom ubijeno je 26, a ranjeno 37 ustaša.⁷⁸¹ Ovim teškim porazom ustaša na Klanku slomljena je u suštini i njihova odbrana Posušja, jer su sutradan ustaške snage napustile Posušje i povukle se u pravcu Širokog Brijega. Sedamnaestog avgusta 6 bataljon Prve brigade ušao je bez otpora u Posušje. Istog dana 2 bataljon ove brigade, po oslobođenju Aržana, oslobođio je s. Ričice i približio se Imotskom, gdje se povezao sa bataljom „Josip Jurčević“. Ovom prodoru Prve proleterske brigade sadejstvovala su oba bataljona Srednjodalmatinskog odreda (Prvi udarni i Drugi bataljon).

⁷⁸¹ AVII, k. 56, reg. br. 9/2.

Pripremajući se za pretstojeće akcije Prvi udarni bataljon koji se iscrpao u borbama kod Vagnja dobio je zadatak da se prebaci na sektor Livanjskog Polja radi reorganizacije i popune borcima iz Drugog bataljona. Poslije popune brojno stanje bataljona iznosilo je 170 boraca. Odmor u selima Livanjskog Polja (Prolog, Guber) iskorišćen je za politički rad i borbenu obuku boraca. Drugi bataljon Srednjodalmatinskog odreda imao je tada 140 boraca.

Poslije odmora Prvi bataljon je 6 avgusta preuzeo marš pravcem Vaganj—s. Gljev—s. Ruda—s. Grab—s. Velić i 17 avgusta izbio u rejon s. Tijarica, gdje je likvidirao oružničku postaju, zarobio 5 oružnika i zaplijenio 6 pušaka i ostale opreme.

Noću 17/18-og Prvi bataljon je poduzeo marš prema komunikaciji Sinj—Imotski i likvidirao ustaško uporište u s. Provo, zarobivši 12 domobrana i nekoliko seoskih milicionera. Poslije toga bataljon je uspostavio taktičku vezu sa 2 bataljonom Prve proleterske brigade u s. Studenci. Narednog dana, 19-og, Prvi bataljon (sem 2 čete) opkolio je ustašku miliciju u s. Lovreć, koja se predala bez borbe, a 2 četa postavila je zasjedu na cesti s. Lovreć — s. Šestanovac prema Trilju u koju je upao jedan talijanski kamion pun vojnika. Kamion je spaljen, a 18 vojnika zarobljeno. Likvidacijom posada u selima Lovreć i Provo, neprijateljski garnizon u Imotskom bio je otsječen od Sinja i Splita. Ustaška milicija povukla se iz Šestanovca, pa je 20 avgusta uveče Prvi bataljon oslobođio ovo selo i uspostavio vezu sa jedinicama u južnoj Dalmaciji.

Iz Šestanovca je Prvi bataljon poduzeo marš prema Blatu na r. Cetini i 23 avgusta porušio most na cesti Sinj—Split i time prekinuo vezu Split—Imotski.

Prema opštoj zamisli VŠ, a istovremeno sa dejstvima Prvog bataljona, poduzeo je akcije i Drugi bataljon. Noću 14/15 avgusta Drugi bataljon je maršovao pravcem s. Podgradina — s. D. Tijarica i tokom 15 avgusta izbio u rejon Aržana na poluoslobodenu teritoriju gdje je do 26 avgusta poduzeo „čišćenje“ sela, razoružavajući seosku miliciju od Aržana prema Duvnu. Na taj način 2 bataljon, zajedno sa Prvom proleterskom brigadom, proširio je oslo-

bodenu teritoriju na području od Livanjskog i Duvanjskog Polja na jug do Imotskog Polja i Biokova.

Sadejstvujući snagan i Srednjodalmatinskog odreda bataljon „Jozo Jurčević“ je imao da dejstvuje prema Imotskom i da se poveže sa jedinicama Prve proleterske brigade, a dijelom snaga da obezbijedi slobodnu teritoriju oko Biokova. Po izbijanju u rejon Imotskog bataljon je imao zadatak da politički radi u narodu, koji je bio pod vrlo jakim uticajem ustaša.⁷⁸²

Po priјemu zadatka, Štab bataljona „Jozo Jurčević“ odlučio je da glavnim snagama (sem Omladinske čete) preduzme napad prema Imotskom, da likvidira neprijateljeva manja uporišta i preko južnog dijela Imotskog kotara izbjije na komunikaciju s. Zagvozd — s. Grabovac — s. Šestanovac, i da se na ovom rejonu poveže sa jedinicama Srednjodalmatinskog odreda, radi eventualnog daljnog dejstva u pravcu Imotskog. Omladinska četa imala je da, posjedanjem položaja prema Makarskoj i Vrgorcu, brani prilaze oslobođenoj teritoriji. Ona je noću 4/5 avgusta smijenila glavne snage bataljona i već sutradan, 5 avgusta, jedna desetina ove čete iz zasjede kod mjesta zvanog „Paklina“ uništila je jednu grupu od 10 talijanskih vojnika a zaplijenila 8 pušaka, 250 metaka i jedan kamion koji je oštećen.⁷⁸³

Glavne snage bataljona su 6 avgusta prodrle u Imotski kotar, i do 11 avgusta, razoružavajući seosku miliciju, likvidirale ustaška uporišta u selima Kozica, Livno, Zagvozd, Grabovac.⁷⁸⁴ U međuvremenu bataljon „Jozo Jurčević“

⁷⁸² Naređenje Štaba IV operativne zone od 2 VIII 1942 (AVII, reg. br. 27—3, k. 1490).

⁷⁸³ Zbornik V/6, dok. 24.

⁷⁸⁴ Seoska milicija u imotskom kraju bila je veoma aktivna u borbi protiv partizana i dobro organizovana, jer je njen starješinski kadar bio sastavljen od aktivnih oficira i podoficira ustaškog domobranstva. Ona je primala hranu i oružje od Talijana i ustaša. Pomagana od katoličkog clera i pristalica HSS-e, imala je jak uticaj na inače zaostalo stanovništvo ovog kraja. U svim dotadašnjim borbama protiv partizana sadejstvovala je talijanskim snagama, a i sama je povremeno izvodila oružane akcije, koje su uvijek praćene zločinima nad stanovništvom koje je pomagalo NOR. Zato je likvidacija seoske milicije pretstavljala značajan politički događaj.

vić“ bio je prisiljen da 11 avgusta dijelom snaga spriječi prođor 2 bataljona 26 puka divizije „Bergamo“ pravcem Grabovac—Zagvozd.

Pošto je glavne snage angažovao u borbi protiv Taliđana, bataljon „Jozo Jurčević“ je manjim snagama 13 avgusta preduzeo napad na seosku miliciju u selima Raščane, Krstatice, Slivno i Podoblje. Borbe za ova sela su trajale pet dana — do 18 avgusta, kada je bataljon „Jozo Jurčević“ oslobođio ova sela, razbijši seosku miliciju u Imotskom kotaru. U trinaestodnevnim borbama zarobljeno je 47 oružnika i preko 80 pripadnika seoske milicije. Partizanima je palo u ruke i oko 100 pušaka, 7 puško-mitraljeza, 4 mitraljeza i velika količina ostalog ratnog materijala. Sada se oslobođena teritorija oko Biokova protezala od jadranske obale do Imotskog.

U oslobođenim selima partizanske jedinice razvile su živu političku aktivnost.

9. OPERACIJA „ALBIA“ NA PODRUČJU BIOKOVA

Skica 6

Uspjesi Udarne grupe VŠ na sektor Livno—Duvno Kupres—Bugojno imali su odlučujući značaj za dalji razvoj borbi u Dalmaciji. U avgustu 1942 oslobođeno je gotovo čitavo područje od Jadranskog Mora do Jajca. Ovim je stvorena baza za tješnje povezivanje snaga Udarne grupe VŠ sa partizanskim snagama Hrvatske, Bosanske Krajine, Dalmacije i Hercegovine. Partizanske snage iz srednje i Južne Dalmacije uspješno su sadejstvovali jedinicama Udarne grupe VŠ.

Bataljon „Jozo Jurčević“, koji je u to vrijeme imao 720 boraca, uspio je već do sredine avgusta da osloodi široko područje od r. Cetine do r. Neretve (osim nekoliko uporišta, uglavnom primorskih luka i garnizona na komunikacijama Omiš—Imotski, Makarska—Vrgorac, Metković—Capljina). Partizanske snage na otocima Braču, Hvaru i Korčuli bile su takođe oslobođile veći dio otoka, te se oslobođena teritorija protezala i na otoke. Partizani su svojim smjelim akcijama na kopnu i manjim prepadima na moru nanosili teške udarce okupatoru u Dal-

maciji i onemogućili mu da koristi bogatstva obale.⁷⁸⁵ Južni dalmatinski primorski pojas u dužini od 90 km bio je oslobođen. Južna Dalmacija je pretstavljala za Talijane latentnu opasnost, jer su postojali uslovi da narod ovog kraja, koji je pod rukovodstvom Komunističke partije pošao u oružanu borbu protiv okupatora, potpuno uništi ustašku i talijansku vlast, pa čak da to proširi na srednju Dalmaciju i zapadnu Hercegovinu.

Ovakva situacija u južnoj Dalmaciji omogućila je Štabu IV operativne zone da sa dijelovima Prve proleterske brigade i srednje—dalmatinskim odredom poduzme dejstva iz srednje Dalmacije i iz Livanjskog Polja prema južnoj Dalmaciji. Cilj ovih dejstava je bio da se likvidiraju manja neprijateljska uporišta na području Sinj—Aržano—Imotski kako bi se oslobođena teritorija južne i srednje Dalmacije čvrsto povezala. Od 15—29 avgusta navedene snage su izbile na liniju Cista—Provo—Lovreč.

Na obalnom pojasu Biokova, u Makarskoj, Vrgorcu, Imotskom i s. Vrulja tada su se nalazili manji dijelovi divizije „Bergamo“. Dva puka divizije „Mesina“ držali su Ploče, Metković i Čapljinu i osiguravali tamošnju željezničku prugu. Plovne jedinice Južnog pomorskog sektora: 2 torpiljera, 1 eskorter, 4 finsiska stražarska broda manjeg deplasmanja i 2 torpedna čamca osiguravali su pomorski saobraćaj i dotur vojnih potreba talijanskim i ustaškim garnizonima na ovom sektoru. Ustaške snage bile su znatno slabije. Oružnička satnija Velike župe Cetine bila je raspoređena po postajama u Imotskom, Makarskoj i Omišu, a domobranske bojne 4 pukovnije nalazile su se u Čapljinu i Metkoviću. Pored toga bile su znatne snage seoske ustaške milicije u Imotskom i Metkoviću. Snabdijevanje ovih neprijateljskih garnizona bilo je izvanredno teško i uvijek je zahtijevalo puno naprezanje vojnih snaga.

⁷⁸⁵ Južna Dalmacija bogata je ribom, južnim voćem i industrijskim proizvodima (solana u Stonu, 6 fabrika za konzervisanje ribe na Braču, Hvaru, Korčuli i Pelješcu), a na otoku Korčuli je poznato brodogradilište. Za neprijatelja su bile značajne luke na ovom području, zatim duvan iz Imotskog Polja i ostali poljoprivredni proizvodi iz Neretljanske doline, a naročito aluminiska rudača oko Mostara, koja je transportovana za Italiju preko luke Ploče, podignute za ove svrhe 1941 godine.

Pojačana dejstva i akcije južnodalmatinskih partizana još više su ugrozile ionako težak položaj navedenih okupatorskih i kvislinških snaga. Zbog toga je talijanska Viša komanda oružanih snaga „Slovenija—Dalmacija“ početkom avgusta odlučila da poduzme opsežnije vojne mjere da bi povratila bar neke od izgubljenih pozicija. Taj zadatak je povjeren Štabu 6 armiskog korpusa, koji 3 avgusta u najvećoj tajnosti i sa svim mjerama predostrožnosti preduzima pripreme za napad na područje južne Dalmacije. O tim pripremama komanda 6 korpusa piše:

Akciju čišćenja treba pripremiti u dubini naše teritorije ne pružajući nikakvih znakova pobunjenicima kojima bi bila otkrivena naša namjera. Ne treba vršiti ni vazduhoplovna izviđanja. Pripreme određenih jedinica za ovu akciju završiti do 9 avgusta. Sve snage prebacice se na polazne položaje tokom jedne noći. Artiljerisku pripremu izvršiti na sam dan našeg napada, snažnom i iznenadnom vatrom, koja mora osigurati brz nastup naših jedinica. Svi naši napadi moraju biti žustri sa ciljem da se ne dozvoli bandama da se pribiju. Momenat iznenadenja treba iskoristiti do maksimuma, smelim nastupom tokom jednog dana...⁷⁸⁶

Plan napada izradio je komandant korpusa general Dalmaco, a odobrila ga je Viša komanda oružanih snaga „Slovenija—Dalmacija“. Napad su Talijani nazvali „Operacija Albia“ a predviđeno je da se obuhvati područje između r. Cetine i r. Neretve pa na sjever do linije (koja ide paralelno morskoj obali) s. Cista—s. Studenci—Imotski—s. Bijača (j. od Ljubuškog—s. Nova Sela—s. Vid—Metković. General Roata daje bezbroj uputstava generalu Dalmacu o preduzimanju raznih mjera (internacije, strijeljanja talaca, itd.), kao i da napad bude brz i iznenadan kako bi partizanske jedinice bile opkoljene i uništene. Cilj operacije je bio:

— da koncentričnim napadom opkoli bataljon „Jozo Jurčević“ na Biokovu, a zatim pristupi uništenju partizanskih snaga na području omedenom s. Brikva—V. Kapela (tt 1155)—Sokolić (k. 763);

— da čitav teren očisti od partizana i „sumnjivih elemenata“, internirajući i najmanje sumnjive osobe;

⁷⁸⁶ Uputstvo Štaba 6 armiskog korpusa br. 1789/42 od 4 VIII 1942 (AVII, reg. br. 3—45, k. 1702).

— uništiti i spaliti sve stambene i gospodarske zgrade, plovne objekte, žitarice i ostalo rastinje (masline, vino-grade itd.), kao i sva sredstva potrebna partizanima, i baciti u strašnu bijedu narodne mase koje će, kako su mislili Talijani, za takvo stanje optužiti partizane i na taj način odvojiti ih od naroda.

Za ovaj napad angažovani su raspoloživi dijelovi divizije „Bergamo“ iz sastava 18 armiskog korpusa i dijelovi divizije „Messina“ iz sastava 6 armiskog korpusa.⁷⁸⁷

Pored toga angažovani su hercegovački četnici sa područja Stolac—Nevesinje—Gacko pod komandom Milorada Popovića, kao i ustaše i ustaška milicija iz Dusine pod komandom popa Ivana Simića.⁷⁸⁸

Ukupno je učestvovalo u napadu 16 dobro opremljenih i naoružanih talijanskih, ustaško—domobranksih i četničkih bataljona, tri artiljeriska diviziona, tenkovske jedinice, avijacija i mornarica.⁷⁸⁹

Predvideno je da se ovaj napad izvede u dvije etape.

U prvoj etapi od 16 do 27 avgusta divizija „Bergamo“ trebalo je da izvrši čišćenje područja planine Biokovo, a divizija „Messina“ četvorokuta Vrgorac—Metković—Ploča—Zaostrog. Navedenim jedinicama je postavljen zadatak da do 27 avgusta dostignu (sa sjeverozapada) liniju: zaselak Rodić (s. Kozica)—Biluša (k 800)—k697 (2 km istočno od s. Drašnice)—Sv. Stjepan (jugoistočno od Drašnice), a sa jugoistoka: s. Kokorići—Grlica—k 865—s. Zaostrog.⁷⁹⁰

U drugoj etapi predviđeno je opkoljavanje i uništenje bataljona „Jozo Jurčević“ na rečenom području Brikva—V. Kapela—Sokolić. U ovoj etapi dat je zadatak talijanskim plovnim jedinicama da kontrolišu obalu i sprječe prebacivanje partizana na otoke Hvar ili Brač.⁷⁹¹

Još prije otpočinjanja „Operacije Albia“, komanda pješadijske divizije „Bergamo“ uputila je dio svojih snaga da

⁷⁸⁷ Zbornik V/6, dok. 85.

⁷⁸⁸ Saopštenje Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.

⁷⁸⁹ U ovom napadu učestvovala su 4 četnička bataljona iz Hercegovine. Ustaško-domobranske snage dejstvovalle su sjeverozapadno od Imotskog.

⁷⁹⁰ Zbornik V/6, dok. 85.

⁷⁹¹ Zbornik V/6, dok. 94.

spriječe prodor Prve proleterske brigade i jedinica Srednjodalmatinskog odreda preko Lovreča na jug ka Zadvarju i Zagvozdu i naredila svojim ostalim jedinicama da izvrše „čišćenje“ područja između r. Cetine i Imotskog Polja. Već 11 avgusta 2 bataljon 26 pješadijskog puka sa četom lakih tenkova otpočeo je „čišćenje“ područja s. Šestanovac—s. Grabovac, usmjerivši svoju tenkovsku četu u pravcu Zagvozda koji su partizani bili oslobodili 9 avgusta.⁷⁹² Poslije podne kolona sa tenkovima nastavila je nadiranje iz Grabovca cestom ka s. Zagvozdu. Dijelovi bataljona „Jozo Jurčević“ dočekali su te talijanske snage na k 457 kod zaseoka Svaguša. U žestokoj borbi talijanska tenkovska kolona nije uspjela da prodre ka s. Zagvozdu. Tek 12-og poslije ponovljenih napada, Talijani su uspjeli da prodru u Zagvozdu, isturivši manje dijelove 3 km istočno i jugoistočno od Zagvozda. Dijelovi bataljona „Jozo Jurčević“ povukli su se u pravcu s. Navlaci.⁷⁹³ Istoga dana komanda divizije „Bergamo“ uputila je 59 bataljon crnih košulja iz Šestanovca ka Lovreču sa istim zadatkom kakav je imao i 2 bataljon 26 pješadijskog puka prema Grabovcu. Ove talijanske snage su naišle na otpor 2 bataljona Srednjodalmatinskog odreda i 2 bataljona Prve proleterske brigade u s. Lovreč.⁷⁹⁵

Talijani su iz Zagvozda, 14 avgusta, preduzeli izviđanje cestom ka Imotskom, doprijevši do zaseoka Lazići. Tom prilikom opravili su put koji je bio porušen kod zaseoka Gudelji, a potom se povratili u Zagvozdu. Talijani su i prilikom ovog ispada palili kuće i odveli nekoliko stanovnika ovog kraja.

Dana 15-og izjutra talijanska baterija 105 mm iz rejona Zagvozda tukla je Oštri Vrh (k 1495), Proždorac (k 1302), Sv. Jure (tt 1762) i ostala područja srednjeg dijela Biokova.⁷⁹⁶

⁷⁹² Izvještaj talijanskog 18 korpusa br. 7218 od 11 VIII 1942 (AVII, reg. br. 3—41, k. 1437).

⁷⁹³ Izvještaj talijanskog 18 korpusa br. 7246 od 12 VIII 1942 (AVII reg. br. 3—39, k. 1428).

⁷⁹⁴ Izvještaj talijanskog 18 korpusa br. 7281 od 13 VIII 1942 (AVII, reg. br. 7—18, k. 1437).

⁷⁹⁵ O rezultatima ovih borbi nema podataka.

⁷⁹⁶ Operacijski dnevnik Više komande oružanih snaga „Slovenija — Dalmacija“ za juli—avgust 1942 (AVII, nema registra).

Talijansko vazduhoplovstvo bombardovalo je tog dana zaseoke Katavići i Pivčevići sjeverno od s. Zavojane.

Zbog snažnog otpora na području Lovreč—Studenci, dijelovi divizije „Bergamo“ nisu mogli 16 avgusta da, prema predvidenom planu, svim snagama izvrše napad na sjeverozapadnom dijelu Biokova. Snage koje su se na tom pravcu nalazile od 12 avgusta zauzele su s. Zagvozd. Njihovo dalje nadiranje komunikacijom prema s. Župa, iako podržavano artiljerijom i vazduhoplovstvom, onemogućavali su dijelovi bataljona „Jozo Jurčević“.

Divizija „Messina“ i četnici otpočeli su ovog dana „čišćenje“ rečenog četvorokuta sa juga.⁷⁹⁷

Situacija na području sjeverno od Biokova 17 i 18 avgusta pogoršavala se za Talijane, pa su 18-og angažovali svježe snage uvedenjem u borbu 29 bataljona crnih košulja na pravcu Šestanovci—Lovreč.⁷⁹⁸ Poslije jačih borbi dijelovi Srednjodalmatinskog odreda i jedan bataljon Prve proleterske brigade povukli su se iz Lovreča na sjever.

Jedinice divizije „Mesina“ poslije otpora 3 čete „Vid Mihaljević“ bataljona „Jozo Jurčević“ ušle su 20 avgusta u sela Pasičina i Trnova. Noću 20/21-og 3 četa izvršila je napad na četnike kod s. Staševice.

Toga dana talijanska avijacija bombardovala je sela oko Vrgorca i sela Gradac, Turjak i Malovan.

Talijani su 21-og uputili ojačanu četu iz Zagvozda cestom prema Imotskom u zaselak Mlikote, ali su je napali dijelovi bataljona „Jozo Jurčević“. Talijansko vazduhoplovstvo je bilo i ovog dana vrlo aktivno i bombardovalo je niz rejona a najžešće prevoj Turiju.

Pošto su donekle stabilizovali situaciju u rejonu Lovreča, Talijani su uputili 2 i 3 bataljon 26 puka divizije „Bergamo“ u Zagvozd, odakle su 22 avgusta preuzeći čišćenje u pravcu s. Krstatice. Međutim dijelovi bataljona „Jozo Jurčević“ napali su ih sa padina Gradine (tt 868) sjeverno od s. Krstatice i prisilili na povlačenje u s. Zagvozd i zaselak Gudelji.⁷⁹⁹

⁷⁹⁷ Operativni dnevnik Više komande oružanih snaga „Slovenija — Dalmacija“ za jul—avgust 1942 (AVII k. 1428).

⁷⁹⁸ Zbornik V/6, dok. 89.

⁷⁹⁹ Zbornik V/6, dok. 91.

Vazduhoplovstvo je žestoko bombardovalo cestu Zagvozd—Župa u rejonu Turije i prevoj Sv. Ilija na cesti Makarska—Tučepi—Kozica.

Talijanske snage dostigle su 26 avgusta linije predviđene zapoviješću komande 6 armiskog korpusa.⁸⁰⁰ Potom su jedinice divizije „Bergamo“ nastavile nadiranje u dvije kolone. Desna kolona pravcem Makarska—Podgora—s. Drašnice—s. Igrane, dok su jače snage upućene komunikacijom s. Tučepi—s. Kozice. Na oba pravca preduzeto je detaljno „čišćenje“. Istoga dana 29 bataljon „M“ pokušao je da se, uz podršku artiljerije, probije pomenutom komunikacijom ka s. Kozice, ali su to onemogućile jače borbe dijelova bataljona „Jozo Jurčević“ u rejonu Sv. Ilija (k 897). Ljeva kolona divizije „Bergamo“, 2 i 3 bataljon 26 pješadijskog puka iz Zagvozda, uspjela je da prodre cestom do s. Navlaci.⁸⁰¹

Toga dana (26-og) talijanske jedinice dobile su naredenja u pogledu završnog dijela „Operacije Albia“. Jedinice divizije „Mesina“ i četnici imali su da „očiste“ područje Vlaka—Brikva—Kljenak, a jedinice divizije „Bergamo“ da prodiru pravcem Navlaci—Kozica i da zatvore taj pravac kako se ne bi partizani izvukli ka sjeveru cestom Tučepi—Kozica ili duž obale pravcem Podgora—Drašnice.⁸⁰²

Prema dobijenim naredenjima 2 i 3 bataljon 26 puka preduzeli su napad 26 avgusta pravcem: s. Navlaci—Turija, gdje se vodila žestoka borba.

Talijani su uz podršku artiljerije, bombarderske i lovačke avijacije čitavog tog dana pokušavali da ovладaju dominantnim kotama nad Stazom i Turijom što im uslijed žilavog otpora 3 čete nije uspjelo. Neprijatelj je u toku noći prisiljen da se povuče na svoje počasne položaje.

Noću 26/27 avgusta borac Ante Tavra i dva druga postavili su partizansku nagaznu minu na komunikaciji Podgora—Makarska kako bi se sprečio saobraćaj komunikacijom i omelo redovno snabdijevanje neprijateljskih jedinica na Biokovu. Sjutradan je na ovu minu naišao neprijateljski kamion.

⁸⁰⁰ Zbornik V/6, dok. 92.

⁸⁰¹ Zbornik V/6, dok. 93.

⁸⁰² Zbornik V/6, dok. 94.

Neprijatelj je i 27-og žestoko napadao. Zbog toga je naređeno Omladinskoj četi da se povuče iz istočnog dijela Biokova prema visu Sv. Juraj (tt 1762) sa zadatkom da brani prilaze ovom visu i osigura vezu u slučaju povlačenja prema Bosni.

Istog dana neprijatelj je od Zagvozda ovладao položajem Staza—Turija a time i komunikacijom Zagvozd—Kozice. U borbama na ovim položajima poginulo je 24 a ranjeno 10 partizana. Na ostalim pravcima neprijatelj nije postigao nikakav uspjeh.

Zbog prodora neprijatelja u pravcu Staza, Štab bataljona „Jozo Jurčević“ donio je odluku u skladu sa naredenjem Štaba zone⁸⁰³ da se probije u pravcu sjevera na oslobođenu teritoriju. Četama su odmah izdata naredenja za povlačenje. Glavnina snaga bataljona „Jozo Jurčević“ sa 650 partizana probila se bez gubitaka kroz neprijateljske položaje kod s. Grabovac i prema naredenju IV operativne zone uputila se na područje s. Studenci—s. Aržano.

Ostali dijelovi bataljona ostali su izvan područja na kome su se vodile završne borbe, tj. druga etapa „Operacije Albia“. ⁸⁰⁴ Treća četa „Vid Mihaljević“ bataljona

⁸⁰³ Štab zone je 29 VIII naredio da se glavnina bataljona prebaci u rejon Aržana u vezi sa formiranjem Prve dalmatinske brigade.

⁸⁰⁴ Evo djelimičnih podataka o zločinima koje su tada Taličani i četnici izvršili nad stanovništвом Biokovsko-neretljanskog okruga.

U selu Rašćane poslije mučenja ubijeno je 37 lica i to:

Lendić Mije Marko, ubijen iz puške; Lendić Mije Ivan, ubijen i bačen u vatru; Lendić Marka Jure, mučen pa ubijen; Lendić Jure Marijan, ubijen; Lendić Jure Ante, mučen pa ubijen; Lendić Ivana Ivan, ubijen pa spaljen; Lendić Ilije Tomislav, ubijen; Lendić Joze Andrija, ubijen; Lendić Joze Križan, ubijen; Lendić Joze Petar, ubijen; Erceg Mirkov Dane, ubijen; Erceg Jozo Antin, ubijen; Erceg Filipa Mate, ubijen; Erceg Filipa Jerko, ubijen; Erceg Josipa Jure, ubijen; Erceg Mijana Tomo, mučen i ubijen; Erceg Ivana Jure, ubijen; Erceg Ante Gabro, mučen pa ubijen; Erceg Jakova Marijan, ubijen; Erceg Marijana Andrijan, ubijen pa spaljen; Erceg Mije Milan, ubijen pa u kući zapaljen; Erceg Ivan Nikolin, Erceg Jure Marijanov i Erceg Ante Matin — izvadene su im oči pa su ubijeni; Erceg Jure Mate, ubijen; Erceg Jure Ivan, mučen pa ubijen; Erceg Duje Mirko, ubijen; Erceg Ivana Marijan, mučen pa ubijen; Erceg Križana Jure, mučen

„Jozo Jurčević“ nije uspjela da se povuče sa glavninom, već je odlukom komande čete podijeljena na nekoliko manjih grupa koje su se probile na istočni dio Biokova. Pored ove čete Štab bataljona ostavio je na Biokovu još 20 partizana, većinom vojnih i političkih rukovodilaca, koji će dalje raditi na mobilizaciji novih boraca i na formiranju novih jedinica.

Tako je završni dio „Operacije Albia“ udario „u prazno“.

Talijani, ustaše i četnici su u toku ovog, dotada po broju snaga i po vremenu trajanja najvećeg napada izvršili masovne zločine. Neboračko stanovništvo izloženo je bilo masovnom teroru i uništenju, a prema instrukcijama

---

i ubijen; Družijanić Mate Jure, teško mučen i ubijen; Križanić Ilije Ivan, mučen i spaljen kao i još šest lica iz pomenutog sela.

U tom selu spaljeno je oko 205 stanbenih zgrada i staja. Opljačkali su sve do čega su došli: novac, zlato, hranu, odjeću i obuću, ne štedeći ni crkvu u s. Rašćane. Opljačkani predmeti su kamionima prebačeni u Zadvarje.

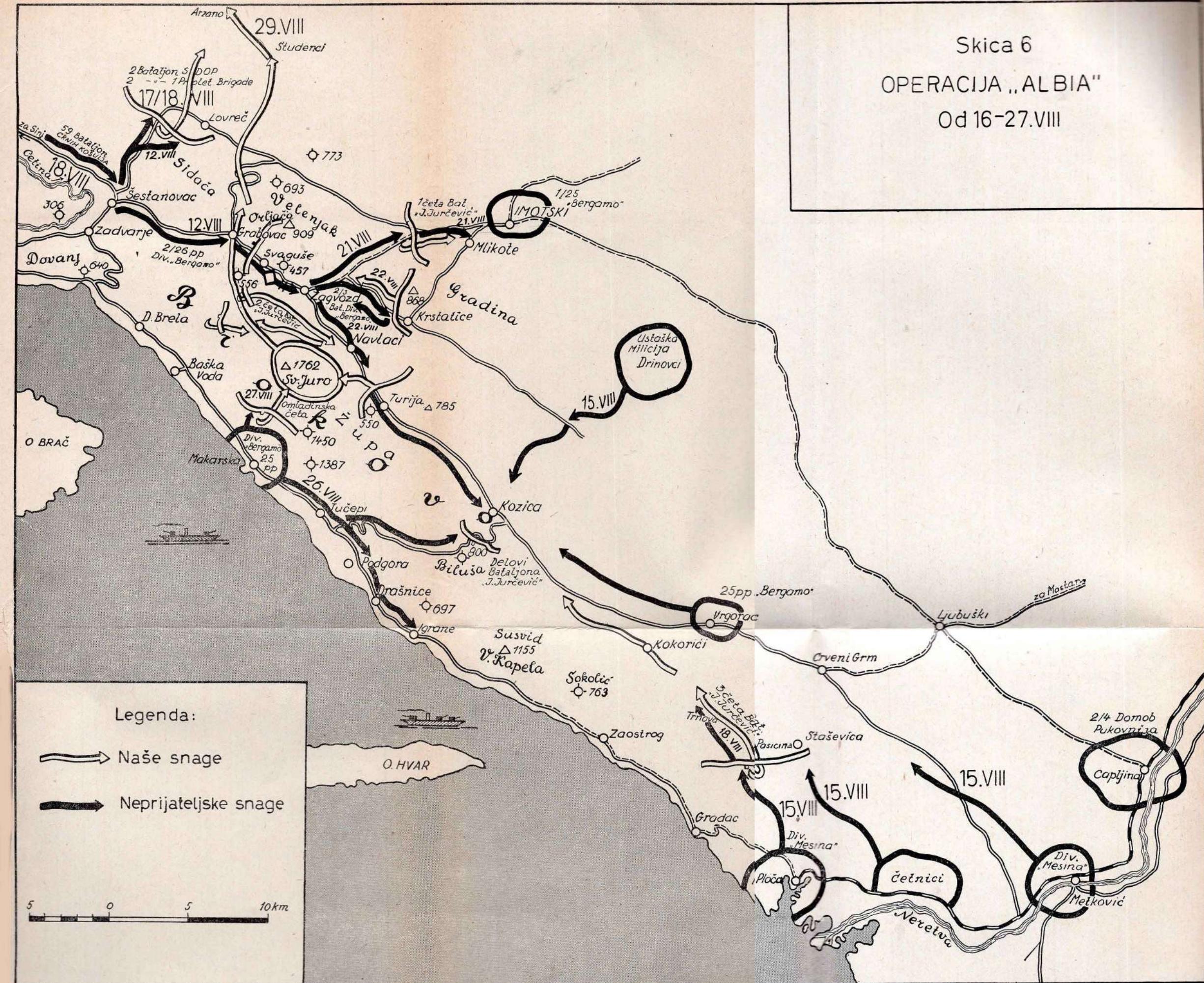
U s. Kozice zapaljeno je 397 kuća i staja, a ubijene 63 osobe i to: Vuletić Petra Ivan, 73 godine; Vuletić Rade Jakov, 82 godine; Jujinović Simuna Mate, 66 godina; Jujinović Ante Martin, 19 godina; Jujinović Ivan Martin, 19 godina; Jujinović Luka Jozin, 18 godina; Jujinović Ivana Jozo, 76 godina; Begović Marka Jure, 27 godina; Begović Marka Vinko, 18 godina; Begović Mate Petar, 48 godina; Begović Ivana Petar, 62 godine; Begović Ante Martin, 66 godina; Begović Marko Martinov, 19 godina; Begović Vice Antin, 12 godina; Begović Mijo Markov, 15 godina; Begović Miše Nikola, 70 godina; Begović Jure Joze, 50 godina; Begović Marijan Jozin, 17 godina; Begović Ivan Antin, 10 godina; Pucar Marka Marijan, 80 godina; Pucar Mijo, 80 godina; Pucar Luka Stipana, 86 godina; Ravlić Nikole Ivan, 50 godina; Ravlić Ivana Ante, 55 godina; Ravlić Marka Marijan, 65 godina; Glavaš Stipan Simuna, 80 godina; Katić Ivan Bože, 61 godina; Katić Petar Ivana, 65 godina; Katić Jozo Ivana, 70 godina; Katić Ivana Ivan, 80 godina; Miočević Marka Jozo, 70 godina; Miočević Jozo Tome, 70 godina; Miočević Marka Jurka, 50 godina; Katić Ante Mijo, 80 godina; Katić Grgo Joze, 85 godina; Vekić Frane Ivana, 75 godina; Pejdo Josip Ivana, 65 godina; Antunović Petra Matija, 70 godina; Pavić Šimun Mije, 75 godina; Pavić Mate Antin, 62 godine; Maras Jozo Mate, 14 godina; Maras Mate Joze, 80 godina; Okmažić Ivan Stipe, 70 godina; Okmažić Marko Stipe, 70 godina; Okmažić Marija Petra, 40 godina; Okmažić Ilija Jozin, 18 godina, i još 17 lica iz ovog sela.

U selu Dragljane ubijeno je 41 lice, a zapaljeno 90 kuća i staja (saopštenja Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača).

Skica 6

OPERACIJA „ALBIA“

Od 16-27.VIII

Više komande oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“ i komandi korpusa. Bombardovanjem iz vazduha, artiljerijskom vatrom, paljenjem i pljačkom, uništeni su dobri dijelom Vrgorac, Draževitići, Umčane, Ravča, Zavojane, Dragljane, Vlaka, Kozica, Slivno, Ravno, Bili Vir, Pasičina, Plina, Podgora, Živogošće, Igrane, Raščane, Grabovac, Zagvozd, Čista, Provo, Lovreč, Krstatice i Podstranje. Ubijeno je, prema nepotpunim podacima, 228 ljudi, izvršeno oko 600 pljački i uništeno oko 700 zgrada.

To su samo nepotpuni podaci o zločinima talijanskog okupatora i njegovih slugu na području Biokova za vrijeme „Operacije Albia“. Po završetku operacije komandant talijanske Više komande oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“ izdao je proglašenje:

Operacije protiv komunističkih ustanika „Biokova“, koje su odvažne trupe divizija „Bergamo“ i „Mesina“ i formacije anti-komunističke dobrovoljačke milicije pod našim zapovjedništvom danas pobjednički zaključile, poslije nekoliko dana žestoke borbe, bile su vođene i razvijale su se na zaista sjajan način.

Uporni otpor spremnog i dobro naoružanog neprijatelja, velike teškoće zbog neprohodnog terena, nisu mogle da zaustave polet, niti da umanje hrabrost jedinica.

Postignuti rezultati su od takvog značaja da se protivničke formacije mogu smatrati uništenima...⁸⁰⁵

Tako je general Roata ocijenio ovu neuspjelu „Operaciju Albia“.

Prema talijanskim podacima, gubitke su imali: divizija „Bergamo“ 16 mrtvih i 39 ranjenih, divizija „Mesina“ 1 mrtav i 2 ranjena, a antikomunistička dobrovoljačka milicija, tj. četnici, 38 mrtvih, 39 ranjenih i 50 nestalih.⁸⁰⁶

Po povlačenju neprijatelja sa Biokova, rasturene partizanske grupe ponovo su se prikupile u rejonu s. Šošići na centralnom Biokovu. Odmah su počeli pristizati novi borci iz sela Kozica, Raščane, Župa, Zagvozd, Kljenak, Šošići i drugih. Od ovih grupa i novih boraca 15. septembra 1942. formiran je novi bataljon „Vid Mihaljević“ od tri čete sa ukupno 160 boraca.

⁸⁰⁵ Zbornik V/7 315, dok. 92.

⁸⁰⁶ Zbornik V/7 314, dok. 91.

U vrijeme formiranja bataljona grupa partizana sa Biokova napala je 29 avgusta oružničku kasarnu u s. Beli Vir kod Metkovića i tom prilikom ubila jednog karabijerskog oficira i ustaškog oružničkog narednika.

Tako se oružana borba na ovom dijelu Dalmacije ponovo nalazila u usponu. Talijanska ofanziva nije dala očekivane rezultate.

10. DRUGO SAVJETOVANJE KOD VRHOVNOG ŠTABA

U toku ofanzive talijanskih snaga na Biokovo i intenzivnog rada Štaba IV operativne zone na daljem razvoju oružane borbe u Dalmaciji i organizacionom sređivanju jedinica, održan je 28 avgusta 1942 drugi sastanak članova Štaba IV zone sa predstavnicima Vrhovnog štaba. Sastanku je prisustvovao komandant Glavnog štaba Hrvatske, Ivo Rukavina,⁸⁰⁷ predstavnik CK KPH Vlado Popović, zatim predstavnici Operativnog štaba za Bosansku Krajinu drugovi Duro Pucar, Kosta Nad i Osman Karabegović. Na sastanku je pored ostalog pretresena vojno-politička situacija u Dalmaciji i data uputstva za budući rad. Rešeno je da se pristupi formiranju Prve dalmatinske brigade.⁸⁰⁸

⁸⁰⁷ Došao je na područje Dalmacije, odnosno IV operativne zone negdje sredinom avgusta i održao nekoliko sastanaka sa Štabom IV zone. O tome se u izvještaju IV zone kaže: „Posjeta druga komandanta i razgovori koje smo s njime vodili koristili su nam mnogo u ispravljanju mnogih grešaka i nedostataka, uglavnom organizacione prirode, i ukazali na put i mogućnost daljeg razvoja narodno-oslobodilačke borbe u Dalmaciji i njenog podizanja na stepen borbe u drugim krajevima naše zemlje. Od uputa koje nam je dao, sigurno je najvažnija ona o stvaranju što većeg broja jakih udarnih jedinica, koje neće biti vezane za pojedine teritorije i planine i čije će djelovanje biti usmjereno u onom pravcu i na onom terenu na kome će zadavati najveće udarce neprijateljima i podizati narod na oružanu borbu...“ (Zbornik V/7 10, dok. 2).

⁸⁰⁸ U vezi s tim u izvještaju Štaba zone se kaže: „Ta odluka znači da naša borba, koja se do sada odvijala na međusobno dosta odvojenim sektorima sjeverne, srednje i južne Dalmacije i jednog dijela Bosne, dobija jednu jaku udarnu jedinicu, koja će svojim akcijama i kretanjem jače povezati cijeli dalmatinski teren...“ (Zbornik V/7 11, dok. 2).

Na traženje Štaba zone, VŠ je obećao dodeliti 2—3 rukovodioca za štab brigade koja se ima formirati. Pored toga date su sugestije Štabu zone za organizaciju ostalih partizanskih jedinica u Dalmaciji. Naredeno je da se jedinice maksimalno angažuju na mobilizaciji što većeg broja boraca, koristeći postojeću vrlo povoljnu vojno-političku situaciju u prvom redu na području srednje i južne Dalmacije, nastalu oslobođenjem prostranog područja od strane proleterskih jedinica, Srednjodalmatinskog odreda i bataljona „Jozo Jurčević“.

Po završetku sastanka Štab IV operativne zone je pristupio sprovodenju zaključaka u život. U prvom redu naređeno je prikupljanje jedinica za formiranje Prve dalmatinske brigade i organizaciono oformljenje jedinica na području srednje i južne Dalmacije. Planom Štaba zone određeno je da u Prvu dalmatinsku brigadu uđu dva bataljona Odreda za srednju Dalmaciju, jedan bataljon odreda za sjevernu Dalmaciju i oko 200 do 250 boraca iz bataljona „Jozo Jurčević“. U vezi s tim naređeno je bataljonu „Bude Borjan“ da se iz južne Like prebaci na Dinaru. Štabu bataljona „Jozo Jurčević“ (u to vrijeme vodio je borbe na Biokovu protiv jakih talijanskih snaga) naređeno je da prebaci 350 boraca sa Biokova u rejon Aržana i to 200 boraca za Prvu dalmatinsku, 150 boraca za proleterske brigade, a ostalo, oko 160 boraca, da ostane na Biokovu i formira novi bataljon.⁸⁰⁹

Na osnovu ovih naredenja, bataljon „Bude Borjan“ je preko Drvara stigao u Livanjsko Polje prvih dana septembra, a određeni broj boraca iz bataljona „Jozo Jurčević“ probio se 29 avgusta iz rejona Zagvozda ka Aržanu a zatim se prebacio u okolinu Livna. Time su prethodne pripreme za formiranje Prve dalmatinske brigade bile uglavnom završene.

1. FORMIRANJE TREĆEG ODREDA IV OPERATIVNE ZONE

Prije formiranja brigade Štab zone je pristupio organizacionom sredovanju i povezivanju jedinica koje su dejstvovale na oslobođenom području Livna, Duvna i Bio-

kova. Od tih jedinica je naredbom Štaba zone od 4. septembra 1942 formiran III odred IV operativne zone.⁸¹⁰

Štab odreda sačinjavali su komandant Petar Bogunović i politički komesar Nedo Bošković.

Sastav: bataljon „Vojin Zirojević“, kao 1-vi bataljon, Duvanjski bataljon kao 2-gi bataljon odreda; od dijela bataljona „Jozo Jurčević“ koji je prešao ovamo u Imotsku krajinu formiran je 3-ći bataljon odreda, a od dijela istog bataljona koji je ostao na Biokovu formiran je 4-ti bataljon odreda.

Štab 3-eg bataljona III dalmatinskog odreda sačinjavaju komandant Ivan Gaće, politički komesar Ratomir Kukić, zamjenik komandanta Ante Josipović, zamjenik političkog komesara Zvonko Rouš i intendant bataljona Mate Mustafić.

Treći bataljon je imao da i dalje zadrži ime „Jozo Jurčević“, a 1-vi bataljon ime „Vojin Zirojević“.

Odred je imao da dejstvuje na prostoru između mora od Neretve do Omiša, pa na sjever do linije Posušje—Duvno—Livno (Buško Blato)—Kamešnica—rijeka Cetina (Trilj).

Bataljoni odreda su imali da drže pod kontrolom i vlašću komunikacijske čvorove i da neprekidno krstare četama po označenoj prostoriji, vršeći prepade i zasjede kako na neprijateljske garnizone, tako i na puteve kojima neprijatelj saobraća i da potpuno onesposobe za kolski saobraćaj za duže vrijeme puteve i vještačke objekte na njima. Ovo rušenje imalo se izvoditi neprekidno, naročito noću, sa okolnim mještanima, pod kontrolom i rukovodstvom partizanskih odjeljenja iz sastava pomenutih jedinica. Štab odreda imao je organizovati na svome području narodnu vlast, postavljajući narodnooslobodilačke odboare po općinama.

Pomenutom naredbom Štaba zone odredeni su zadaci odreda, da spriječi, odnosno zadrži i uspori pokušaj neprijateljskog nadiranja od Imotskog, Zagvozda, Zadvarja i Trilja, gdje su bili neprijateljski garnizoni i mogli ugro-

⁸⁰⁹ Bataljon „Jozo Jurčević“ imao je tada 720 boraca. Izvještaj Štaba zone od 28. VIII. 1942 (AVII reg. br. 13—4, k. 1490).

⁸¹⁰ Kao I i II odred smatrani su Sjeverodalmatinski i Srednjedalmatinski odred.

ziti pravcima od Imotskog preko Roškog Polja (Krnina) ka Duvnu i preko Aržana i Voštana ka Livnu.

Prvi bataljon je imao da zatvori pravac Studenac—Aržano i pravac Trilj—Aržano—Voštane. Treći bataljon je ostao u selu Rašelki kao rezerva; četvrti bataljon ostao je na području Biokova za izvođenje akcija po ranije datim zadacima. Drugi bataljon je imao da obezbijedi pravce sa juga i jugoistoka ka Duvnu i Duvanjskom Polju. Dvije čete i Stab bataljona nalazili su se u s. Bršniku, a jedna četa u s. Kongori.

Štab odreda sa bazom za snabdijevanje i ishranu nalazio se u Aržanu. On je bio dužan da svakodnevno održava patrolnu vezu sa svojim bataljonima.⁸¹¹

Prema tome Treći odred je imao da sa tri bataljona brani pravac Aržano—Duvno. Na ovom prostoru 3 bataljon se zadržao čitav septembar, a 1 i 2 bataljon su i dalje ostali kao pozadinske jedinice pri Komandi područja Livno i Komandi mjesta Duvno. U oktobru 3 bataljon se orijentiše na pravcu Duvno—Šujica i sadejstvuje na sjeveru, preko Crnog Vrha, Petoj crnogorskoj i Desetoj hercegovačkoj brigadi u odbrani oslobođene teritorije, koju su u to vrijeme napale jake ustaške i talijanske snage od Prozora i Mostara.⁸¹²

12. FORMIRANJE PRVE DALMATINSKE NOU BRIGADE

Poslije organizacionog učvršćenja i sređivanja već prikupljenih jedinica, formirana je, 6 septembra 1942 u s. Dobro kod Livna, Prva dalmatinska narodnooslobodilačka udarna brigada.

Naredba o formiranju brigade glasi:

⁸¹¹ Zbornik V/7 39, dok. 8.

⁸¹² Zbornik IV/7, dok. 86 i V/7, dok. 42. Odlaskom 1 i 2 dalmatinske udarne brigade, novembra, u sastav 2 proleterske i 3 udarne divizije, na teritoriji Dalmacije ostao je 3 odred sa terenskim jedinicama u jačini od 1.000 boraca. Štab IV operativne zone nosio se mišlu da od jedinica ovog odreda formira 3 brigadu, ali je zbog nedostatka kadra njen formiranje odloženo. U međuvremenu, po odluci Vrhovnog štaba, 3 odred je rasformiran, a njegovim ljudstvom popunjene su 10 hercegovačka i 5 crnogorska brigada.

Shodno naređenju Vrhovnog štaba NOP i D. Vojske Jugoslavije formirana je pod 6 septembrom t. g. I dalmatinska narodno-oslobodilačka udarna brigada.

Štab I dalmatinske NOU brigade sačinjavaju:

Komandant: drug Tomić Nikola.⁸¹³

Politikom: drug Čenčo.⁸¹⁴

Zamjenik komandanta: drug Marijan Bilić.⁸¹⁵

Na službi pri Štabu, kao intendant: drug Ante Šutić, kao referent saniteta drug dr Žunković,⁸¹⁶ obavještajni oficir drug Grubiša Ivan, a pomoćnik obavještajnog oficira drug Jelić Slavko.

Zamjenik političkog komesara Brigade biće naknadno određen.⁸¹⁷

Pri štabu brigade formirat će se komandni vod, koji će imati jednu desetinu za izviđanje, jednu desetinu za obezbjeđenje, jednu desetinu za vezu. U sastav komandnog voda ulazi brigadna muzika sa zastavom.

U sastavu I dalmatinske NOU brigade ulaze slijedeći bataljoni:

a) Dosadašnji I dalmatinski udarni bataljon Odreda za srednju Dalmaciju, kao I bataljon „Ante Jonić“ I dalmatinske NOU brigade.

b) Dosadašnji bataljon „Bude Borjan“ Odreda za sjevernu Dalmaciju, kao II bataljon „Bude Borjan“ I dalmatinske NOU brigade.

c) Dosadašnji bataljon „Jozo Jurčević“⁸¹⁸ Odreda za južnu Dalmaciju,⁸¹⁹ kao III bataljon „Jozo Jurčević“ I dalmatinske NOU brigade.

d) Dosadašnji II bataljon Odreda za srednju Dalmaciju, kao IV bataljon „Tadija Anušić“⁸²⁰ I dalmatinske NOU brigade.

Komandni sastav pomenutih bataljona određen je i on je slijedeći:

1) I bataljon

Štab bataljona:

Komandant drug Branko Dude, politkom drug Danilo Smiljanić,⁸²¹ zamjenik politkoma drug Marin Široković, intendant drug Martin Pero.

⁸¹³ Narodni heroj Pero Ćetković, poginuo 28 marta 1943.

⁸¹⁴ Ante Kronja-Čenčo.

⁸¹⁵ Narodni heroj, poginuo u borbi protiv Njemaca kod Jajca decembra 1942 kao komandant ove brigade.

⁸¹⁶ Poginuo januara 1943.

⁸¹⁷ Određen je Vlado Šćekić.

⁸¹⁸ Odnosi se na jedan njegov dio.

⁸¹⁹ Odred nije zvanično formiran.

⁸²⁰ Tadija Anušić bio je sekretar Kotarskog komiteta Sinj i prvi komandant partizanskih jedinica na Dinari. Poginuo u prvoj polovini januara 1942.

⁸²¹ Poginuo novembra 1942.

I četa: komandir drug Petar Bjelobrk, komesar drug Pilić Paško.

II četa: komandir drug Mijakovac Petar, komesar drug Davor Radovniković.

III četa: komandir drug Stupar Bogdan, komesar drug Bilić Milan.

Zamjenike četnih komesara odredit će se naknadno. Također Štab bataljona odredit će, sporazumno sa štabovima četa, četne ekonome.

2) II bataljon

Štab bataljona:

Komandant drug Stančić Mate, politkom drug Saša.⁸²²

Zamjenik komandanta drug Blažević Božo, zamjenik politkoma drug Kursar Frano, intendant drug Jolić Ljubo.

I četa: komandir drug Radošević Nikola, zamjenik politkoma drug Jerkin Ante.

II četa: komandir drug Bulat Branko, politkom drug Maglica Vinko, zamjenik politkoma drug Antulov Mate.

III četa: komandir drug Rak Marinko, politkom drug Bjedov Stevo.

Politkoma I čete, zamjenika politkoma III čete odrediće se naknadno. Također Štab bataljona odrediće sporazumno sa štabovima četa četne ekonome.

3) III bataljon

Štab bataljona:

Komandant drug Galić Jure, politkom drug Viskić Vlado, zamjenik komandanta drug Radević Petar, zamjenik politkoma Nizić Mate, oficir pri Štabu drug Ujdurović Gojko, intendant drug Srzić Martin.

I četa: komandir drug Veža Branko, komesar drug Milošević Stipe.

II četa: komandir drug Potočnik Josip, komesar drug Kovačević Jerko.

III četa: komandir drug Beroš Ante, komesar drug Paunović Tonči.

Zamjenici političkih komesara u četama bit će naknadno određeni. Štab bataljona odredit će sporazumno sa štabovima četa, četne ekonome.

4) IV bataljon

Štab bataljona:

Komandant drug Reić Srećko, komesar drug Reponjić Nikola, zamjenik komesara drug Vlahov Roko, zamjenik komandanta drug Vojvodić Zeko, informativni oficir drug Bogdan Petar, intendant drug Tomaš Kazimir.

I četa: komandir drug Jelovac Dušan.

II četa: komandir drug Studin Fran.

⁸²² Oskar Lučev.

III četa: komandir drug Opačić Stevo.

Politički komesari i njihovi zamjenici u četama bit će naknadno određeni. Štab ovoga bataljona odredit će sporazumno sa štabovima četa, četne ekonome.

Svaki bataljon ima formirati **bolničarsko odelenje bataljona**, dok svaka četa imaće **četne bolničare**. Organizaciju sanitetske službe u brigadi izvršit će referent saniteta u brigadi, po uputstvima Štaba brigade, kako je to već predviđeno od strane ovog Štaba.

Organizaciju intendantske službe u brigadi izvršiće također intendant brigade prema datim usmenim uputstvima i direktivama.

Svaki bataljon rasporediti će ravnomjerno svoja automatska oružja na čete.

Bataljoni imaju biti jačine od po tri čete, a svaka četa od po tri voda, a svaki vod od po dvije desetine.

Svaki bataljon imaće i svoju **bataljonsku komoru**, koja će nositi municiju i prtljag (kuhinju).

Štab brigade nastojaće da se bataljoni popune potrebnim brojem tovarnih konja, kako za teška automatska oružja, tako i komore.

Za sada formirati pri Štabu brigade **prateći vod teških bacača**, kao jedinicu Štaba brigade, pod neposrednom komandom tога Štaba.

Pošto je ljudstvo brigade većim djelom mlado i neiskusno, bez vojne obuke, potrebno je da se odmah otpočne sa obukom ljudstva, po bataljonima, u rukovanju oružjem (puškama i puško-mitraljezima). Uporedo sa ovom obukom izvoditi i borbenu obuku. Prema tome, u cilju uspješnog izvođenja ove obuke Štab brigade izraditi će nastavni plan i program po kome treba odmah izvoditi vojnu obuku po bataljonima. Uopće, pošto su ovo mlađe jedinice, neophodno je potrebno da se posveti puna pažnja moralno-političkom i vojničkom uzdizanju i usavršavanju ovih bataljona, kako bi se isti što prije osposobili za izvršenje zadataka koje interesi narodno-oslobodilačke borbe budu nalagali. Zato je sveta dužnost Štaba brigade, štabova bataljona i komandi četa da što prije usposobe svoje jedinice za izvršenje pretstojećih zadataka.

Od sada svi naprijed pomenuti bataljoni obraćat će se uvijek za sve što im treba svojoj prepostavljenoj komandi, tj. Štabu brigade.⁸²³

Prva dalmatinska udarna brigada je bila prva krupna jedinica naroda Dalmacije. To je bio veliki uspjeh za oružanu borbu naroda ovog kraja.

Na dan formiranja brigada je imala četiri bataljona po 250 boraca, — svega 1000 boraca. Naoružanje brigade je bilo relativno dobro za tadašnje prilike. Oko sto-

⁸²³ Zbornik V/7 47—51, dok. 11.

tinu boraca bilo je bez pušaka i to uglavnom dio boraca koji je otskora došao u jedinice koje su ušle u sastav brigade. Svaki bataljon je imao po 1 teški mitraljez i 7 puškomitraljeza, a dva su bataljona imala po jedan laki bacač. Pri Štabu brigade formirano je odeljenje teških bacača od dva oruđa. Stanje municije: borci su imali po 40 metaka, a na automatsko oružje nije bilo više od 500 metaka.

Stanje odjeće i obuće je bilo veoma slabo. Ali je moral kod ljudi bio na visini.

... Moralno stanje brigade je vrlo dobro i oduševljenje za borbu kod ljudstva postoji i vidno se ispoljava. Planskim vojno-političkim radom, i pored nedostataka kadrova, vjerujemo da ćemo ljudstvo brzo izdići i ojačati i osposobiti brigadu za izvršenje zadataka koje joj bude situacija nametnula...⁸²⁴, kaže se u izveštaju Štaba zone od 7 septembra, neposredno po formiranju brigade.⁸²⁴

Brigada je formirana uglavnom od bataljona koji su za sobom imali niz žestokih borbi sa okupatorom i njegovim slugama i pretstavljalala je snažnu borbenu jedinicu. Ona je u kasnijim borbama proučjela slavu Dalmacije po Bosni, Crnoj Gori, Hercegovini i drugim pokrajinama naše zemlje. Stoga je ona postala najmilija jedinica naroda Dalmacije i od 6 septembra pa do konca rata u svim borbama i okršajima nosila je visoko barjak nepomirljive oružane borbe.

Formiranje Prve dalmatinske udarne brigade imalo je krupan značaj za NOB. To je bio viši stepen u razvoju oružane borbe u Dalmaciji. U ovoj prvoj regularnoj jedinici dalmatinskih partizana nalaze se zajedno partizani iz svih dijelova Dalmacije: sjeverne, južne i srednje i sa otoka. Ovim otpočinje novi period oružane borbe u Dalmaciji: umjesto malih odreda počinju da se formiraju krupnije jedinice, brigade, koje dejstvuju uglavnom van Dalmacije i stiču borbena iskustva, boreći se zajedno sa iskusnim proleterskim jedinicama.

⁸²⁴ Zbornik V/7 98, dok. 23.

13. PRILIV NOVIH BORACA I FORMIRANJE NOVIH ODREDA I DRUGE I TREĆE DALMATINSKE BRIGADE

U toku avgusta i septembra priliv novih boraca neprekidno se povećava. Po direktivama PK, partiske organizacije i rukovodstva partizanskih jedinica pravilno su usmjerili svoj rad ka mobilizaciji što većeg broja boraca u partizanske jedinice. Uslijed povoljne vojno-političke situacije u Dalmaciji priliv boraca je tekao neprekidno, povećavajući se iz dana u dan. Mobilizacija je obuhvatila cijelo područje Dalmacije i prerastala je u masovan narodni ustanak naročito na području južne i pojedinih dijelova srednje Dalmacije.

Na području Dinare, u srednjoj Dalmaciji postojalo je nekoliko partizanskih punktova, koji su prilikom novih boraca narastali. Po naredenju Štaba IV operativne zone prikupljeni su borci ovih punktova i od njih i većeg broja novodošlih boraca formiran je oko 10 septembra *Dinarski bataljon* jačine oko 200 boraca.⁸²⁵

Od postojećeg partizanskog punkta od oko 40 boraca na području Vagnja i oko 70 boraca iz Primorja formiran je 14 septembra *Vaganjski bataljon*.⁸²⁶ Prilivom novih boraca iz okoline Vagnja, bataljon je kasnije narastao na oko 200 boraca, a imao je dvije čete po dva voda. Novodošli borci nisu bili naoružani, pa ih je Štab zone naoružao oružjem koje je dobiveno po oslobođenju Livna i okolnih mjesta.⁸²⁷

U širem rejону Svilaje, Moseća i Mosora i uz samo Primorje od Omiša do Primoštена, postojeće „leteće“ desetine i vodovi, pored oružanih akcija i diverzija vršili su i mobilizaciju, pa se njihovo brojno stanje stalno po-

⁸²⁵ U dokumentima tačan dan formiranja bataljona nije nađen. U jednom dokumentu od 9 IX se kaže da će se formirati Dinarski bataljon, a u drugom od 15 IX se već daje zadatak Dinarskom bataljonu da se prebaci na cestu Knin—Grahovo iz rejonu Uništa. Izvještaj od 8 IX i naredenje od 15 IX 1942 Štaba IV zone (AVII, reg. br. 5—3, reg. br. 49—4, k. 1490).

⁸²⁶ Naredba je izdata 14 IX a konačno formiranje izvršeno je 19 IX u s. Uništa. Izvještaj M. Baće, operativnog oficira IV zone od 19 IX 1942 (AVII, reg. br. 11—3, k. 1490A).

⁸²⁷ Dokumenta IV zone od 14 i 15 IX 1942 (AVII, reg. br. 45—4, reg. br. 47—4, k. 1490).

većavalo. Dio boraca ovih desetina i vodova slat je na Dinaru i u Livno, a dio se zadržavao u ovim jedinicama.

Tako je postojeća Mosećka desetina, u prvoj polovini septembra prerasla u *Mosećku partizansku četu*⁸²⁸ koja je imala oko 50 boraca. Mosećka četa je 14 septembra napala jaku žandamerisku ustašku patrolu u blizini Muća kada je ova pretresala teren. U borbi koja je trajala do 15 časova patrola je razbijena. Sutradan upućena je na Moseć jedna jača neprijateljska skupina od 150 ustaša i Talijana iz Sinja. Nastupajući od s. Muća ka Moseću, ova skupina naišla je na žilav otpor Mosećke čete, koja je protivnapadom uspjela odbaciti talijansko-domobranske snage na polazne položaje, poslije čega se ova skupina zajedno sa domobranskom posadom iz Muća povukla u pravcu Sinja. Poslije povlačenja domobrana iz Muća, stvara se oslobođena teritorija oko Moseća i Svilaje, na kojoj se vrši dobrovoljna mobilizacija. Za kratko vrijeme iz sela Donjeg Muća, Milešine, Ogorja, Ploča, Postinje i Radunića prijavilo se oko 150 novih boraca pa je krajem septembra četa prerasla u *Prvi mosećki bataljon*.⁸²⁹

Mosorska leteća desetina izvodila je uspješno manje akcije na širem području Mosora i prilivom novih boraca već u toku septembra narasla je u *Mosorski vod* a sredinom oktobra u *Mosorsku četu*,⁸³⁰ koja je dejstvovala na Mosoru uz obalu od Stobreća do Omiša i sjeverno od Mosora. Pored napada na ustaško-domobranske posade i talijanske manje kolone, ova jedinica je uz pomoć seljaka porušila većinu komunikacija u rejonu Mosora i okoline i razvila veoma živ politički rad u okolnim selima. Zbog aktivnosti ove čete Talijani sa četnicima su početkom oktobra upali na ovo područje i izvršili niz zločina.

⁸²⁸ Ovaj naziv uzet je po dokumentima. Učesnici kažu da se zvala *Prva Mosećka partizanska četa*.

⁸²⁹ Datum formiranja ovog bataljona nije utvrđen. Ali se u dokumentima Štaba IV operative zone u oktobru spominje *Mosećki bataljon* (Zbornik V/8, dok. 31).

⁸³⁰ Ne vidi se kad je to izvršeno. U dokumentu od 7 X ova jedinica se naziva još *Mosorski leteći vod* a broji „49 drugova boraca, bez desetine koja se nalazi u Dinari kod Omiša“ (Zbornik V/8, dok. 41), u dokumentu od 14 X 1942 zove se „*Mosorska leteća četa*“ (Zbornik V/8, dok. 45).

U s. Gatu ubili su 190 ljudi i popalili celo selo. Iste zločine su vršili u selima Dugopolje, Kotlenica, Dolac i drugim.⁸³¹

Pored ovih jedinica, u obalskom području dejstvovalе su leteće desetine: Solinska, Trogirska, Rogoznička, Kaštelska i niz manjih udarnih grupa.

Partizanske jedinice na srednjodalmatinskim otocima i na Pelješcu stalno su jačale i brojno rasle. Kako na otocima nisu postojali uslovi za razvoj većih jedinica, to je jedan dio boraca sa otoka slat na kopno. Tako, sa otoka Visa upućena su na kopno Dalmacije u avgustu 43 a u septembru 24 borca. Na ostrvu dejstvuje grupa od oko 15 boraca. Sa otoka Brača i Hvara odlaze u toku avgusta povremeno grupe, a u toku oktobra oko 120 boraca na područje Biokova.⁸³² Sa Pelješca je takođe otišlo nekoliko grupa boraca na kopno.⁸³³

U sjevernoj Dalmaciji, po povlačenju odreda jula mjeseca u južnu Liku, nema partizanskih snaga sem Primorske partizanske čete. Po direktivi Štaba zone, Štab Sjeverodalmatinskog odreda početkom avgusta poslao je u Bukovicu skupinu boraca. Jedan dio ovih boraca probio se u Bukovicu pa je tokom avgusta formiran terenski Bukovički vod. Druga grupa boraca zadržala se na padinama Velebita, gdje je formiran Ruištanski vod. Od oba ova voda kao i od novoprdošlih boraca koncem avgusta formirana je *Bukovička četa*, koja dejstvuje na području općine Kistanje pod vrlo teškim uslovima.

U Primorju, čak i pored vanredno teške situacije, i dalje je uspješno dejstvovala Primorska četa koja je u septembru prilivom dobrovoljaca narasla na oko 120 boraca. U toku septembra prebacilo se, sa Dugog Otoka, o. Iža i ostalih severnodalmatinskih otoka na kopno u širem rejonu Šibenika oko 150 drugova. Od novodošlih boraca formiran je po naredenju Štaba IV operativne zone *Primorski bataljon*, koji je u oktobru ušao u sastav novoformirane Druge dalmatinske brigade.

⁸³¹ Zbornik V/8, dok. 30.

⁸³² Podaci iz pisanih radova učesnika NOB (Arhiv VII i CK SKH).

⁸³³ Dokumenta Štaba IV operativne zone od 7, 13 i 19 IX 1942 (AVII, reg. br. 4—3, 9—3 i 11—3, k. 1940).

Na području južne Dalmacije bataljon „Vid Mihaljević“ stalno je rastao prilivom novih boraca, od kojih je jedan dio povremeno slat u druge jedinice zone.

U jeku snažne dobrovoljne mobilizacije novih boraca u Dalmaciji Štab IV operativne zone je po odluci i direktivama Vrhovnog štaba pristupio formiranju *Druge dalmatinske brigade*. U tu svrhu je naredio bataljonu „Branko Vladušić“ iz sastava Sjeverodalmatinskog odreda da se prebaci u rejon Dinare (južno od Bosanskog Grahova).⁸³⁴ Prema planu Štaba zone, trebalo je da se brigada formira krajem septembra, kada su bili prikupljeni bataljoni predviđeni za njeno formiranje. Međutim, po izvještaju Štaba zone od 10. oktobra, formiranje brigade izvršeno je 3. oktobra 1942. u Uništima.⁸³⁵ U sastav brigade ušli su: bataljon „Branko Vladušić“ sa oko 240 boraca, 190 pušaka, 6 puškomitrailjeza i 1 teškim mitraljezom, Dinarski bataljon, sa 240 boraca, 168 pušaka, 6 puškomitrailjeza, i Vaganjski bataljon sa oko 200 boraca, 143 puške i 2 puškomitrailjeza.⁸³⁶ Brigada je krajem oktobra dobila i četvrti novoformirani — Primorski bataljon od boraca sjeverodalmatinskih ostrva. U Štab brigade su ušli: komandant Ljubo Vučković, dotada načelnik Štaba Četvrte crnogorske proleterske brigade, politički komesar Ante Jurlin-Marko, dotada politički komesar Odreda za sjevernu Dalmaciju, zamjenik komandanta Jovo Martić, komandant Odreda za sjevernu Dalmaciju, a zamjenik komesara Jovo Kapičić.

Formiranjem brigade rasformiran je Primorski bataljon, koji je bio privremeno formiran na području Šibenika za prikupljanje ljudstva za brigadu. Polovina boraca ovog bataljona raspoređena je po ostalim bataljonima brigade, a polovina (100 boraca) upućena u sastav Prve

⁸³⁴ Od sredine jula, poslije talijanskog napada na Odred za sjevernu Dalmaciju, bataljon „Branko Vladušić“ se gotovo stalno nalazio u predelu južne Like. Odatle se, po naređenju Štaba IV operativne zone od 7. IX 1942., prebacio na Dinaru, pravcem Srb—Tićevo—Peulje—Uništa (AVII reg. br. 27—4, k. 1490).

⁸³⁵ AVII reg. br. 19—3, k. 1490.

⁸³⁶ Štab IV zone od 21. IX 42 (AVII reg. br. 13—3, k. 1490). Brojna stanja i naoružanje odnose se na 21. IX 1942., dan prikupljanja jedinica.

dalmatinske brigade. Četvrti bataljon brigade koji je nазван Primorski bataljon formiran je od boraca sa o. Iža koji su preko Bukovice otišli u partizane, i od zaostalih boraca (najviše ranjenika — oko 60) iz ranijih jedinica Sjeverodalmatinskog odreda.

Ulaskom NOP odreda za sjevernu Dalmaciju u sastav brigade završen je slavni put prvih partizanskih odreda

Formiranje II dalmatinske brigade: govori Vicko Krstulović, a pozadi lijevo je Stevo Opačić

na području sjeverne Dalmacije. Borci i ovog odreda u sastavu Druge dalmatinske brigade nastavili su, sada širom žemlje, svoj slavni put pišući najslavnije stranice istorije naroda Dalmacije.

Na području sjeverne Dalmacije ostale su Primorska i Bukovička partizanska četa, koje su, iako pod vrlo teškim uslovima, uspjele ne samo da se održe već i da

skoro svakodnevno u sjevernoj Dalmaciji uznemiravaju i ometaju neprijatelja i nanose mu osjetne gubitke.

Naredbom VS od 20. oktobra 1942 Prva dalmatinska brigada ulazi u sastav Prve proleterske divizije, a Druga dalmatinska brigada u sastav Druge proleterske divizije.

Po ulasku Prve i Druge dalmatinske brigade u sastav proleterskih divizija, Štab IV operativne zone je odlučio da formira novu, 3-ću brigadu. Kao osnov za njeni formiranjem predviđen je bio III NOP odred. Ali je odlukom Vrhovnog štaba odred rasformiran i njegovi borci su ušli u sastav proleterskih jedinica. Na području Dalmacije ostali su Mosećki bataljon, Mosorski bataljon koji je početkom novembra prerastao iz čete, Rogoznička četa koja je prilivom boraca iz okoline Rogoznice postala od desetine, Dinarski punkt, Primorska četa i bataljon „Vid Mihaljević“.

Po naređenju Štaba zone u rejonu s. Vrbe kod Muća prikupljeni su Mosorski i Mosećki bataljon i Rogoznička četa od kojih je 12. novembra 1942 formirana *Treća dalmatinska brigada*. Pri tome je Mosećki bataljon od preko 400 boraca, po reorganizovanju, obrazovao 1-vi i 2-gi bataljon, a Mosorski bataljon od 150 boraca i Rogoznička četa od 120 boraca obrazovali su 3-ći bataljon brigade. Sastav Štaba brigade: komandant Branko Dude, politički komesar Mate Ujević, zamjenik komandanta Stanko Parmać, zamjenik komesara Ante Roje.

Naporedno s jačanjem NOV u Dalmaciji, razvijali su se i organi vojno-pozadinske vlasti, čiji je osnovni zadatak bio organizacija pozadinske službe i materijalnog snabdijevanja operativnih jedinica. Koncem septembra formirana je Komanda Livanjskog područja koja je u svome sastavu imala 4 komande mesta. U srednjoj Dalmaciji, na oslobođenoj teritoriji koja se protezala od Dinare preko Svilaje i Moseća, sredinom oktobra formirana je Komanda Splitskog područja. U južnoj Dalmaciji, oko Biokova, oslobođena teritorija pretstavljala je jedinstveno područje oslonjeno na more, pa je koncem oktobra formirano Biokovsko-neretljansko područje. Vojno-pozadinski organi vlasti, uprkos teške i složene vojno-političke situacije u Dalmaciji, stalno su rasli. Početkom novembra postoje orga-

nizovane 3 komande područja,⁸³⁷ 10 komandi mjesta i 35 komandi straža. Pozadinski organi vlasti, zajedno sa narodnooslobodilačkim odborima, organizuju cjelokupni život i rad pozadine. Dobrovoljna mobilizacija novih boraca i materijalno snabdijevanje partizanskih jedinica glavni su zadaci komandi područja i komandi mjesta. Organizovane su bolnice, zdravstvene stanice, higijenske ekipe, prolazne kuhinje, krojačke radionice, narodne farme, partizanske pekare i tehničke radionice. Pozadinski organi vode brigu o bezbjednosti i sigurnosti oslobođene teritorije i vode stalno borbu protiv destruktivnih elemenata i od neprijatelja ubaćenih dijelova. Služba materijalnog snabdijevanja, s obzirom na siromašne krajeve Dalmacije, igrala je značajnu ulogu, ali zbog sveopće oskudice bila je vanredno teška. Pomoć je primana uglavnom od naroda, koji je u svojoj požrtvovanosti za NOB išao do samoodricanja. Organizovane su mnoge pomoćne privredne grane: radionice, solane, vodenice, bašte. Neke od tih, kao napr. Biokovska radionica oružja, pretstavljaju divan primjer stvaralačke energije narodnih masa.

*

Priliv novih boraca traje neprkidno. Dalmacija je stajala jedinstveno i odlučno na strani NOB, vodeći ne-poštednu borbu za konačno oslobođenje zemlje. Štab zone je u to vrijeme pisao da se situacija na području Dalmacije i dalje razvija u znaku masovnog priliva boraca u Narodnooslobodilačku vojsku i da poprima sve više karakter općeg narodnog ustanka.

Pored formiranja brigada, partizanskih odreda i samostalnih bataljona, Dalmacija je dala borce i za druge jedinice, a samo u vremenu od 5 avgusta do 24 septembra 1942 upućeno je: u Prvu proletersku brigadu 400 boraca, u Drugu proletersku brigadu 200, u Petu crnogorsku oko 500, u Desetu hercegovačku brigadu oko 500 i u kra-

⁸³⁷ VŠ je izdao naredbu o formiranju komandi područja, mjesta i straža u septembru 1942. Na osnovu te naredbe formirano je do konca 1942 u čitavoj zemlji 14 komandi područja, od kojih 3 na operativnom području IV zone.

jiške jedinice oko 800 boraca. U drugoj polovini 1942 Dalmacija je formirala tri dalmatinske brigade, tri odreda, četiri samostalna bataljona, odred ratne mornarice, sedam partizanskih straža, tri komande vojnih područja i deset komandi mjesta, a broj udarnih grupa na terenu iznosio je oko 35 manjih jedinica. Tokom dve godine rata 12.000 dalmatinskih boraca stajalo je na braniku svoje otadžbine, spremni da se bore na svakom kraju zemlje, gdje bude potreba i gdje ih povede Vrhovni komandant drug Tito. To je bio rezultat dvogodišnjeg napornog rata, rezultat pobjede revolucionarne linije Komunističke partije, koja je povjerenje narodnih masa pretvorila u snažnu materijalnu snagu narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji. Sa oružjem u ruci Dalmacija je sa ostalim narodima Jugoslavije išla progresivnim putem koji je još prije rata ukazala Komunistička partija Jugoslavije. Riječi druge Tita, izgovorene Drugoj proleterskoj brigadi 17. oktobra 1942 u Drvaru, bile su veliko priznanje narodu Dalmacije:

„Pogledajte, Dalmacija gori! Narod se diže... Dalmatinci idu u partizanske redove. Dalmatinci su već došli u proleterske brigade. Dalmatinci stupaju u udarne brigade, Dalmatinci se dižu u borbu za slobodu i srećniju budućnost svoga naroda... Naše perspektive jasne su na vidiku. One su sigurne. To je pobjeda... pobjeda je na našoj strani...“⁸³⁸

---

⁸³⁸ „Borba“ br. 23 od 22. oktobra 1942.

BIOKOVSKA PARTIZANSKA RADIONICA

Partizani na području Biokova osjećali su veliku potrebu za nagaznim minama i drugim oružjem. Stoga je članu KP Antiću,⁸³⁹ radniku iz Makarske, postavljen zadatak da formira partizansku radionicu. On je bio dobar i sposoban mehaničar koji je dotada uspješno riješio mnoge zadatke. Obišao je sve čete i NO odbore radi prikupljanja neeksplođiranih avionskih bombi i artiljeriskih granata i prebacio se u blizinu Makarske gdje je preko članova Partije i drugih radnika iz grada nabavio ručnu bušilicu za 10 svrdlova, pilu za gvožde, čekić i kliješta. Taj alat je donio na Biokovo, gdje je formirana prva partizanska radionica oružja.

Štab bataljona je izradio plan za rušenje 2 željeznička mosta na pruzi Metković—Ploča i 2 mosta na cesti Metković—Vrgorac. Antić je dobio zadatak da u toku jedne noći pripremi potreban eksploziv za to rušenje i da obuči odredene borce kako se rukuje eksplozivom. Za rušenje mostova upotrebio je veće avionske bombe koje je podesio za paljenje pomoću štapina.⁸⁴⁰ Način kako će se bombe postaviti i aktivirati pokazao je određenim borcima. Pored toga za svaku bombu pripremio je izvjesnu količinu rezervnog eksploziva. Zahvaljujući tome rušenje mostova je uspješno izvršeno. Poslije toga partizani su pristupili rušenju dijelova ceste Metković—Vrgorac, zvanih „Turija“ i „Staza“.

⁸³⁹ Poginuo 1943 godine.

⁸⁴⁰ Bomba se aktivirala paljenjem štapina dugog $\frac{1}{2}$ metra, da bi se onaj koji je palio mogao skloniti prije eksplozije.

U radionici na Biokovu Antić je izradivao od neeksplo-diranih topovskih granata i minobacačkih mina ručne bombe na jednostavan način, tj. provrtio bi granatu u sredini i tu postavio štapin dužine 5—6 cm. Pređ bacanje bombe na određeni cilj prethodno bi se upalio štapin.

U radionici su u sve većem broju izradivane i na-gazne mine, i ručne bombe zvane „Biokovke“. One su izradivane od vodovodnih cijevi promjera 45 mm. Te bombe bi eksplodirale nakon 4 sekunde poslije paljenja štapina. Ustvari one su bile slične bombama tipa „Kra-gujevac“ samo što su mjesto upaljača imale štapin za paljenje i bile znatno grublje izrade. Njihovu snagu prvo su osetile ustaše u Grabovcu koje su se branile iz škole mitraljezom. „Biokovke“ su ubaćene kroz prozor u škol-sku zgradu koja je demolirana a posada ubijena.

U radionici je dnevno, od 6 sati izjutra pa do mraka, proizvedeno 7—9 komada ručnih bombi i po 1 na-gazna mina.

Oslobodenjem Livna i odlaskom proleterskih brigada osjećala se sve veća potreba za oružjem iz radionice, pa je proširena na 23 radnika. Alat je nabavljen iz Pri-morja i sa Brača. Za komesara radionice postavljen je Jozo Šperac, koji je istovremeno bio i sekretar partiske čelije radionice.

U Podgori i u s. Tučepima formirane su nešto ka-snije pomoćne radionice u kojima je radilo po 6 radnika. Ovdje je vršena gruba obrada ručnih bombi poslije čega su slate u radionicu na Biokovo radi obrade i komple-tiranja. Oto Štajner i Jozo Šperac uveli su lančanu pro-izvodnju u radionici. Svaki radnik je radio određeni posao. Dnevna proizvodnja povećana je na 120 bombi i 4—6 na-gaznih mina, kojima su naoružavani partizani proleterskih jedinica, srednje Dalmacije i Mosora, Moseća, Kozjaka, Hvara i Korčule. Iz bataljona i četa slati su u radionicu na opravku neispravni mitraljezi, puške, pištolji i drugo oružje.

I pored slabe i neredovne ishrane, dugog i napornog rada sa prilično oskudnim i zastarjelim alatom rad-nici su radili vrlo uporno i marljivo. Takvo zalaganje je uslovio osjećaj da od njihovog rada zavisi potpunije naoružanje partizanskih jedinica.

Jednom, na sastanku čelije, Antić je izjavio da će izraditi laki minobacač (koji su partizani nazivali tromblon) od cijevi za bušenje naftne promjera 50 mm, koju je donio iz Livna Jozo Šperac, kao i da će ručne bombe izradivati od cijevi srušenih kuća u Primorju. Poslije sastanka radnik Kljajić izradio je na drebanku cijev a majstor Zane kundak. Takode je izraden i daljinomjer i nekoliko tromblonskih bombi. Prilikom prvih proba komesar radionice Jozo Šperac je ranjen: lijeva ruka mu je teže povrijedena, a ranjen je i u glavu, noge i po tijelu.

Poslije otklanjanja grešaka izrađena su četiri tromblona koji su se pokazali dobri. Proizvodnja je nastavljena i izrađeno je svega 28 takvih tromblona od kojih se 6 i danas čuvaju u Vojnom muzeju. Nekoliko tromblona je poslato partizanima na Mosor i Moseć i dr. U radionicu su došli najbolji borci iz četa da nauče rukovati tromblonima. Poslije novih napada partizana u kojima su upotrebljeni trombloni, neprijatelj je govorio da su partizani dobili podmornicama novo oružje iz Engleske.

Biokovska radionica je ušla u istoriju NOB, kao dokaz da se i nedostatak oružja može riješiti onda kada je narod spreman da se bori. Partizanska radionica na Biokovu, kao i mnoge druge širom zemlje u toku rata, odigrala je krupnu ulogu i pokazala da se i minimalnim i oskudnim sredstvima u rukama svjesnih radnika mogu postići krupni rezultati.

Narod je sa ponosom govorio o svojoj skromnoj radionici, pa joj je i ispjевao ovu odu, koju je nazvao „Himna Biokovske radionice“:

*Visoko nad morem plavim,
Med' kamenjem pustim i surim.
Čekića se odjek čuje
Zajedno sa spjevom burnim.
Lupa stiže, tuće, bije,
Sa pjesmom se skupa slije.*

*Ruke marljive tu rade,
Mlada grla pjesmu poje
Da oteraju sve gade,
Sa ljubljene zemlje svoje.
Rade, vrte, buše, graće,
Fašističke tuku gade.*

*Bez alata, bez mašina,
Rade se tu ubojite
Bombe ručne, mnogo mina,
Koje ruše te bandite.
Ruše, biju, sve tamane,
Spremaju nam lepše dane.*

*Dan i noć se buka čuje
Bez stanka i neumorno
Sloga naša pobjeđuje,
Stvara se jedinstvo borno.
Rad, drugarstvo, sreća nova
Sve za ljude novog kova.*

*Dan i noć se sreća kuje,
Sreća naša i nas sviju,
Dok nad nama ptice zuje
Koje smrt bombama siju,
Zetvu našu one siju.
Bombe iste njih ubiju.*

*Plod je naših ruku rada
Oružje sad ubojito;
Kad sloboda pak zavlada
Iste ruke žnjet će žito.
Ručne bombe, puške, mine
Petvorit ćemo u mašine.*

*Sa našom pjesmom i našim radom
Stvorit ćemo čuda nova,
I tada će čuda svojim plodom
Prekriliti sva čuda ova.
Graditi, dizati, stvarat, zidat
Novi svijet iz ruševina dizat.*

PREGLED SKICA I FOTOGRAFIJA

SKICE

	Strana
1. Pokret Splitskog, Solinskog i Kaštelanskog NOPO	130
2. Uništenje 97 legije crnih košulja (skvadrista) 8 aprila 1942 ..	170
3. Upad bataljona „Bude Borjan“ u Prominu	350
4. Napad Talijana na Odred za sjevernu Dalmaciju	355
5. Partizanske jedinice u Dalmaciji jul—avgust 1942 (pre dolaska Udarne grupe VŠ).....	360
6. Operacija „Albia“ od 16-27 VIII	380

FOTOGRAFIJE

	Strana
1. Ustaše odvode borce Splitskog odreda na strijeljanje kod Sinja 24 avgusta 1941 godine	105
2. Zločin ustaša u Sinju 26 avgusta 1941 godine: lješevi 24 strijeljana partizana	105
3. Pavle Pap-Šilja, organizator prvih dalmatinskih partizanskih odreda, strijeljan krajem avgusta 1941 u Skradinu; narodni heroj	114
4. Mirko Kovačević, komandant prvog Splitskog NOP odreda, poginuo 13 avgusta 1941 kod Sinja; narodni heroj	115
5. Rezultat akcije Kaštelanskog odreda 12 avgusta 1941 godine kod Kaštela. Voz je nosio potrebe za talijanske vojne jedinice	119
6. Ivan Lavčević-Lučić, zadužen u PK za stvaranje partizanskih odreda. Strijeljan od Talijana 23 decembra 1942 u Splitu; na- rodni heroj	159
7. Štab Dalmatinskog odreda 7 januara 1942 godine u selu Sajković	165
8. Grupa boraca Dinarskog odreda 7 januara 1942 godine	167
9. Vojin Zirojević, politički komesar IV operativne zone. Strijeljan od četnika 21 aprila 1942 u Bosanskom Grahovu; narodni heroj	244

10. Slobodan Macura, politički komesar bataljona „Branko Vladušić“, poginuo 1943 godine; narodni heroj	267
11. Primorska četa 1942 godine.....	272
12. Grupa u kojoj je strijeljan Rade Končar na nogometnom igralištu na Osvitu 22 maja 1942 godine	285
13. Grupa u kojoj je strijeljan Rade Končar	285
14. Božo Bilić-Marjan, komandant Srednjedalmatinskog odreda, poginuo novembra 1942; narodni heroj	306
15. Četa bračkih partizana na povratku iz akcije u Bolu	317
16. Četnički vojvoda Momčilo Đurić sa talijanskim oficirima divizije „Sasari“ u s. Plavno 1942 godine	355
17. Ante Jonić, prvi komandant Prvog udarnog dalmatinskog bataljona, poginuo novembra 1942 na Vagnju; narodni heroj	365
18. Formiranje II dalmatinske brigade: govori Vicko Krstulović, a pozadi lijevo je Stevo Opačić	394

I N D E X

A

- Adria Boksit 33
Afrika 27
Ajdić Staje 302
Ajsnspiler Josipa Milorad 151
Albanija 15, 23, 25, 33
Albia 372, 374, 375, 378, 379,
    380, 381
Aleksandrija 22
Aleksejev Aleksandra Dušan 152
Aleksić Vlado 340
Aloja Vito 172
Amico 25
Ammurelli Francesco 22
Amplea 31
Amulić Baver Ivan 42, 58, 98, 100,
    137, 147, 225, 294, 326, 361
Amžić 41, 199
Andrijašević Andrija 217
Andrijašević Ante 340
Andrijašević Stari Toni 215
Anić 177
Ankona 73
Antić 398, 399, 400
Antonini Stipe Ivan 104
Antulov Mate 387
Antulović Petra Matija 380
Anušić Tadija 113, 138, 160, 386
Arančić Nikola 148
Arančić Ograde 82
Arapović Franjo 74
Arigon 31
Aržani 363, 369, 370, 373, 379,
    383, 385
Asanović Boško 232
Atina 18
Austro-Ugarska 13, 14, 233
Avia 11

B

- Babić 330
Babić Ljubo 166
Babić Ivanov Kuzman 151
Babin Dub 17
Babin Josip 118
Babin Pepa 174
Babina Kobila 198
Babović Jovan 331
Babovišće 319
Bačić 13
Bačvice 64
Baće Maks 134, 158, 159, 160, 162,
    165, 166, 175, 192, 193, 194,
    195, 211, 239, 240, 241, 242,
    243, 245, 247, 248, 251, 293,
    294, 296, 302, 303, 313, 361,
    390
Baćina 50, 66, 216, 217, 219, 221,
    222, 339, 344, 345, 346
Baćović 235
Bagat Stipe 44
Bajagić 173, 311
Bajić 103
Bakar 20, 68
Bakarić Vladimir 39, 132, 205
Baković Simo 173
Baldekin 48
Balkan 14, 77
Ballila 31
Baltić Petar 228
Baljačke Staje 175
Baljci 175
Baljkas 38, 39, 40, 42
Banca Dalmata di Sconto 72, 73
Banija 240, 241
Banina Ante 63, 245, 255
Banja 345

- Banjevci 269
 Baošić 10
 Bar 29
 Barać Josipa Milivoje 151
 Baraster 27
 Barbić Ivana Kuzman 152
 Bari 18
 Barić Vjekoslav 245, 302, 303,
     305, 307
 Barić Ernesta Ivan 151
 Barišić Kajo 153
 Bartulović Nikola 231
 Bastasi 335
 Bastianini Guiseppe 29, 257, 258,
     274, 276, 278, 282, 289
 Bašajkovac 165
 Bašić Duje 158, 159, 160, 163, 170,
     175, 182, 300, 307, 314
 Baške Vode 25, 66, 220, 221
 Bat 304, 305
 Bećker Zora 193
 Begović Ante Martin 380
 Begović Antin Ivan 380
 Begović Antin Vice 380
 Begović Jozef Jure 380
 Begović Jozin Marjan 380
 Begović Marka Jure 380
 Begović Marka Vinko 380
 Begović Markov Mijo 380
 Begović Martinov Marko 380
 Begović Mate Petar 380
 Begović Miše Nikola 380
 Belamarić Ante 281
 Belamarić Milka 248
 Belfoko 16
 Belfanti Karlo 209
 Belfoko 26
 Beli Orao 18
 Beli Vir 382
 Belletti Petar 179
 Benčić Frane 322
 Bender 93, 142, 252, 253, 354
 Benjamina Bilana 28
 Benkovac 14, 15, 16, 18, 26, 29,
     33, 50, 52, 56, 61, 62, 63, 73,
     77, 78, 79, 127, 151, 228, 229,
     255, 256, 270, 289, 290
 Beograd 9, 10, 20, 31, 38, 40,
     211, 368
 Bereš Ante 220, 340, 387
 Bergamo 24, 73, 85, 161, 169, 170,
     172, 179, 197, 272, 310, 311,
     313, 349, 369, 372, 373, 375,
     376, 377, 381
 Bergman Gašpar 187
 Berić Branko 301
 Berković Vlado 248
 Berković Josip 60
 Berković Petar 70
 Betina 279
 Bezbradica Božo 281
 Bezbradica Ignat 259
 Bezbradica Joso 258
 Bezbradica Marko 259
 Bezbradica Miloš 258
 Bezbradica Pavle 259
 Bezbradica Špilo 258
 Bezbradice 258, 350
 Bianka Obrad 290
 Bihać 24, 43
 Bijača 374
 Biokovo 66, 177, 215, 217, 218,
     220, 221, 222, 224, 242, 316,
     321, 324, 326, 334, 335, 337,
     338, 339, 340, 342, 346, 359,
     361, 368, 371, 372, 373, 374,
     375, 376, 377, 378, 379, 380,
     381, 382, 383, 384, 385, 392,
     395, 396, 398
 Bileće 22, 28, 34, 141, 142, 282
 Bileti Pietro 24
 Bili Brig 172, 362
 Bili Kuk 109
 Bili Vir 381
 Bilić Marin 171, 181, 182
 Bilić Marjan Božo 158, 175, 177,
     299, 301, 303, 306, 307, 362,
     386
 Bilić Milan 387
 Bilić Vinko 322
 Bilišane 33, 282
 Bilobrk Mate 68, 69, 153
 Bilobrkove Košare 173
 Biluša 368
 Biograd na Moru 51, 56, 63, 203,
     268, 270, 271, 272, 274, 279,
     289, 294
 Biovčino Selo 256, 258, 264, 350
 Birčanin Trifunović Ilija 231, 232,
     233, 234, 235

- Biskupija 82, 84, 86, 88, 91, 92,
 125, 189, 192, 193, 233, 300,
 301, 302, 303, 304, 305
 Biskupska Glavica 86
 Biševo 28
 Bitelić 112, 113, 114, 116, 138,
 160, 166, 311
 Bjedov Stevo 387
 Bjedov Špiro 81, 86
 Bjegović Petar 301
 Bjelo Polje 208, 209
 Bjelobrk Petar 387
 Blagaj 362
 Blato 370
 Blato na Cetini 195, 196, 197
 Blato na Korčuli 325
 Blažević Božo 265, 387
 Bled 46
 Bliski Istok 18
 Boban 109, 186
 Boban Ante 329
 Boban Čapajev Mate 186
 Bobija 357
 Bodiroža Andrija 81
 Bodlović Jozo 321
 Bogatići 26
 Bogdan Petar 387
 Bogomolje 322, 323, 324
 Bogunović Brane 91, 94
 Bogunović Branko 76, 235, 292
 Bogunović Mijo 217
 Bogunović Petar 216, 340, 384
 Bojan Nikica 354
 Bojana 10, 12
 Bojanić 20
 Bojanić Obrad 83, 90, 91, 94, 190
 Bojić Josip 35, 71
 Boka Kotorska 10, 11, 12, 15, 17,
 18, 20, 22, 23, 27, 47
 Bokanjac 17
 Bol 49, 67, 317, 318, 320
 Bol Bolska 315
 Boltić Pero 79
 Bonifačić 156
 Borić Srećko 340
 Borjan Bude 248, 249, 250, 251,
 252, 253, 254, 256, 258, 260,
 261, 262, 263, 264, 265, 272,
 275, 287, 294, 299, 304, 347,
 348, 349, 350, 352, 353, 354,
 355, 356, 358, 360, 383, 386
 Borova Glava 331, 362, 368
 Borovci 339
 Borovčić Franjin Bruno 97, 99,
 100, 101, 104, 108
 Borozan Ivan Nebojša 104
 Bosanska Krajina 190, 191, 233,
 234, 235, 260, 327, 329, 330, 333,
 357, 361, 372, 382
 Bosanski Petrovac 80, 84, 234, 291
 Bosansko Grahovo 21, 24, 57, 59,
 80, 81, 86, 88, 90, 93, 124, 166,
 169, 244, 303, 310, 311, 332,
 351, 359, 361, 363, 393
 Bosna 31, 46, 60, 61, 78, 83, 84,
 86, 90, 91, 92, 95, 97, 102, 111,
 112, 126, 129, 136, 160, 161,
 166, 189, 190, 214, 226, 231,
 237, 246, 250, 259, 263, 283,
 288, 289, 292, 311, 327, 332,
 356, 357, 382
 Bosnić Antun 67
 Bošković Nedeljko 340
 Bošković Nedo 219, 220, 384
 Botajn 198
 Botić 145
 Božanić Majki Andrija 44, 53,
 65, 68, 90, 98, 99, 112, 131,
 137, 147, 189, 192, 294, 326
 Božinović Ivan 308
 Božović Žarko 232
 Brač 24, 25, 28, 34, 35, 43, 47,
 49, 57, 67, 217, 319, 320, 321,
 322, 359, 372, 373, 375, 392,
 399
 Bračka partizanska četa 317, 320,
 322
 Bračev Dolac 83, 84, 138, 161,
 170, 171, 309, 310, 313
 Brački Kanal 321
 Branković Ante 142
 Bratiševački Krš 127
 Bratovska Jama 74
 Brčulji 160
 Brčulja Ivan 159, 160, 163, 165,
 173
 Brčulja Petar 160, 163
 Brda 109
 Brela 26
 Brezovac 355
 Bribir 30, 34, 62, 71, 73, 74, 76,
 80, 81, 84, 87, 88, 89, 176, 177, 292

Bribirske Mostine 270
Bričević Mate 194
Brikva 374, 375, 378
Brindizi 18
Brist 66, 221, 339, 345, 346
Brišnik 384
Britvić Drago 118
Brkić Živko 232
Brkljači 353
Brković Živko 91, 92, 93, 94, 95
Brodarica 17
Brštanovo 200
Brunelli Silvio 17
Bruška 33, 214
Bruvno 204, 352
Bubalo Andrija 118
Bubalo Marija 45
Buble Andrija 330
Buble Čiro 158
Budimir Veljko 232
Bugarska 14
Bugojno 362, 372
Buja Vladimira Vladimir 152
Bujić Mirko 60, 231
Bukarović Mijo 300, 301
Bukovac 209, 214
Bukovačka partizanska četa 392, 394
Bukovački partizanski bataljon 213, 214, 226, 239, 240, 241
Bukovački partizanski vod 392
Bukovački partizanski odred 165, 210, 211, 213, 233
Bukovec Mirko 39
Bukovi Vrh 354
Bukovica 28, 33, 63, 77, 98, 120, 127, 142, 164, 189, 203, 204, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 214, 233, 238, 239, 240, 246, 247, 248, 249, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 271, 272, 278, 274, 279, 282, 283, 287, 291, 299, 304, 348, 350, 357, 358, 392, 393
Bulat Branko 387
Bulat Rade 238, 239, 240, 247, 248, 249, 251, 261, 353, 355
Bulat Žika 143
Bulović Marko 175
Bulovića Staje 161
Buljan Leonard 49
Buljan Vice 116, 166, 167, 296, 262
Buljanović Vice 40

Buričević Pavle 194, 195
Buško Blato 384
Butiga 82
Butišnica 251
Butković 1, 11
Butti 288

C

Cacciatori delle Alpe 25, 364
Carev Dol 353
Carmine Senizue 257
Casertano 24
Cečić Marijan 45, 154
Ceranje 15
Cerov Dol 247
Cetina 30, 34, 43, 60, 75, 76, 83, 100, 102, 107, 110, 160, 166, 169, 176, 177, 195, 196, 200, 201, 202, 218, 221, 259, 307, 308, 309, 319, 323, 335, 340, 347, 359, 368, 372, 373, 374, 376, 384,
Cetinić Marin 67
Cetinska četa 189, 200, 202, 226, 308
Cetinska Dolina 166, 305, 309
Cetinski bataljon 241, 246
Cetinski odred 193, 294
Cetinsko Polje 176
Cincar Planina 165, 166, 188, 328, 329, 330, 331, 333, 359, 360, 361
Ciplli 62
Cista 373, 374
Civljani 83, 138, 307
Concina Roberta 281
Cres 9, 10
Crikvenica 19
Crikvica 221
Crljenica Marko 232
Crna Gora 23, 25, 26, 79, 287, 357, 389
Crna Rijeka 222
Crnci 315
Crni Lug 169, 170, 310, 313
Crni Vrh 353, 385
Crnogorac Drago 192
Crnogorac Vaso 192
Crnogorska partizanska brigada 385, 396
Crveni Grm 224

Crvljane 75
Cvetičanin Milan 232
Cvetković 43, 44, 249
Cvijanovići 252
Cvitanović Gojko 280
Cvitković Nikola 175
Cvjetković Jovo 75, 95

Ć

Ćetković Pero 386
Ćetković Vlado 94
Ćigale 278,
Ćikara Joko 112, 113, 138
Ćubrica 170
Ćuranj Stevo 232

Č

Čabo Vito 300
Čaća Nikola 262
Čajić 363, 365
Čakelj 223, 224
Čalić Nikola 281
Čapljin 10, 15, 34, 372, 373
Čaporiće 112
Čavnovka 123
Čelnik 270
Čemrnica 357
Čenčulo Ivo 142
Čerina Tome Tonko 101, 104
Četnik Nikola 307
Čikola 121, 122
Čiovo 28
Čiplić 69
Čista 381
Čitluk 348, 349
Čordašić Jurije 71, 90
Čuburica 309
Čučević 127, 247
Čulić Luka 59
Čulić Stevana Vladimir 152
Čupaz Ilija 50

D

Dabašnica 357
Dadić Franjo 174

Dalmacija 9, 11, 14, 17, 18, 24,
26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 55,
56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65,
66, 69, 70, 71, 72, 77, 78, 80,
90, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
106, 111, 120, 126, 128, 129, 130,
131, 133, 134, 135, 136, 138,
139, 146, 147, 149, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157, 158,
160, 161, 162, 163, 164, 165,
166, 167, 168, 169, 174, 183,
185, 188, 189, 192, 193, 200,
203, 204, 205, 206, 207, 208,
209, 210, 212, 213, 214, 215,
216, 218, 219, 220, 221, 224, 225,
226, 227, 228, 229, 230, 234, 336,
237, 238, 239, 240, 241, 242,
243, 245, 246, 247, 248, 249,
250, 251, 254, 257, 258, 259, 260,
261, 262, 264, 263, 267, 268,
269, 270, 271, 272, 274, 275, 276,
278, 279, 281, 282, 283, 286,
287, 288, 289, 290, 291, 292,
294, 295, 296, 297, 298, 299,
300, 302, 304, 307, 308, 313,
314, 315, 325, 326, 327, 328,
332, 334, 337, 339, 341, 347,
350, 351, 356, 357, 358, 359,
360, 361, 362, 363, 364, 369,
370, 372, 373, 374, 376, 377,
381, 382, 383, 385, 386, 388,
389, 390, 392, 393, 394, 395, 396,
397, 399

Dalmatinska Zagora 163, 184
Dalmatinska partizanska brigada 383,
385, 386, 388, 389, 390, 392,
393, 395
Dalmatinski partizanski bataljon 364
365, 386
Dalmatinski partizanski odred 161,
162, 163, 188, 195, 199, 200, 202,
328, 347, 367
Dalmatisko Dinarski NOP odred
163, 165, 166, 168, 169, 174,
192, 194, 195, 226, 239, 241,
242, 243, 248, 249
Dalmazzo Renzo 23, 337, 374
Damjanović Duško 189, 193
Danilovgrad 15

- Dazlina 120, 269, 273
 Debelo Brdo 15, 16, 170, 171,
     182, 313
 Dejanovići 270
 Delnice 16, 230
 Delonga 30
 Denerk 18
 Derala 93, 94
 Desna 339
 Desnica Uroš 60, 62, 231
 Despot Vlado 20, 46, 296, 358
 Dešić Boško 83, 93
 Diaz 16, 21, 26, 264
 Dicmo 102, 103, 104, 109, 111, 113,
     133, 138, 179, 183, 197
 Diljolija Emilo 16
 Dinara 10, 11, 12, 15, 17, 19, 46,
     75, 83, 93, 100, 106, 110, 113,
     116, 117, 118, 120, 122, 124,
     127, 129, 131, 133, 134, 137,
     138, 153, 161, 162, 177, 178,
     179, 180, 181, 183, 188, 189,
     190, 191, 199, 251, 259, 328,
     349, 351, 358, 364, 367, 383,
     386, 390, 391, 393
 Dinarska partizanska četa 166, 167,
     168, 169, 170, 171, 173, 174,
     177, 180, 182, 204, 294, 299
 Dinarski NOP odred 163, 165, 166,
     168, 169, 174, 192, 194, 195,
     226, 239, 241, 242, 243, 248, 249
 Dinarski partizanski bataljon 390
 Dinarski punkt 395
 Divulje 16, 18, 21, 24, 27, 51,
     139, 187
 Dobro 49, 386
 Dobropoljci 33, 204
 Dogan Šime 59
 Dokić Milan 299
 Dolac 138, 220, 255, 392
 Dol 322
 Doležal Jovana Adolf 151
 Domić Nikole Jure 160
 Domjanko Milan 22
 Don Merlo 31
 Donje Prugovo 199
 Donje Sitno 64, 198
 Donji Dolac 198
 Donji Malovan 361
 Donji Muć 391
 Donji Seget 51, 117
 Donji Tiškovac 81, 251
 Dornier Hispano 18, 19
 Dornier Wal 18
 Drač 18, 19
 Drače 222
 Dragičević 318
 Draginić Matije Stevan 152
 Dragišić 266
 Dragović 176
 Dragljani 380, 381
 Drašković Marko 188
 Drašnice 224, 345, 338, 375, 378
 Dravići 308
 Draževići 336
 Draževitići 339, 381
 Drenovčići 360
 Drenović 328
 Drniš 13, 22, 25, 27, 34, 35, 46,
     63, 64, 70, 71, 73, 74, 78, 85,
     86, 87, 122, 123, 128, 163, 175,
     177, 178, 179, 249, 299
 Drvar 21, 79, 80, 82, 88, 90, 92,
     93, 94, 95, 124, 125, 160, 190,
     228, 229, 259, 328, 351, 383, 397
 Drvarska brigada 95, 123, 125, 166,
     328
 Drvenik 2, 217, 344
 Držetići 66
 Dujmić Stevana Mirko 104

D

- Dapić Đuka 116, 160, 168
 Denarini Vitorio 209
 Devrske 19, 62, 211, 212, 291
 Dujić Momčilo 62, 76, 91, 94, 95,
     191, 228, 232, 233, 234, 235,
     250, 292, 299, 303, 305, 307,
     351, 352, 355
 Đumić Nina 79, 80, 83, 190, 191

Dž

- Džankove Košare 173

E

- Ederle 16, 26
 Egić Obrad 21, 262, 354

Elbinger Oton 13, 22
Emanuele 142
Engleska 23, 400
Enriko Armando 282
Erceg Ante Gabro 379
Erceg Antin Jozo 379
Erceg Duje Mirko 309
Erceg Filipa Jerko 379
Erceg Filipa Mate 379
Erceg Ivana Jure 379
Erceg Ivana Marjan 379
Erceg Jakova Marjan 379
Erceg Josipa Jure 379
Erceg Josipa Jure 379
Erceg Jure Ivan 309
Erceg Jure Mate 379
Erceg Križana Jure 379
Erceg Marjana Andrija 379
Erceg Marjanov Jure 379
Erceg Matin Ante 379
Erceg Mije Milan 379
Erceg Nikole Ivan 379
Ercegovci 112
Ervenik 18, 142, 253, 255, 256,
257, 258, 260, 263, 264, 265,
275, 349, 351, 352, 353
Ervin Klarić 340
Etiopija 33
Exille 348, 351

F

Fabo 120
Fadini 16, 26
Fašio 152
Fenestrelle 348, 351
Ferderber Eduarda Eduard 151
Fiat 20
Firar Mate 191
Firenca 279
Firule 56
Franze Domeniko 31
Francetić Jure 224
Fugenio Duca 72
Fulgosi 278

G

Gacko 34, 375
Gaće Ivan 384

Gaćelezi 269, 272, 273
Gal 173
Galeazzo Ciano 28
Galeb 12
Galić Jure 340, 387
Galovac 209
Gardun 112
Garjaki 182, 309
Gašpić 187
Gat 391
Gata 197
Gatalica Nikola 281
Gau 104
Gavranić Mate 67
Gazzini Gazzino 77
Gazini Ferdo 195
Gdini 104
Gerovo 16, 21
Geršković Leo 313
Giacomo Zanussi 21
Gilić Mate 174
Gimps 320
Gizdić Drago 40, 48, 65, 78, 80,
86, 98, 99, 108, 118, 137, 139,
160, 186, 191, 195
Glamoč 24, 25, 111, 186, 220, 311,
328, 330, 331, 359, 361
Glamočki partizanski bataljon „Ga-
vrilo Princip“ 333
Glavaš 83, 309, 313
Glavaš Šime 380
Glavica 112, 113, 138
Glavina Nikola 219, 220, 340
Glavina Niko 337, 343
Glogovo 204, 205, 206, 353, 354
Glogovo Mazin 352
Gljevo 114, 370
Gola Mila 353
Golem Natala Matija 151
Golubić 36, 81, 82, 83, 84, 88, 91,
93, 94, 95, 191, 234, 252, 254,
255, 260, 262
Gorica 9
Gorjaci 50
Gornji Ervenik 82, 85
Gornji Javornik 353
Gornji Malovan 362
Gornji Žagrović 83
Gorski Kotar 230, 236, 241, 246
Gospić 21, 90, 229, 230, 353
Gošić 211

Grab 370
Grbovac 371, 372, 376, 379, 381, 399,
Gračac 21, 24, 25, 36, 57, 62, 74, 80, 85, 88, 90, 93, 142, 206, 230, 247, 252, 253, 260, 261, 262, 263, 266, 292, 303, 351, 352, 353
Gradac 66, 177, 216, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 338, 377
Gradačke Stjene 33
Gradina 209, 270, 377
Grahovo 94, 124, 125, 311, 390
Grahovski bataljon Budućnost 333
Grahovski partizanski odred 93, 125
Grajin Franjo Nikola 29
Grbovac 156, 371, 372, 376, 379, 381, 399
Grčka 18, 21
Grđić Radmilo 231
Grebašnica 128, 129, 130
Gripe 64
Grkovci 125, 311
Grlica 375
Grlić 13
Grmuše 354
Grnčenik 217, 337, 338
Grof Čano 23
Grubić Lav 84
Grubiša Ivan 113, 138, 168, 307
Grubišić Pjero 128, 153
Gruica 12
Grulović Jovo 259
Grulovići 210, 350
Gruž 43
Guber 370
Gubin 328
Gudača 270
Gudelji 376, 377

H

Hajduković Božo 145
Hakor 11
Han 173
Hazburška monarhija 230
Herceg Novi 69, 79, 216
Hercegovina 22, 102, 222, 234, 287, 288, 289, 340, 341, 357, 372, 373, 375, 389

Hercegovačka partizanska brigada 332, 367, 385, 396
Hitler 47, 78, 153
Hodžić Muhamed 13
Hrabri 11
Hristić Petar 340
Hrvatska 31, 38, 43, 44, 47, 58, 61, 117, 142, 162, 164, 195, 199, 205, 207, 209, 210, 227, 231, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 245, 246, 247, 249, 251, 256, 259, 260, 267, 284, 286, 293, 302, 307, 314, 316, 319, 325, 326, 328, 329, 333, 334, 355, 357, 361, 367, 372
Hrvatska partizanska četa 339
Hrvatsko Primorje 236, 241
Hum 35
Hvar 11, 14, 24, 25, 28, 34, 35, 67, 217, 225, 294, 319, 321, 322, 323, 324, 339, 359, 372, 373, 375, 392, 399
Hvarska Kanal 323, 324, 339

I

Igrane 66, 378, 381
Ikica Mladen 11, 12, 15, 18, 22
Ikica Nikola 70, 74
Ilic 251
Ilić Ljubo 232
Ilić Veljko 289
Imotska Krajina 341, 359
Imotski 19, 25, 30, 34, 57, 66, 150, 156, 220, 225, 242, 295, 334, 336, 340, 341, 347, 361, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 384, 385
Imotski partizanski bataljon 371
Imotsko Polje 371, 373, 376
Inchiostro 49
Istra 9, 10, 23, 154, 238
Italia 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 48, 59, 60, 61, 62, 72, 130, 143, 144, 150, 151, 172, 185, 211, 230, 233, 276, 279, 282, 288, 324, 373
Ivančić Jerko 44, 56
Ivanić Bruno 113, 153

Ivanić Matija 321, 322, 323, 324,
359
Ivanišević 90, 235, 289
Ivanović Bruno 191
Ivoševci 212, 213, 214
Iž 63, 206, 280, 392, 393

J

Jabuka 28, 60, 102, 110, 112, 113, 133
Jadran 12
Jadranska divizija 12, 13, 14, 15,
16, 17, 19, 20, 21, 46, 86, 113
Jadransko More 10, 27, 47, 372
Jadrovac 18
Jagodnik 352, 353
Jajce 21, 299, 361, 372, 386
Janković Stojan 212
Janje 360
Janjina 222
Jarašice 110
Jaričević Franjo 67
Jasenovac 369
Jastreb 12
Javornik 206
Jelaska Antin Petar 104
Jelaska Vicko 38, 39, 40, 42
Jelenjak 177, 178, 179, 180, 313
Jelić Slavko 193, 300, 386
Jelovac Dušan 387
Jelovi Tavani 357
Jelsa 322
Jeremić Jakov 194
Jeričević Mate 59
Jerkin Ante 265, 387
Jesenice 149, 195
Jevđević Jovan 231
Ježević 308, 313
Jolić Ljubo 387.
Jonić Ante 99, 153, 191, 192, 199,
301, 305, 307, 314, 364, 365, 386
Josipović Ante 384
Jovančić 118
Jovanović M. Vojislav 9
Jović Kostja 242
Jović Ljubo 301
Jugoslavija 9, 10, 15, 18, 26, 27, 30,
40, 43, 47, 48, 60, 61, 62, 66,
111, 207, 231, 233, 238, 284, 286,
288, 324, 386, 397

Jujinović Ante Martin 380
Jujinović Ivana Jožo
Jujinović Ivana Martin 380
Jujinović Jožin Luka 380
Jujinović Mate 344
Jujinović Simuna Mate 380
Juliska Krajina 9
Junaković Ante 281
Jung Maseova Klara 151
Juričević Jozo 334, 339, 340, 341,
343, 345, 346, 359, 363, 371,
372, 374, 375, 376, 377, 378,
380, 383, 384, 386
Jurlin „Marko“ Ante 214, 248, 249,
261, 393
Južnodalmatinska partizanska četa
242, 294, 295, 322, 326, 334, 336,
337, 338

K

Kaćatori dele Alpi 150, 185, 186
Kačić Ante 59
Kadić Slavko 195
Kadorna 16, 26
Kaiman 14
Kajmakčalan 11, 22
Kaldrma 124, 302
Kalisterna Paško 30, 58, 59
Kambelovački Gaj 118
Kamerlango 139, 153
Kamešnica 52, 109, 113, 159, 162,
163, 172, 173, 177, 183, 188,
307, 310, 363, 384
Karabegović Osman 382
Kaštel Kambelovac 186
Kaštel Lukšić 11
Kaštel Novi 186
Kaštel Stari 51, 118
Kaštel Šućurac 55, 186
Kaštelanska Zagora 300, 314,
Kaštelanski partizanski odred 186
Katić Ante Mijo 380
Katić Bože Ivan 380
Katić Ivana Ivan 380
Katić Ivana Jozo 380
Katić Ivana Petar 380
Katić Joze Grgo 380
Katić Lovre 187
Katić Luka 219

- Katić Marija 161
 Katić Niko 340
 Katovići 377
 Kavalero Ugo 16
 Kazan 139
 Kazanci 312
 Kazić Marina Ante 104
 Keran Ivan 20
 Kesić Biće 352, 353
 Kesić Petar 206
 Kiarle 16, 26
 Kidrič Boris 40
 Kijevo 75, 81, 86, 176, 200, 202,
     308, 309,
 Kik 369
 Kila 100, 105
 Kistanje 15, 20, 24, 25, 56, 61, 62,
     64, 73, 77, 78, 127, 142, 189,
     205, 210, 211, 212, 213, 228, 232,
     247, 256, 257, 258, 264, 269, 277,
     281, 282, 289, 291, 349, 350, 392
 Klanac 252, 353, 354, 357
 Klanak 369
 Klapavica 205, 206,
 Klarić Martin 68
 Kleka 221
 Kleut Petar 251, 252
 Klimno 19
 Klis 50, 106, 107, 109, 110, 186,
     198, 199
 Klis Greben 185
 Klišković Špilo 138
 Kljajić 400
 Kljenak 378, 381
 Ključ 361
 Knežević Ljubo 206
 Knežević Obrad 82, 190, 211, 250, 261
 Knin 13, 14, 18, 19, 20, 21, 24,
     25, 26, 30, 33, 34, 35, 36, 43,
     45, 46, 52, 59, 60, 61, 62, 63,
     64, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76,
     77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87,
     88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
     97, 99, 102, 113, 125, 142, 150,
     153, 156, 163, 166, 168, 174,
     176, 182, 189, 190, 191, 192, 193,
     202, 214, 225, 228, 229, 230,
     231, 232, 233, 234, 235, 240,
     243, 245, 251, 252, 253, 254, 255,
     256, 258, 259, 260, 261, 262, 263,
     264, 274, 287, 288, 289, 291,
     293, 295, 299, 300, 301, 302, 303
     304, 305, 314, 348, 349, 351, 352,
     355, 357, 364, 390
 Kninsko Polje 77, 91, 189, 192, 234
 Kninski partizanski bataljon 230,
     241, 299
 Kninski partizanski odred 173, 189,
     226, 259, 364
 Kobac 12
 Kokorić 375
 Kolašac 264, 350
 Koljani 83, 161, 167, 176, 181, 182,
     301, 308, 309, 311, 313
 Kom 352, 353
 Komin 57
 Komiža 67
 Končar Rade 40, 44, 45, 54, 131,
     147, 148, 149, 153, 175, 191, 203,
     205, 283, 284, 285, 286, 287
 Kongari 385
 Konte Vinko 330
 Konjevrat 121
 Konjic 28
 Konjsko 109, 110
 Konjska Glava 254
 Kopar 284
 Koprivno 109, 110
 Korčula 25, 27, 28, 43, 67, 225,
     293, 324, 325, 372, 373, 399
 Korčulanski partizanski odred 325,
     359
 Kordun 227, 240, 241, 246
 Korenica 208, 209, 251, 307, 314
 Korita 78, 83, 91, 93, 192
 Kortola Tereza 127
 Korolija Vlado 289, 290
 Kosa 121
 Kosovo 84, 86, 88, 124, 292, 302,
     303, 304, 307,
 Kosovska Dolina 299, 300, 304, 306
 Kosovsko Polje 91, 120, 295, 303
 Kosovica 125
 Košak 72
 Košute 100, 101, 102, 103, 110,
     111, 112, 113
 Kotaraši 190, 192
 Kotaraš Dušan 190, 300, 303, 368
 Kotezi 66
 Kotić 311
 Kotlenci 112, 292

- Kotur 29, 264, 265
Kovačević Andro 67, 324,
Kovačević Mirko 98, 99, 100, 101,
102, 104, 108, 115, 124, 134
Kovačević Jerko 340, 387
Kovačić 75, 83, 87, 190, 192
Kovačić Ante 135
Kovče 269, 273
Kozica 336, 345, 371, 375, 378,
379, 380, 381
Kozjak 91, 109, 110, 117, 118, 180,
186, 303, 306, 359, 362, 363, 399
Kragujevac 399
Krajinove Staje 170, 171
Krajiški Partizanski odred 166, 224,
311, 328, 330, 332, 333, 351,
365, 366
Krajišnik 332
Kralj Aleksandar 234
Kralj Petar II 234
Kranc Ivan 82
Kravljci Most 260
Krbavica 206, 207, 208
Krc Pavle 112
Krčić 87, 190
Krigsmarine 114
Krf 22
Krička 249
Krit 22
Križanić Ilije Ivan 380
Krka 28, 83, 270, 348
Krljevo 216
Krnina 385
Kronja Čenčo Ante 386
Kronja Ivo 282
Krpanj 128, 129, 206
Krstatice 372, 377, 381
Krstilović Kaje Simeun 151
Krstulović Marin 135, 148
Krstulović Marinov Josip 104
Krstulović Vicko 39, 42, 43, 48,
52, 97, 98, 99, 108, 133, 134,
137, 147, 153, 154, 155, 161, 165,
178, 179, 243, 259, 293, 294,
369, 394
Krunić Ilija 174
Krupa 82, 86, 88, 205, 252, 260,
262
Kruševac 30
Krušica 72
Krušvar 101, 109, 110, 112
- Kubaš Franjo 13
Kučević 82, 255, 256, 353
Kučić Pavle 68
Kučina 100, 104, 107
Kukić Ratomir 384
Kukoč Ivica 294, 313, 364
Kukoč Petrelo 145
Kukolj Nikola 233
Kula 57
Kulušić 122, 123
Kumozec 165
Kumbor 12, 18
Kuna 221, 326
Kupirovo 251, 252
Kupres 329, 331, 360, 361, 362, 372
Kupreški partizanski bataljon 366
Kurcelj 353
Kurir Đordano 100, 104
Kurozeb 252, 353
Kursar Franjo 205, 265, 387
Kurtović Ivan 59
Kusinac 173
Kutanjac 330
Kutlaša Mirko 330
Kuzmanović Nikola 324
Kvaternik Petar 19
Kvaternik Slavko 19

L

- Labin 51, 55
Labad 12
Lacmanović Milan 213, 248, 250,
262
Ladin Kuk 355
Lafetic Ibrahim 330
Lafetić Mustafa 355
Lalić Konard 158
Lah 89, 90
Lastovo 9, 10, 25
Lataura Bruno 73
Lavčević Lučić Ivo 42, 58, 67, 135,
147, 159
Lazić 376
Lebas Zvonko 194, 195
Lećevica 200, 358
Ledine 271, 273, 274
Lendić Ilije Tomislav 379
Lendić Ivana Ivan 379
Lendić Jozef Andrija 379

Lendić Jozef Križan 379
Lendić Jozef Petar 379
Lendić Jure Ante 379
Lendić Jure Marjan 379
Lendić Marka Jura 379
Lendić Mije Ivan 379
Lendić Mije Marko 379
Lenjin 153
Lepenica 117, 139
Lepetani 12
Lepoglava 249, 328, 340
Lepure 12
Letica Jozina 224
Letica Lucija 224
Letinić Ivan 280
Leutić 30
Leutić Josip 17, 34, 59
Leteća partizanska četa 242
Levi Masinov Josip 151
Lički partizanski odred 10, 190,
350, 351, 352
Lika 21, 31, 60, 61, 74, 77, 78, 80,
85, 90, 92, 98, 102, 129, 142,
189, 191, 204, 205, 206, 207,
208, 209, 210, 213, 214, 226,
227, 228, 229, 230, 231, 233, 234,
235, 238, 239, 240, 241, 245, 246,
247, 248, 250, 251, 253, 259,
260, 261, 263, 267, 283, 287, 288,
289, 292, 314, 351, 352
Lipač 353
Lisac 353
Lisičić 289, 290
Lišani 30, 62, 289, 291
Lištani 365
Livanjska partizanska četa 328, 329
Livno 24, 25, 57, 99, 100, 111, 113,
128, 130, 158, 160, 164, 165, 166,
169, 172, 224, 225, 242, 260, 296,
310, 311, 327, 328, 329, 330,
331, 332, 351, 358, 359, 360,
361, 362, 363, 365, 367, 368, 369,
371, 383, 385, 390, 391, 395,
399, 400
Livanjski partizanski odred 294
Livansko Polje 19, 160, 166, 173,
196, 239, 242, 260, 311, 312,
333, 359, 362, 364, 370, 371,
373, 383
Lokas Ivo 282
Lončarica 82, 256

Lošinj 9, 10
Lovreč 370, 373, 376, 377, 381
Lovrić 123
Lovrić Ante 195
Lovrić Jerko 128
Lozo Pavle 340
Lozovac 48
Lozovina Mosor Jozo 51, 117
Lučac 49, 64
Lučev Oskar 234
Lučić Rochi Gvid 73
Lučić Božo 117, 139
Lukar 124, 348, 349
Luke 194
Lukić Spire 206
Luković Petar 234
Lukšićko Polje 118

Lj

Ljotić 37
Ljubač 75
Ljubelj 198
Ljubičić Meho Krsto 121, 125
Ljubina Poljana 252, 352, 357
Ljubitovica 117
Ljubljana 11, 14, 24, 28
Ljubotić 125
Ljubaški 19, 374, 336

M

Macura Ignjatiće 250, 262
Macura Mile 281
Macura Slobodan 250, 261, 263, 267
Macure 204
Maček Vlatko 30, 43, 44, 58, 59, 249
Madarska 47
Magdalenić Vjekoslav 128, 130
Maglica Vinko 387
Maglička Nikola 67
Majdan 50, 107, 185
Makar 66
Makarska 25, 34, 35, 40, 43, 46, 50,
53, 57, 60, 66, 104, 147, 215, 216,
217, 218, 219, 220, 221, 222, 223,
224, 225, 295, 334, 342, 343, 347,
371, 373, 378, 398
Makarsko Primorje 319, 326, 341
Mala Cista 270

- Mala Polača 303, 304, 305
Mala Popina 353
Mala Prepatna 322
Mali Buk 190
Mali Iž 50, 280, 281
Malinska 12
Malovan 377
Malovanska part. četa 366
Maljinjak 252
Maljkovo 11, 167, 168, 169, 170,
    173, 176, 177, 180, 182
Manastir Dragović 181
Mandalina 279
Manojlović Milan 360
Manojlović Nedeljko 330
Manoš 49, 56
Maovica 83, 175, 176, 178, 177, 180
Marčinkove česme 255
Mardešić 148
Marić 30, 38, 40, 42, 175
Marić Ante 70
Marić Ivo 38
Marić Nikica 70
Marićić Mile 193
Marina 17, 21, 51, 139
Marinko Miha 40
Marinković Bepo Josip 49
Marinković Bera Josip 315, 316, 321
Marjan 12, 49, 149
Markovac 193, 301, 302, 303, 304,
    305
Marke 25, 337
Marković Indo 55
Marković Ljubomira Josip 104
Marković Mile 330
Marković Nada 45
Marković Stipe 65, 113, 115
Markotić 179
Marojević Stefanović Neda 57, 147
Martić Đuro 75
Martić Jovo 142, 190, 211, 256, 262,
    354, 355, 393
Martinac Mijo 340
Martinović Pero 300, 386
Maroti Ermano 205
Mars Duje 168
Mars Jove Mate 30
Mars Mate Jozo 380
Masarik 68
Maskareli Veljko 153
Masleša Ivan 138
Masleša Jozo 138
Maslinica 72
Mašera Sergije 23
Matić Stojan 296
Matijević Stipe 60
Matković Grge Ivan 104
Matković Ivana Marin 104
Matković Pavla Davor 151
Matulić Benko 49
Mazin 206
Mažibrada Dušan 282
Mažibrada Jovan 281
Mažibrada Savatije 82
Mažibrada 282
Medar Jozo 217
Medugorje 252, 346
Meljine 12
Merkur 217
Merlo 31
Messina 222, 337, 339, 373, 375,
    377, 378, 381
Metković 25, 26, 30, 35, 46, 53,
    57, 221, 222, 223, 224, 242, 336,
    338, 341, 345, 346, 347, 372, 373,
    374, 375, 382, 398
Miać Ante 158
Mićin Stanko 120, 121
Mićić 302
Mihajić Miho 316
Mihajlović Draža 17, 231, 234, 235
Mihaljević Vid 340, 377, 379, 381,
    393, 395
Mihanović Tadija 196
Mihanović-Stan 196
Mijača 345
Mijakovac Petar 387
Mikelić Božo 343
Mikelić Martin 74
Mikelić Poldo 220, 340
Mikulić Vrelo 127
Milan 67
Milanović Pero 192
Milat Milan 67
Milat Vuk 67
Milešić Ivan 202
Milešine 174, 178, 179, 301
Mileta 156
Milić Bat 305
Milić 242
Milić (selo) 303
Milić Željko 346

- Milivojević Jovan 82
 Milizia Volontaria Anticomunista 289
 Milna 319
 Milošević Miodrag 232
 Milošević Stipe 387
 Milutinović Ivan 40
 Miljevci 122
 Miljovac Petar 232
 Mimica Tomo 231
 Minuzzio Gazzini 67
 Miočević Jurka Marica 380
 Miočević Marka Jozo 380
 Mira 223, 224, 344
 Mirić 106
 Mirkovići 192, 299
 Mišetić Roko 59
 Mlikote 377
 Mljet 12, 26, 28
 Mljetski Kanal 12
 Modraš 310, 313
 Modrić 308
 Modrino selo 212, 277, 350
 Modruša 331
 Mokrice 196
 Mokro Polje 81, 82, 85, 86, 88, 189,
     228, 256, 257, 258, 263, 277, 282,
     350, 351, 352
 Molat 25, 278, 279, 280
 Monticelli Furio 25, 74
 Morača Pero 362
 Morovnik 12
 Morra Eugenio 20, 289, 290
 Mostar 10, 11, 12, 15, 16, 17, 22,
     25, 35, 86, 310, 373, 385
 Mosor 100, 101, 106, 111, 113, 188,
     193, 194, 195, 196, 198, 199, 218,
     242, 314, 358, 362, 390, 391, 399,
     400
 Mosorski partizanski odred 189,
     193, 195, 196, 197, 199, 295, 302
 Mosorski part. bataljon 394, 395
 Mosorski part. vod 391
 Mosorska part. četa 195, 199, 200,
     225, 294, 391
 Moseć 111, 190, 199, 295, 300, 314,
     358, 362, 363, 390, 391, 395, 399,
     400
 Mosečki part. bataljon 391, 394,
     395
- Mosečka part. četa 391
 Mosečka part. desetina 391
 Mravince 50, 100, 104, 105, 107,
     109, 196
 Mrduljaš Paško 100, 113, 116, 158
 Mrkonjić Grad 329, 361
 Mrkonjić Petar 232, 333
 Mrša Fabo 120, 121, 127, 137
 Mrša Mate 265
 Muć 30, 112, 156, 163, 174, 179,
     184, 300, 368, 390, 391, 395
 Murter 270, 271, 278
 Mussolini 24, 47, 142, 153, 257, 274
 Mustafić Mate 384
- N**
- Nad Kosta 382
 Naglić Roko 316
 Nakić Ivan 315
 Navlaci 375, 378
 Nebojsa 11, 18, 22
 Neptun 318, 323
 Neretva 15, 220, 237, 334, 335, 340,
     345, 346, 347, 359, 372, 274, 379
 Neretljanski kanal 221, 337, 340
 Neretljanska dolina 373
 Neretljanska part. četa 294, 334,
     338, 339, 346
 Nerežišće 62, 315, 320, 321
 Neum 346
 Nevesinje 375
 Nikolić Ante 34, 71, 74, 77, 80
 Nikolić Milutin 10
 Nikolić M. 17, 22
 Nikolić Mladen 232
 Nikolić Miloš 262, 304
 Ninčević Ivanka 45
 Nizić Mate 340, 387
 Norinska Kula 345
 Novak Grga 14
 Novigra 14, 290
 Novigradsko more 28
 Novković Lingo Niko 60, 61, 78,
     206
 Novković Vlado 62, 233
 Novo Selo 345, 374
 Nunić 15, 19, 264, 265, 282
 Nurija Dugi 300

Nj

Njegovan Karla 45
 Njemačka 14, 19, 43, 47, 78, 229

O

Obradović 20
 Obrovac 14, 15, 18, 19, 26, 50, 62,
 72, 77, 252, 255, 260, 263, 277,
 289, 290, 294
 Očestovo 20, 82, 85, 86, 189, 211
 Odrljin Ćiro 108, 109
 Odžak 365
 Ogorje 174, 189, 391
 Ogorske Staje 175
 Oklaj 15, 71, 125, 299, 348, 349
 Okmažić Jozin Ilija 380
 Okmažić Petra Marija 380
 Okmažić Stipe Ivan 380
 Okmažić Stipe Marko 380
 Olib 26
 Omčikus Pajo 61, 62
 Omiš 25, 26, 28, 29, 34, 35, 37, 43,
 53, 60, 64, 65, 66, 106, 177, 179,
 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200,
 225, 318, 334, 336, 343, 345, 372,
 373, 384, 390, 392
 Opačić Glišo 79, 191
 Opačić Miloš 124
 Opačić Stevo 388, 394
 Orao 12
 Oraovac 206, 207, 234
 Oraci 275
 Orozovac 354
 Orešković Marko 40, 207, 208, 251,
 252, 253, 254, 255, 261
 Orlić 91, 302, 303
 Orlovac 79
 Orlovača 121
 Orlovica 78, 254, 305
 Orlović Tode 13
 Orjen 11
 Orozovac 354
 Osredci 251
 Ostrovica 204, 205, 206
 Osvetnik (brod) 11
 Osvit 284, 285
 Ošljak 328
 Oštra Glavica 305

Ostro 27

Oštrelj 80

Ostri Vrh 376

Otišić 161, 163, 174, 177, 180, 200,
 302, 310

Otočac 21, 51, 230

Oton 72, 80, 83, 189, 252, 261, 262,
 265, 266, 352

Otranska Vrata 18

Otrić 92, 206, 230, 247, 263, 266,
 351, 353

Otšičke Staje 175, 177, 178 179, 182

Ozretić Vjekoslav 104

P

Padena 24, 28, 72, 84, 86, 88, 233,
 252, 253, 266, 277

Paklina 14, 371

Pakovo 121, 128

Pakovo brdo 305

Palanka 261

Palermo 148

Panković Kamilo 121

Panj 111, 159, 160, 166, 200

Pap Siljo Pavle 98, 99, 114, 116,
 117, 120, 124, 125, 126, 127, 128,
 129, 130

Papo Martin 161, 175, 182

Paričići 277

Parmić Stanko 245, 395

Pašićina 221, 339, 345, 377, 381

Patraelo Zvonimir 59

Patrenja 326

Paunović Tonči 387

Pavela Josipa Branko 151

Pavelić Ante 27, 28, 30, 59, 60, 61
 71, 84, 207

Pavić Antin Mate 380

Pavić Luka 176

Pavić Mate 138

Pavić Mije Šimun 380

Pavlović 47

Pazubio 26

Pejdo Ivana Josip 380

Pekas Vinko 281

Pekopeta 345

Pelagruž 9

Pelješac 25, 221, 222, 225, 232, 293,
 294, 326, 327, 341, 346, 373, 392

- Pelješački part. Odred 325, 326, 359
 Penavić 179
 Peočanin Lazar 308
 Peračić Roko 196
 Péran Vlado 261, 265
 Perić Ivan 138
 Perić Stevo 261, 265
 Perković 122, 128, 129, 130
 Perugia 197, 264, 275
 Pesca 31
 Peterleo Kukoč 145
 Petrović Sergije 219, 340
 Petrović Srboljub 232
 Perović Ivan 313
 Petrovo Polje 163, 175, 179, 296, 304
 Peulje 124, 125, 333, 393,
 Pijavičino 221, 326
 Pikla M. 11
 Pilić Paško 386
 Pinerolo 351
 Pirovac 17, 270, 271
 Pitavanska plaža 322
 Pivčevići 377
 Plajvac Mirko 19, 23
 Plana 331, 346
 Plavno 72, 74, 78, 80, 81, 82, 83, 90, 91, 93, 94, 95, 190, 229, 252, 253, 254, 255, 261, 265, 266, 352, 355
 Plavanjska part. četa 191, 261, 263
 Plenča Dušan 193
 Plina 66
 Plisko 86, 125
 Plišivac 100
 Plitvine 219
 Plješevica 78, 79, 91, 259, 260
 Plokite 99, 100
 Podbarje 318
 Podbolje 372
 Podbuč 346
 Podgora 66, 221, 223, 224, 324, 343
 378, 381, 399
 Podgradina 57, 370
 Podić 192, 259, 299
 Podinarje 192
 Podljut 353
 Podrinje 83
 Podstranje 381
 Poduje Šime 58
 Pohor 209
 Poklib 12
 Pokrovnik 122
 Polača 75, 81, 82, 86, 87, 91, 92, 192
 Polak Martina Pavle 121, 124, 125
 Polar Ivan 158
 Polja 111
 Poljakove Košare 173
 Poljica 345
 Poljska 43
 Poljud 56
 Pomeri dr Giorgio 209
 Popivoda Krsto 40, 66
 Popović Ante N. N. Krstine 104
 Popović Milorad 375
 Popović Nikica 204
 Popović Onisim 233, 297, 299, 314
 Popović Pajo 91, 92, 95, 124, 125, 178, 193, 232, 233, 295, 299, 300, 301, 302, 303, 307
 Popović Vladimir 40, 238, 382
 Postinje 200, 391
 Postire 315, 318, 320
 Posušje 368, 369, 384
 Poštak 357
 Potkonje 84, 88
 Potočnik 179
 Potočnik Josip 387
 Potravlje 11, 182
 Povelj 318, 320
 Pražnice 315, 321
 Prednjaci 172
 Preko 63, 95
 Preodac 125, 126
 Preparandija 77, 250, 259
 Prepuda 319
 Prevjes 252, 260, 352
 Pribuda 174, 177, 178, 179
 Pribudić 80, 189, 252, 261, 265, 266, 257
 Primorska partizanska četa 271, 272
 Primorski partizanski vod 271
 Primorski Vrpoljac 282
 Primorsko gorski partizanski odred 240
 Primošten 11, 18, 98, 128, 129, 206, 279, 358, 390
 Primoštenški partizanski Odred 120, 122, 124, 128, 129, 130
 Prisoja 331
 Privija 311, 313

Privlaka 28
Prizmić Milan 68
Prijevo 252, 254
Prokljansko jezero 20, 270
Prolog 161, 221, 345, 370
Prološka Draga 160, 363, 365
Promina 71, 74, 75, 85, 92, 120, 122,
123, 124, 125, 232, 265, 299, 304,
347, 348, 349, 350, 356
Prosik 269
Provo 370, 373, 381
Prozor 329, 331, 360, 385
Proždorac 376
Prpić Milan 281
Prugovo 158
Prvić Luka 126, 205, 279
Pržine 124
Pucar Đuro 382
Pucar Marka Maran 380
Pucar Mijo 380
Pucar Stipana Luka 380
Pučišće 315, 320
Pušarić 66
Pula 27
Punta Mika 281
Putičani 269

R

Radetić Jure Josip 104
Radević Petar 387
Radić Ilija 139
Radljevac 72, 83, 252
Radman Petar 231
Radmilović Dr Jerko 317
Radobolja Jozo 66, 196
Radošević Nikola 387
Radošinovci 272, 273
Radovića Krš 216
Radovniković Davor 387
Radučić 86, 189, 257, 258, 350
Radunić 174, 200, 391
Radenović Stevo 61, 62, 288, 292
Rajani 173
Rak Marinko 387
Ramljani 302
Rapalski ugovor 9, 63
Raskrižje 281, 284
Raslina 282
Rastićevo 266

Raščani 372, 380, 381
Rašelka 385
Rašeta 232
Rašković 17
Rašnik 321, 322
Ravča 381
Ravlić Ivana Ante 380
Ravlić Marko Marjan 380
Ravlić Nikola Ivan 380
Ravni Dol 254
Ravni Gaj 122
Ravni Kotari 263
Ravno 34, 381
Redić Simeun 232
Redistein 13
Reić Ivan 155
Rejić Srećko 177, 199, 302, 387
Reljić Mitar 381
Reljić Nikola 281
Repanić Nikola 153
Reponjić Nikola 387
Ribar Lola Ivan 40
Ričevica 217
Ričica 369
Rijeka 9, 10, 14, 19, 21
Rilička partizanska četa 328, 329,
366
Rim 9, 23, 28, 142, 145, 256, 257,
271, 274, 282
Rimski ugovor 71, 72, 75, 111, 229
Rimsko Carstvo 23
Rismondo 16, 26, 27, 272
Risovac 125
Roatta Mario 123, 230, 274, 275,
290, 381
Rodić 375
Rogoznica 21, 63, 128, 279, 392,
395
Rogoznička partizanska četa 199,
242, 294, 302, 358, 395
Rogotina 66, 222
Rogulja Ivana Dragutin 104
Roda Ante 118, 302, 303, 362, 395
Rokvić Mane 76, 77, 94, 234, 235,
254, 291, 292, 303, 305, 306
Rončević Dane 213, 253
Rončević Radula Dane 250
Rore 126
Roša Marko 71, 77, 88
Roško Polje 385
Rous Zvonko 384

- Rubinić Jovan 232
 Rubiš Ivan 340
 Ruda 370
 Rudnik 11
 Rujani 161, 173, 362
 Rujišta 247, 252, 255, 262, 265, 348,
     360, 352, 353
 Rujištanski partizanski vod 392
 Rukavina Ivo 382
 Rukavina Juco 70, 71, 74, 75, 329,
     330
 Rumina 113
 Rumunija 14
 Runjine Staje 172
 Rupe 19, 30
 Rupić Slavko 122, 126, 265
 Rupotina 50, 51, 56, 185, 188
 Russi 288
 Ružić Josip 56
- S**
- Sabić 103
 Sajkovići 116, 169, 171, 310, 311,
     328, 333
 Sakojevići 83
 Sambra 24
 San Marco 156, 185
 Santini Edo 56, 64, 170, 188, 329,
     330, 360, 361
 Santini Simeona Ferdo 100, 104,
     137
 Santini Simeona Maksimilijan 151
 Sarajevo 332
 Sasari 25, 61, 73, 74, 76, 84, 87, 88,
     90, 92, 122, 129, 192, 233, 234,
     252, 253, 255, 265, 275, 310, 311,
     348, 349, 351, 355
 Savići 251, 252
 Savina Ante 118
 Savoja 17, 171
 Sedlo 354
 Seget 51, 139
 Segnano 31
 Sekulić Branko Nikola 22, 46, 56,
     126, 127, 142, 213, 248
 Selce 12, 67
 Senjanović Ante 194, 195
 Senjanović Pavla German 151
- Severđija Roko 139
 Sidraga 30, 34, 71, 73, 74, 76, 80,
     81, 84, 87, 88, 89, 174, 177, 292
 Silba 63
 Silni 19
 Silov Pavao 348
 Silvijo 127
 Simić Ivan 375
 Simić Nada 234
 Sinčić David 30, 89, 292
 Sinj 9, 12, 16, 21, 24, 25, 27, 28, 29,
     30, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41,
     43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52,
     53, 54, 55, 56, 308, 310, 311,
     347, 351, 362, 363, 366, 370, 373,
     386, 391
 Sinjski partizanski odred 111, 113
     116, 159
 Sinjsko Polje 106, 113, 173, 180
 Sinobadi 191
 Sinobad Nenad 301
 Sinobadava Glavica 77
 Sirma 205
 Sirotković Marin 207, 313, 386
 Sisgoreo Antonijo 72
 Siverić 64
 Sitnica 11, 14
 Sitno 194
 Sjevernodalmatinski partizanski ba-
     taljon 239, 247, 248
 Sjevernodalmatinski partizanski od-
     red 266, 348, 358, 384, 392, 393,
     394
 Skelin 30
 Skelin Jurica 70
 Skelin Macota 70
 Skelin Marko 70
 Skopljanac Markov Tadija 104
 Skoton 30
 Skoton Antun 143
 Skradin 11, 62, 114, 127, 274
 Slivano 57, 216, 372, 381
 Slivika 338
 Slovenačko primorje 9
 Slovenija 17, 230, 238, 254, 337,
     351, 374, 376, 377, 381
 Smeli 11, 18
 Smiljanić Danilo 299, 386
 Smiljanić Ilija 212
 Smolić Ivo 231
 Smrdljivac 353

- Soča 9
Sofija 280
Soko 12
Sokolić 375
Solin 24, 25, 43, 44, 49, 50, 53, 55, 56, 57, 64, 65, 98, 101, 104, 107, 108, 109, 110, 118, 139, 149, 156, 161, 174, 175, 183, 184, 186, 187, 188, 196, 225, 242, 258, 392
Solinski Bazen 183, 185, 186, 187
Solinski partizanski odred 100, 109, 110, 111, 114, 118, 119, 129, 133, 149, 183, 184, 185, 186, 187, 188
Sclinsko Polje 108, 183, 185
Solin 187
Sombor 11
Sopalj 273
Sovjetski Savez 229
Spasić Milan 22
Split 9, 12, 16, 21, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 98, 99, 100, 101, 104, 106, 107, 108, 113, 116, 118, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 139, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 155, 158, 159, 161, 165, 167, 174, 175, 180, 183, 185, 186, 193, 196, 197, 198, 199, 204, 225, 230, 231, 232, 233, 238, 239, 242, 275, 279, 283, 286, 287, 288, 297, 299, 300, 307, 319, 323, 347, 363, 364, 366, 370, 395
Splitski partizanski odred 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 109, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 124, 128, 129, 131, 133, 171, 197
Splitsko polje 105
Srb 234, 260, 351, 356, 357, 393
Srbija 9, 79, 136
Srđić Stevan 93
Srednjodalmatinski partizanski odred 199, 200, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 310, 328, 358, 362, 368, 369, 370, 371, 376, 377, 383, 384
Sredozemlje 27
Srima 139, 141, 269, 270, 282
Srzić Martin 387
Stagnjajić Milorad 252, 290
Stančić Mate 262, 387
Stanić Mate 256
Stanišić Zorko 316
Stankovci 203, 268, 270, 272, 274, 289, 294
Starac Vujadin 169, 243, 259
Starigrad 35, 67, 320, 321
Staševica 336, 377
Stefa Ivo 316
Stefani 23
Stefanović Marvić Neda 45
Stenjajić Spaso 50
Stobreć 40, 64, 391
Stojadinović Milan 38, 288
Stojanović 179
Stojenac Petra Simo 104
Stojić Boško 168
Stojić Dušan 159
Stojić Milorad 217
Stojisavljević Božo 174
Stojisavljević Petar 233
Stolac 34, 375
Ston 373
Stožer Dušan 300
Stožista 94
Straševica 220
Stričević Jovo 138
Strinkuša 113
Striževi 216, 222
Strmen Dolac 112
Strmica 36, 72, 73, 75, 76, 80, 81, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 229, 232, 233, 234, 252, 254, 263, 307
Studenci 374, 377, 379, 385
Studeno Vrelo 369
Studin Franjo 387
Stupar Bogda 387
Subota Nikica 202
Sunko Nikola 144
Supetar 318, 319, 320
Sussa 103
Sušak 27
Sušći 110
Sutivan 67, 315, 318, 320
Suvalja 103
Svaguša 376
Sv. Ana 27
Sv. Andrija 28
Sv. Ilija 388
Sv. Jakov 48, 143
Sv. Juraj 338, 379
Sv. Jure 376

Sv. Kajo 45, 50, 107

Sv. Nikola 68

Sv. Stjepan 375

Svilaja 117, 174, 175, 176, 177, 178,
179, 180, 182, 183, 188, 200, 295,
302, 390, 358, 391, 395

Svilajska partizanska četa 294, 299

Š

Šarić Mate 75, 103

Šćekić Vlado 386

Šćit 360

Šegvić Zdenka 99

Šepurine 63, 126, 205, 279

Šestanovac 345, 371, 375, 377, 379

Šibenik 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16,
17, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28,
30, 33, 34, 38, 43, 44, 46, 47, 48,
49, 51, 52, 56, 63, 70, 77, 79, 98
116, 120, 121, 124, 125, 127, 128,
129, 130, 133, 137, 140, 141, 142,
143, 144, 146, 147, 150, 153, 154,
155, 162, 203, 206, 210, 211, 212,
213, 242, 249, 269, 271, 278, 279,
281, 282, 283, 291, 295, 297, 299,
349, 350, 392, 393

Šibenski partizanski odred 120, 121,
122, 124, 125, 126, 128, 129, 133

Šid 330

Šilija 134

Šimić Ivan 70

Šipan 26

Širinić Vjeko 303

Široki Brijeg 369

Šiško Ivan 158

Šitrovci 122

Skodrić Vinko 280

Škugor Ante 281

Škugor Frane 281

Šolta 24, 28, 225

Šošići 221, 381

Španija 37, 38, 158

Španja Ante 121, 330

Špera Jozo 399, 400

Špinut 49

Štajner Oto 399

Štokovačke Staje 305

Štrbac Dušan 265

Šrbci 282

Šubićevac 30, 284, 286

Šućurac 107

Šujice 224, 332, 360, 361, 362, 368,
385

Šulenta Ante 345

Šumlija Milan 83

Šumljine Livade 83

Šurav Milutin 232

Šutić Ante 220, 340, 386

T

Tadin Dušan 174

Taschenbuck 21

Tauz Ilija 281

Tavar Ante 378

Tepljuh 305

Tevere 272, 273

Tica Branko 95, 189

Tica Miloš 125

Tičevo 125, 393

Tiha Voda 319

Tijarica 169, 370

Tijesno 269, 270, 278, 279

Tišme 214, 282

Tišma Stanko 262

Tišma Mile 265

Tišma Petar 281

Tito 39, 40, 41, 129, 360, 361, 397

Tivat 12, 27

Tokar Ante Josipov 104

Tokar Anton 340

Tolić Drinko 340

Tolmoši 29

Tomaš Kazimir 387

Tomašević Jakov 216

Tomašević Jozo 220, 340

Tomić Nikola 386

Tomić Petar 307

Topolje 78, 83, 88, 192

Torino 21, 26

Toskana 286

Tot 222

Traćina 218

Tralj Paško 127, 128

Trebinje 10, 15, 25, 34

Tribunj 204, 269, 274, 281, 282

Triglav 11

Trilj 102, 103, 163, 370, 384, 385

Tripalo Davor 301

Trnovac 100, 111
Trnove Poljane 172, 173, 363
Trnova 377
Trogir 24, 27, 28, 29, 33, 37, 49, 51,
64, 65, 98, 111, 116, 117, 118,
119, 120, 130, 137, 138, 146, 147,
152, 153, 156, 225, 241, 314, 358, 390
Trogirsko-Kaštelanski Odred 116,
117, 118, 119, 120
Trogirsko Polje 117, 139, 187
Troglav 83, 166, 171, 310
Tronuš Krešo 194
Tropošnjak 101, 102, 110
Trpanj 344
Trst 9, 14, 238
Trubar 79, 80
Trupe di Zara 26
Tržić 21
Tučepi 338, 379, 399
Tugar 195
Turija 337, 345, 377, 378, 379, 398
Turjaci 112
Turovac 249, 353

U

Udbina 252
Udine 15, 16, 21
Udovčić 138
Ugljan 15, 63, 328
Uđurović Gojko 217, 220, 221, 340,
387
Ujević Mate 395
Uljine 112
Umčani 336
Uništa 75, 83, 200, 305, 307, 308,
309, 313, 390, 393
Urlić Fausta Davor 104
Urukalo Sergije 60, 135, 231
Uskok 11
Uvodić Ljubo 114, 295
Uzelac 17
Uzunčević Nikola 233, 234, 235, 289

V

Vačani 127
Vaganj 17, 30, 52, 114, 161, 172,
173, 362, 363, 364, 365, 370, 381,
390

Vaganski partizanski odred 390, 393
Vakuf 362
Varoš 40, 49
Vatikan 30, 31
Vejinovići 256
Vejinović Ograde 266
Vejinović Pera 262
Vejinović Petar 211
Vekić Ivana Frane 380
Velebit 11, 234, 348, 351, 352, 356,
392
Velić 370
Velika Čista 282
Velika Britanija 18
Velika Kapela 374, 375
Velika Luka 325
Velika Popina 205, 206
Veliki Prolog 339
Veliko Brdo 66
Veljuv 254, 299
Verdine 112
Verige 18, 353
Verkić Marko 50
Verkić Milan 50
Verkić Rade 50
Verkić Simun 50
Vespri 270, 271, 273
Vezio Orazi 264
Veža Branko 387
Vid 37
Vidimlje 331
Viđak Santeja Rudolf 151
Vilson 18
Victi 283
Vir 12
Vis 25, 28, 37, 68, 148, 225, 293,
343, 344, 392
Visibaba 363
Viskić Bogdan 220
Viskić Vito 219
Viskić Vitomir 340
Viskić Vlado 221, 340, 387
Višić Mirko 125
Višić Miro 121
Višnjica 339
Vivereli Antonijo 171
Vještica 330
Vještić Gora 158, 161, 162, 170, 171,
199, 241, 247, 259, 260, 293, 298,
307, 309, 310, 311, 312, 315, 322,
325, 333, 334, 340

- Vlačina 185
 Vladušić Branko 191, 261, 262, 263,
     265, 266, 267, 294, 347, 350, 352,
     353, 354, 355, 393
 Vlahov Roko 387
 Vlaka 66, 378, 381
 Vodice 11, 56, 63, 98, 120, 121, 126,
     127, 137, 140, 141, 142, 147, 154,
     204, 206, 207, 268, 269, 270, 271,
     272, 273, 279, 281, 294, 348
 Vodičko-Zatonski partizanski odred
     120, 125, 127, 128, 129
 Vojinović 112
 Vojinović Petar 248
 Vojković Ante 322
 Vojvodić Zeko 387
 Volaćević Aleksija Alekseje 152
 Volpi di Misurata 72
 Voljak 108
 Voštane 385
 Voštanica 17
 Vran Kuk 354
 Vrana 291
 Vrančić Nikola 192, 193, 200, 201,
     202
 Vranješ Nikola 308
 Vranjic 56, 107
 Vranjsko jezero 15, 269, 270, 273
 Vraška Čuka 181
 Vraz 154
 Vrbanj 321, 323
 Vrbe 395
 Vrbnik 75, 82, 85, 88, 92, 124, 189
 Vrbovsko 67, 323, 371
 Vrdovo 159, 160, 162, 170, 173, 180,
     181, 182, 188, 307, 310, 311, 313,
     365
 Vrdovska partizanska četa 294
 Vrebac 260
 Vrgorac 35, 216, 219, 221, 334, 335,
     336, 337, 339, 345, 372, 373, 375,
     377, 398
 Vrhovine 25, 209
 Vrhmanoška 149, 154
 Vrlička Dolina 295, 351
 Vrlika 52, 75, 83, 86, 100, 112, 156,
     162, 163, 167, 170, 172, 175, 176,
     177, 179, 180, 181, 182, 192, 193,
     200, 233, 295, 300, 308, 309, 310
 Vrulja 17, 373
 Vršak 353
 V. Sljeme 350
 Vučeve 309
 Vučić 107, 349, 356
 Vučić Ante 184
 Vučić Pero 165
 Vučipolje 204
 Vujinović Rade 281
 Vukičević Jozo 121
 Vukičević Filip 138
 Vukičević Ljubo 393
 Vukičević Nikola 138
 Vukman Ruža 350
 Vukosava četa 366
 Vukovsko 360
 Vuletić Petar Ivana 380
 Vuletić Rade Jakov 280
 Vulić 30

Z

- Zadar 9, 10, 14, 15, 16, 17, 19, 20,
     21, 26, 29, 61, 62, 63, 79, 86, 90,
     130, 139, 151, 206, 211, 256, 257,
     258, 271, 273, 274, 275, 276, 278,
     279, 280, 282, 286, 288, 295, 349
 Zadvarje 24, 369, 376, 380, 384
 Zagreb 11, 14, 23, 34, 40, 48, 50,
     72, 73, 76, 97, 107, 117, 128, 230,
     238, 241, 245, 283
 Zagora 150
 Zagvozd 196, 371, 372, 376, 377,
     378, 379, 381, 383, 384
 Zaklanović Mihajilo 234
 Zane 400
 Zaoštrog 339, 375
 Zasiok 170, 173, 181, 182
 Zavojane 377, 381
 Zečević Ilija 62
 Zeković Jovan 281
 Zelenbaba Duro 79, 83, 191
 Zelengrad 33, 277
 Zelić Jere Ante 104
 Zelić Tomin Josip 160
 Zelovo 179
 Zemunik 20, 62, 289, 310, 351
 Zerbino Paolo 25, 59, 150, 156, 157,
     186
 Zimonjića Kula 234
 Zingales Francesko 62

- Zirojević Vojin 160, 165, 169, 242,
244, 245, 295, 327, 238, 330, 331,
332, 333, 359, 360, 362, 366, 368,
384
Zmaj 11, 14
Zmištak 212, 264
Zrmanja 2, 88, 253, 255, 261, 262,
263, 265, 267, 292, 351, 352, 353
Zrmanjska partizanska četa 253, 261
- Ž
- Žagrović 72, 74, 80, 83, 84, 88, 91,
189, 229, 252, 263
Žegar 88, 206, 260, 263, 265, 277
- Željevići 195
Žeževica 345
Židica 219
Žiri 27
Živković Drago 268, 271
Živković Mile 121
Živkovići 121
Živogošće 66, 343, 344, 381
Žrnovići 64, 193
Žrnovnica 195, 196, 199, 225
Žuić Karlo 50
Žulj Marko 75
Žunkovići 386
Župa 377, 381
Županje 277
Žužić 107

S A D R Ž A J

Strana

PREDGOVOR	5
-----------------	---

I

DOGADAJI NA TERITORIJI DALMACIJE APRILA 1941

1. Odbrana jadranske obale	10
2. Izvršenje okupacije Dalmacije	23

II

RAD KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE ZA DALMACIJU U PRIPREMAMA ZA ORUŽANI USTANAK

1. Stanje u partiskoj organizaciji do aprila 1941	37
2. Pripreme ustanka i prve akcije udarnih grupa	46
3. Organizaciono stanje Partije u periodu pripreme ustanka	63

III

USTANAK U KNINSKOJ KRAJINI

1. Ustaška vlast u Kninu	70
2. Teško stanje naroda Kninske krajine	73
3. Dizanje ustanka — oružane borbe	79
4. Opadanje ustanka	88

IV

PRVI PARTIZANSKI ODREDI U DALMACIJI

A. — FORMIRANJE PRVIH ODREDA	97
1. Zemaljsko partisko savjetovanje	97
2. Splitski odred	99
3. Solinski odred	107

4. Sinjski odred	111
5. Trogirsko-kaštelninski odred	116
6. Šibenski, Vodičko-zatonski i Primoštenški odred	120
B. — SITUACIJA U DALMACIJI POSLIJE RAZBIJANJA PRVIH ODREDA	135
1. Organizaciono učvršćenje i sređivanje partiskih organizacija ..	135
2. Ponovno formiranje i dejstva udarnih grupa	139
3. Dolazak sekretara CK KPH Rada Končara u Dalmaciju	147
4. Zločini okupatora	150
5. Hapšenje Rada Končara	153

V

PARTIZANSKE JEDINICE U SREDNJOJ DALMACIJI

(oktobar 1941—jun 1942)

1. Partizanska grupa na Vještića Gori	158
2. Dinarski NOP odred	161
3. Dalmatinsko-dinarski NOP odred	163
Dinarska četa	166
Kamešnička četa	172
Svilajska četa	174
4. Solinski odred	183
5. Kninski odred	189
6. Mosorski NOP odred	193
7. Cetinska četa	200

VI

**RAZVITAK I DEJSTVA PARTIZANSKIH JEDINICA NA PODRUČJU
SJEVERNE DALMACIJE**

(oktobar 1941—april 1942)

1. Pokret sjevernodalmatinskih udarnih grupa	203
2. Prve borbe dalmatinskih partizana u Lici	208
3. Formiranje i akcije Bukovičkog NOP odreda	210
4. Reorganizacija Bukovičkog NOP odreda u bataljon	213

VII

**STVARANJE, RAZVOJ I DEJSTVA PARTIZANSKIH JEDINICA NA
PODRUČJU JUŽNE DALMACIJE**

1. Situacija na Biokovu	215
2. Počeci oružane borbe u južnodalmatinskom primorju	216
3. Formiranje Prve južnodalmatinske partizanske čete	218
4. Napad Talijana na Biokovo i borbe na Pelješcu	221
5. Napad partizana na motorni jedrenjak „Mira“	223
6. Stanje partiske organizacije u Dalmaciji	224

POJAVA ČETNIKA U DALMACIJI	228
---	-----

FORMIRANJE IV OPERATIVNE ZONE I DEJSTVA JEDINICA DO POČETKA JUNA 1942 GODINE

1. Mjere GŠ Hrvatske za rasplamsavanje borbi u Dalmaciji	236
2. Pomoć GŠ Hrvatske na stvaranju većih partizanskih odreda Dalmacije	240
3. Savjetovanje vojnih i političkih pretstavnika sjeverne Dalmacije	247
4. Formiranje bataljona „Bude Borjan“	249
5. Formiranje i dejstva Kombinovanog odreda i borbe protiv četnika na području Kninske krajine	251
6. Formiranje NOP odreda za sjevernu Dalmaciju	261
Dejstva bataljona „Bude Borjan“	263
Dejstva bataljona „Branko Vladušić“	265
7. Akcije Primorske partizanske čete (jun—avgust)	268
8. Mjere okupatora za gušenje NOV na području sjeverne Dalmacije	274
9. Strijeljanje sekretara CK KPH Rada Končara u Šibeniku	283
10. Formiranje t.zv. antikomunističke milicije (MVAC)	287
11. Ustaško-četnička saradnja u sjevernoj Dalmaciji	291

NOVI POLET U RAZVOJU PARTIZANSKIH ODREDA U DALMACIJI

A. — SPROVODENJE MJERA GŠ HRVATSKE I CK KPH	393
1. Savjetovanje na Vještića Gori	293
2. Sprovodenje odluka sa savjetovanja na Vještića Gori	298
a) Formiranje Prvog dalmatinskog udarnog bataljona i razbijanje četničkog puka „Onisim Popović“	298
b) Formiranje Drugog bataljona i Srednjedalmatinskog NOP odreda	302
c) Borbe na Kozjaku	303
3. Neprijateljski napad na Vještića Goru	309
 B. — RAZVOJ PARTIZANSKIH JEDINICA NA SREDNJE-DALMATINSKIM OTOCIMA	314
1. Četa bračkih partizana	314
2. Partizanska četa „Matija Ivanić“	321
3. Korčulanski partizani	324
4. Pelješački partizanski odred	325
5. Bataljon „Vojin Zirojević“	327
6. Pokušaj stvaranja odreda na području Livno-Bosansko Grahovo	332

	Strana
7. Napad na Vrgorac	334
8. Drugi napad Talijana na Biokovo	337
9. Formiranje i dejstvo bataljona „Jozo Jurčević“	339
 C. — DEJSTVA DALMATINSKIH NOP ODREDA DО FORMIRANJA TREĆE DALMATINSKE BRIGADE.....	347
1. Upad bataljona „Bude Borjan“ u Prominu.....	347
2. Napad Talijana i četnika na NOP odred za sjevernu Dalmaciju	350
3. Stanje u Dalmaciji krajem jula 1942	357
4. Prvo savjetovanje Štaba IV operativne zone sa Vrhovnim štabom	360
5. Borba na Vagnju i oslobođenje Livna	363
6. Formiranje Duvanjskog bataljona	366
7. Organizacija vlasti i rad pozadine u Livnu	367
8. Čišćenje područja Livno-Imotski—r. Cetina	368
9. Operacija „Albia“ na području Biokova	372
10 Drugo savjetovanje kod Vrhovnog štaba	382
11. Formiranje Trećeg odreda IV operativne zone	383
12. Formiranje Prve dalmatinske NOU brigade	385
13. Priliv novih boraca i formiranje novih odreda i Druge i Treće .. dalmatinske brigade	390
 EKSKURS	398
Bikovska partizanska radionica	398
 PREGLED SKICA I FOTOGRAFIJĀ	402
INDEX	404

DUŠAN PLENČA
PARTIZANSKI ODREDI NARODA
DALMACIJE 1941—1942

*

Jezički redaktor
MIODRAG ŽIVANOVIĆ

*

Tehnički urednik
major
SLOB. M. MITIĆ

Korektor
GORDANA ROSI

*

Dato u štampu 15 februara 1960 god.
Štampanje završeno avgusta 1960 god.
Tiraž: 3000

I S P R A V K E

za knjigu Partizanski odredi naroda Dalmacije

Strana	Red	Stoji	Treba
5	1 odozdo	svežem	vežem
6	4 odozgo	Naročito	Koristio
10	14 odozgo	8 armije	3 armije
16	10 odozgo	„Belfanko“ (Belfanco)	„Belfoko“ (Belfanco)
28	1 odozdo	52	50
29	13 odozgo	nacionale	nazionale
33	1 odozdo	Nouva	Nuova
47	17 odozgo	posle reči „zemlji“ staviti tačku i dodati „CK KPJ“	
66	18 odozgo	posle reči „simpatizera“, mesto zapete staviti tačku i zapetu	
136	10 odozgo	posle reči „iskustvo“ dodati: „sa prvim odredima opominjalo je na stvarnu situaciju	
146	2 odozdo	SK	CK
156	12 odozdo	Bomfačić	Bonifačić
160	14 odozdo	Marks	Maks
185	1 odozdo	delle Alpi II	dele Alpi“
209	6 odozgo	posle reči „Prvi“ dodati „je“	
228	3 odozdo	OP	OK
228	3 odozdo	Baltić	Boltič
234	15 odozdo	5 1942	5 V 1942
281	4 i 5 odozgo	počinje	počine
295	18 odozdo	Zirović	Zirojević
311	17 odozdo	između reči „taj front“ ubaciti „je“	
348	20 odozgo	ceo tekst brisati a mesto njega staviti: „i Oklaj. U Ćifliku je uhvaćen zlo- glasni ustaša“	
386	9 odozdo	decembra	novembra
390	14 odozgo	prilikom	prilivom

